Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

Bo Holst-Jørgensen

Ulborg Statsskovdistrikt

En svanesang

EGNSHISTORISK STUDIECENTER

Ulborg Statsskovdistrikt

Bo Holst-Jørgensen

Ulborg Statsskovdistrikt

En svanesang

EGNSHISTORISK STUDIECENTER
2008

Bo Holst-Jørgensen
Ulborg Statsskovdistrikt
En svanesang

Egnshistorisk Studiecenter
Ulfborg Kirkebyvej 8
6990 Ulfborg
Tlf. 97 49 14 07

Tryk: Rounborgs grafiske hus, 2008

Oplag: 500 stk.

ISBN NR. 87-986724-2-8

Udgivet med økonomisk støtte fra
Colstrupfonden og Dansk Lokalhistorisk Forening

Gengivelse fra denne bog eller dele af den er ikke tilladt uden tilladelse
fra forfatter, fotograf eller udgiver

Illustration på omslag:
En aftentur på heden ved Sandfær i juli 2005
Foto: René Søndergaard Frederiksen, Sørvad

Indhold

Perioden før 1980 7
Perioden efter 1980 20
Administrationen og skovarbejderne 21
Distriktets arealer 29
Skovrejsningen 33
Reservaterne 36
Vest Stadil Fjord 38
Skovdyrkningsmæssige betragtninger 48
Frugttræsprojektet 62
Misteltenprojektet 67
Søer og åer 70
Fuglene 75
Urfuglen 82
Skarven 87
Botanikken 90
Hederne 90
Engene 104
Klitterne 107
Rigdommen på planter- og sommerfugle 111
Jagten og dyrelivet 114
Publikum 123
Epilog 140

Perioden før 1980

De første arealer til Ulborg Statsskovdistrikt blev opkøbt sammen med andre hedearealer, bl.a. store dele af Klosterhedens Statsskovdistrikt, omkring 1890. Alle arealer blev dengang administreret under II Overførsterdistrikt i Aarhus. Arealerne, der blev opkøbt nær Ulfborg, lå omkring hedegårdene Store Hoverdal, Sørup og Stråsøgaard. Sørup, der lå i vestenden af Hoverdal Plantage, blev revet ned. Og der blev ansat en plantør med bopæl i hver af de to andre store gårde. Efter oprettelsen af Klosterhedens distrikt blev de to plantørdistrikter indtil 1942 tilset af skovrideren på Klosterheden.

Driften var traditionel. Da man påbegyndte hedetilplantningerne i nærheden af Viborg, blev der afprøvet de hjemmehørende danske træarter – udelukkende løvtræer, idet der ikke er hjemmehørende nåletræarter i Danmark bortset fra enebær og tax. Det gik slet ikke, da hedens jordbund var alt for udpint. Det gik heller ikke for godt med væksten på de nåletræarter, der var blevet indført til Danmark (Nordsjælland) omkring 1760 af von Langen. Det var helt almindeligt, at nåletræarterne efter plantningen stod i stampe i mindst 20 år, før der skete noget positivt med tilvæksten. Lyngen "forgiftede" dem. Først da én af hedens pionerer fandt på at indplante bjergfyr fra Pyrenæerne, kom der skred i tingene. Det viste sig nemlig, at indblanding af bjergfyrren havde en forunderlig evne til at få andre træarter til også at gro. Resultatet var, at stort set alle kulturer på heden bestod af enten ren bjergfyr (på de mest elendige arealer) eller 50% bjergfyr på de bedre arealer. De andre 50% var som regel rødgran, skovfyr eller almindelig ædelgran. De første mange år dominerede bjergfyrren, og fra den tid har vi billeder af enorme fyrrekrat, f.eks. dækkende det meste af Stråsø Plantage.

Mange steder ses dog et bevis for, at man også allerede dengang var klar over, at rødgran ikke tåler vind med for meget indhold af havsalt, medens ædelgran tåler salt langt bedre. Der er nemlig blevet plantet 20 meter brede læbælter af ædelgran på heden allerførst. Og når ædelgranen var kommet godt i gang og kunne skærme rødgranen, blev denne plantet bagved. Rester af disse, nu kæmpestore ædelgraner i læbælter, ses mange steder omkring skovfogedstederne St. Hoverdal og Stråsøgård.

Den ældste og mest markante bevoksning på det oprindelige distrikt er en blandingsskov af majestætiske østrigske fyr, iblandet skovfyr og ædelgraner, fra før opkøbet. Her findes bl.a. den sjældne og kønne Linnea, som er selvsået af frø, der er medbragt af fugle fra Norge. Det fortælles, at ejeren af den nærliggende gård Sørup havde bestilt et pund rødgranfrø; men at han fik en fejlleverance, som blev sået i heden i 1882. Enkelttræer af østrigsk fyr kan man se mange steder især i klitplantagerne, hvor der ofte står en stor østrigsk fyr et sted, hvor man ikke skulle tro, noget som helst kan gro. Men større bevoksninger af gamle østrigske fyr er sjældne, fordi der skal hugges meget hårdt, så træerne får lys og luft, hvis de ikke skal dø af nålesvamp. På grund af massedød var brug af planten en tid lang

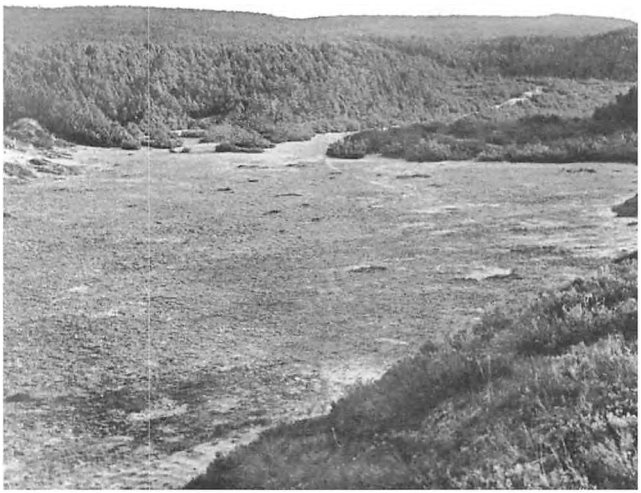

Stråsø plantage ca. 1940.

forbudt i statens skove, ja, i 1882 pålagde finansministeriet distrikterne at borthugge træarten.

Livet på landet var barskt. Og egnen var i vidt omfang hede uden læ, så langt øjet rakte.

Tilsynet fra skovrideren på Klosterheden tog tre dage. Den første dag kørte skovrideren til Hoverdal med sin hestevogn. Så spiste han og sov hos skovfogeden. Næste dag var der besigtigelse af skovdrift og regnskab. Så igen spisning, natophold og hjemkørsel tredje dag. Skovdriften var besværlig. Men ikke så indviklet. Planterne blev fremstillet i egne planteskoler tæt på forbrugsstedet. Hele den frostfri del af året kunne man forberede forårets kulturanlæg ved at grave eller pløje planteriller. Om foråret blev der plantet, og om vinteren blev der med håndsav og økse skovet bjergfyr til brænde eller opriset bjergfyr med huggert for at de mere ædle nåletræarter kunne trives. Og i de største granbevoksninger blev der skovet lægter og stager. Disse effekter blev båret ud på nakken til kørefast spor eller vej. Der måtte ifølge overenskomsten bæres op til 35 meter, og derfor ligger der i alle ældre bevoksninger kørespor med 70 meters mellemrum.

Sådan foregik driften stille og roligt indtil 1942. Da vedtog folketinget en lov kaldet Lex Ulborg. Den gik ud på, at staten skulle opkøbe 5.000 ha hede i tilknytning til arealerne omkring St. Hoverdal og Stråsøgård og tilplante det ved hjælp af arbejdsløse. Arbejdsløse fik dengang kun understøttelse, hvis de tog anvist arbejde. Ofte bestod det anviste arbejde i enten fabriksarbejde i Tyskland eller bunkersbyggeri i Danmark for tyskerne. Da arbejdslønnen til bunkersbyggeriet skulle udredes af den danske stat, havde et klogt hoved fundet ud af, at man både kunne få en gratis skov og forsinke tyskerne ved ovennævnte tiltag.

Dette medførte oprettelsen af Ulborg Statsskovdistrikt i 1942. Man ansatte som skovrider forstkandidat Svend Lund-Christjansen.

Den nye skovrider bestemte, at distriktets navn skulle staves uden f, formentlig fordi han var enig med lokalhistorikeren Alfred Kaae om, at navnet Ulfborg kom fra navnet på guden Ull, én af aserne i nordisk mytologi og måske den øverste guddom før Odin. Navnet findes i mange norske og svenske stednavne og betyder herlighed. På de ældste kort jeg har set, staves navnet Ulborre. Og det med forskellen mellem Ulfborg og Ulborg, har vi så måttet forklare ca. en gang om ugen i 60 år!

Og selv om selve bygningen blev arkitekttegnet,

Fejsøhus 1910. Fv. Håkon, Tage, Susanne, Dagmar, Astrid og Frode Kristensen.

kan jeg se i arkivet, at skovrideren selv har anlagt haven. Og det vil sige ikke så lidt. Der blev plantet alle tænkelige blomstrende buske, alene af uægte jasminer var der – og er der stadig – 7 arter, nøddebuske, valnøddetræer og æbletræer. Der var stil over det dengang.

Og råd til det, for det var dengang statsskovene gav overskud og folk var lykkelige, hvis de fik lov til at købe en pind til kakkelovnen om søndagen. Hvem ville f.eks. i dag finde på at sætte folk til at grave og hugge træstød op af jorden for at få brænde? Det blev gjort i stor stil under krigen. Skovrideren var nu også meget haveinteresseret. Det fortælles, at han udlagde minimumstermometre over hele skovdistriktet, inden placeringen af skovridergården blev fastlagt, således at der blev

Der tages roer op, i baggrunden Fejsøhus og længere tilbage Lille Troldtoft. De to kvinder er Valborg og Astrid Kristensen.

mindst mulig fare for forårsnattefrost. Og det er forståeligt. For det første var frugt og bær meget vigtigere, end man kan tro i dag. For landet var nødt til at være selvforsynende, og oven i købet var mad rationeret. For det andet går det altid ud over f.eks. Stråsøgård, når der meldes om "frost på udsatte steder". Jeg kan huske fra min elevtid i foråret 1959, at skovfoged Oksbjerg på Stråsøgård om foråret holdt liv i bål i haven hele natten, for at frosten ikke skulle ødelægge hans blomstrende æbletræer.

Udover hedelodder fra gårde i omegnen blev der købt en række hele hedegårde. De bedste bygninger blev til skovløbersteder. Resten blev revet ned. Tilværelsen på hedegårdene dengang var kummerlig, set med dagens øjne – i hvert fald materielt. Skovfoged Jacobsen boede, som opsynsmand ved urfugleresservatet, på gården Fuglsang ved broen over Lilleåen fra købet og indtil gården brændte i 1942. Han fortalte, at naboen i "Engholm" eller "Vibeskræb" havde 25 høns. Og at pengene fra hønsenes æg var de eneste rede penge familien i "Engholm" havde at købe købmandsvarer for. Resten frembragte man selv ved landbrug med lidt får og nogle bistader.

Medens skovridergården blev bygget, boede Lund-Christjansen på gården Katborg lige overfor byggepladsen. Da byggeriet var færdigt, blev der af

Skovrideren ansat en forpagter til at passe skovridergårdens jordtilliggende og forsyne skovriderfamilien med mælk, æg, kartofler og kød samt sørge for transport med hestevogn. Der var jo 8 km grusvej til nærmeste station og butikker. Det var de almindelige vilkår for skovens folk at bo "langt ude" – fra Stråsøgård var der f.eks. 15 km til Ulfborg. Og derfor var alle skovridergårde og skovfogedsteder forsynet med et jordtilliggende, så man kunne være selvforsynende med fødevarer. Ofte drev den ansatte jorden selv. Men man kunne også ansætte en forpagter, hvis der var bolig til det. Det var dog ikke en stilling, forpagteren kunne leve af. Den første forpagter hed Kirkegård, og han var mælkekusk ved siden af. Han blev afløst af Johannes Andersen, gift med Signe. Og Johannes havde ved siden af forpagtningen bl.a. traktorkørsel for skoven.

Hvis skovridergården skulle have besøgende eller handle ind, var der tale om en vanskelig tur, hvis der var snefygning. Det var jo dengang, der skulle ryddes med skovl af folk, der blev udskrevet til det. Derfor forhandlede skovrideren sig til en aftale om, at distriktet for egen regning måtte anlægge læbælter langs vejen til Ulfborg på naboens jord.

Efter at opkøbene var nogenlunde tilendebragt, blev der foranstaltet en gevaldig jordbundskartering på hele distriktet. I princippet blev der næsten gravet et jordbundshul pr. ha, så man kunne se dels hvad jordbunden bestod af dels hvor langt alen lå nede i jorden og hvor tykt det var. Der viste sig meget store forskelle, fordi jordbunden i modsætning til de fleste andre hededistrikter ikke er smeltevandssand, men gammel morænejord. Og det er

Stråsø plantage 1941, f.v. Kr. Rasmussen, Otto Harchof og Chr. Møller Larsen bærer lægter ud.

Indkørslen til Ulborggård i 1945 flankeret af et hegn af bjergfyrgrene. Man ser over på forpagtergården Katborg med vindmøllen, bagved ses planteskolen, og i horisonten ses det store bjergfyrkrat nede mod Stråsøgård.

Fra v.: skovløber Peder (Hjorthus) Christensen (Hjorthus), Ejnar Jacobsen (Fuglsang), Else Jeppesen (Thorstedhus), Grete Larsen (Stråsøgård), Marie (Hjorthus) Christensen, Misse Allerup, Emma Jensen (Søruphus), skovrider Poul Allerup, Klosterheden, Dagny Bech (Lystlundhus), Krista Rasmussen (Østermarkhus), Anna Gade (St. Hoverdal), Kristian Rasmussen (Østermarkhus), Helge Bech (Lystlundhus).
Siddende: K. M. Larsen Stråsøgård, Jeppe Gade (St. Hoverdal), Gunnar Jeppesen (Thorstedhus), Agner Jensen (Søruphus).

Foto: Skovrider Lund-Christjansen

Personalet ved oprettelsen af distriktet, 5. juli 1942. Hele det faste personale fra de to plantørdistrikter, der var ansat ved oprettelsen af Ulborg Statsskovdistrikt.

Svend Lund-Christjansen (1942-1957). Folk på egnen kan stadig huske, hvordan skovrideren cyklede rundt med skovriderkasket på og opkøbte hedelodder fra egnens gårde. Samtidig opførte man ved kgl. bygningsinspektør Norn skovridergården "Ulborggård" i kanten af en bjergfyr-klat ved Nørre Vosborg Hede.

godt udvasket, da arealet ikke var dækket med is under sidste istid. Under en del af distriktet ligger der fin lerjord. Men mulighederne for at planterne kan nå leret er betinget af tykkelsen af det flyvesand, der med større eller mindre klitformationer dækker store arealer.

På grundlag af jordbundskarteringen blev plantevalget truffet. På den dårligste bund blev plantet skovfyr og bjergfyr med indblanding af østrigsk fyr eller skovfyr, contortafyr og bjergfyr.

På gamle marker blev enkelte steder plantet eg. Ellers blev der langt de fleste steder plantet 5-10

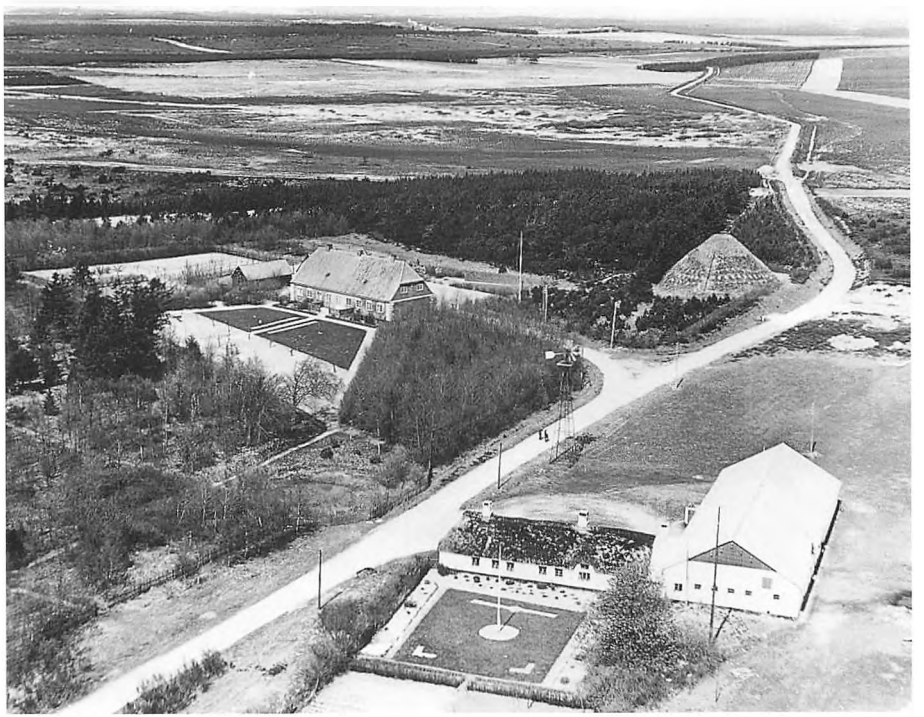

Skovridergården fra luften ca. 1957. Både skovridergården og Katborg havde vindmølle, indtil der kom elektriske ledninger i 1957. Konstant vandtilførsel blev skaffet ved, at man opførte en meget stor betonbeholder, der kunne klare vandforsyning også til Katborgs køer ved tre dages vindstille. Beholderen blev som frostsikring beklædt med jord, tilkørt med trillebør, så den ligner en kæmpepyramide, mindst 10 meter høj. Den blev benyttet, til der kom offentlig vandforsyning til Lystlund først i 1990èrne – elmasterne er lige gravet ned, kan man se. I forgrunden Katborg.

forskellige nåletræarter. Og man kan se af kulturbøgerne, at det ofte har været nødvendigt at plante arealerne til flere gange, fordi det hele gang på gang blev ødelagt .

Den meget vanskelige start på grund af sandfygning, frost, ringe jord, "lyngforgiftning", insekter og vildtbid er typisk for en hedekultur. Det har været umådelig vanskeligt at få tingene til at gro på heden. Nogle kulturarealer blev reolpløjet med en kæmpestor plov, der gik så langt i jorden, at alen blev brudt. Det havde bare den ulempe, at der opstod sandflugt, som ødelagde de nye planter. Det forsøgte man at hindre ved at så spergel og opsætte risgærder af bjergfyrgrene.

Andre arealer blev pløjet med den såkaldte Tolne-plov, der lavede en planterille med mineraljord ved at lægge lyngtørven til begge sider. Desuden brød ploven alen ved hjælp af en stor grubbertand, der gik dybt i jorden. Og endelig, når der var nok arbejdskraft til det, blev der med hånden gravet planteriller med to alens afstand.

Efter utallige dårlige erfaringer med forskellige plantearter var standardrecepten for tilplantningen af hedeplantagerne bjergfyr med rødgran. Det kan

Fuglsang og de tidligere ejere, 1937. Fuglsang havde elektricitet! Det blev frembragt ved et vandhjul i Lilleåen, som via en generator leverede jævnstrøm til en slibesten og en akkumulator.

Vandhjul ved Fuglsang, 1940.

man se resultatet af i rigtig mange hedeplantager. Men ikke her. Skovrider Lund-Christjansen ville lave noget, der lignede hans barndoms varierede skove ved Mesing nær Skanderborg. Og han satte alle sejl til for at gøre noget ved det. Resultatet var, at der blev anlagt utallige blandingsbevoksninger. Så mange, at det gav kritik ovenfra, da skovreguleringen i 1957 kom for at lægge ny 15-års plan for distriktet. Her i den nye plan fortælles det, at skovrideren har lavet det hele til "sildesalat", og det skal nu have en ende; dvs. nu skal der plantes "bjergfyr med rødgran" fra den ene ende til den anden, så der kan blive en rationel drift. Men på det tidspunkt havde skovrideren allerede "ødelagt" næsten det hele! Der har tidligere været tradition for, at skovdirektørerne havde mod og tillid til, i stedet for ensretning ovenfra, at give skovriderne et rimeligt langt tøjrslag. Og det er der også kommet meget godt ud af, fordi de nye ideer oftest fås der, hvor man arbejder med det, det drejer sig om. I dette tilfælde har Lund-Christjansen vist sig at være 50 år foran sin tid. Så mange af de blandingsbevoksninger, man i dag så gerne vil have, findes afprøvet her for mange år siden. Dog er der ofte ikke kommet det resultat ud af det, som var tilsigtet. Blandingsbevoksninger skal nemlig passes, for at de mest dominerende træarter ikke ødelægger de mere sarte. Meget blev her ødelagt i perioden fra 1964, hvor beskæftigelsesarbejderne hørte op, til 1974, hvor de kom igen på grund af oliekrisen. I dette tiår var der for eksempel i alt 4 skovarbejdere ansat i Hoverdal Plantage på 1600 ha. Det var lige netop på det tidspunkt, hvor man skulle tage f.eks. contortafyr ud af skovfyr/contortablandingerne, for at skovfyrrene ikke skulle blive ødelagt . Men

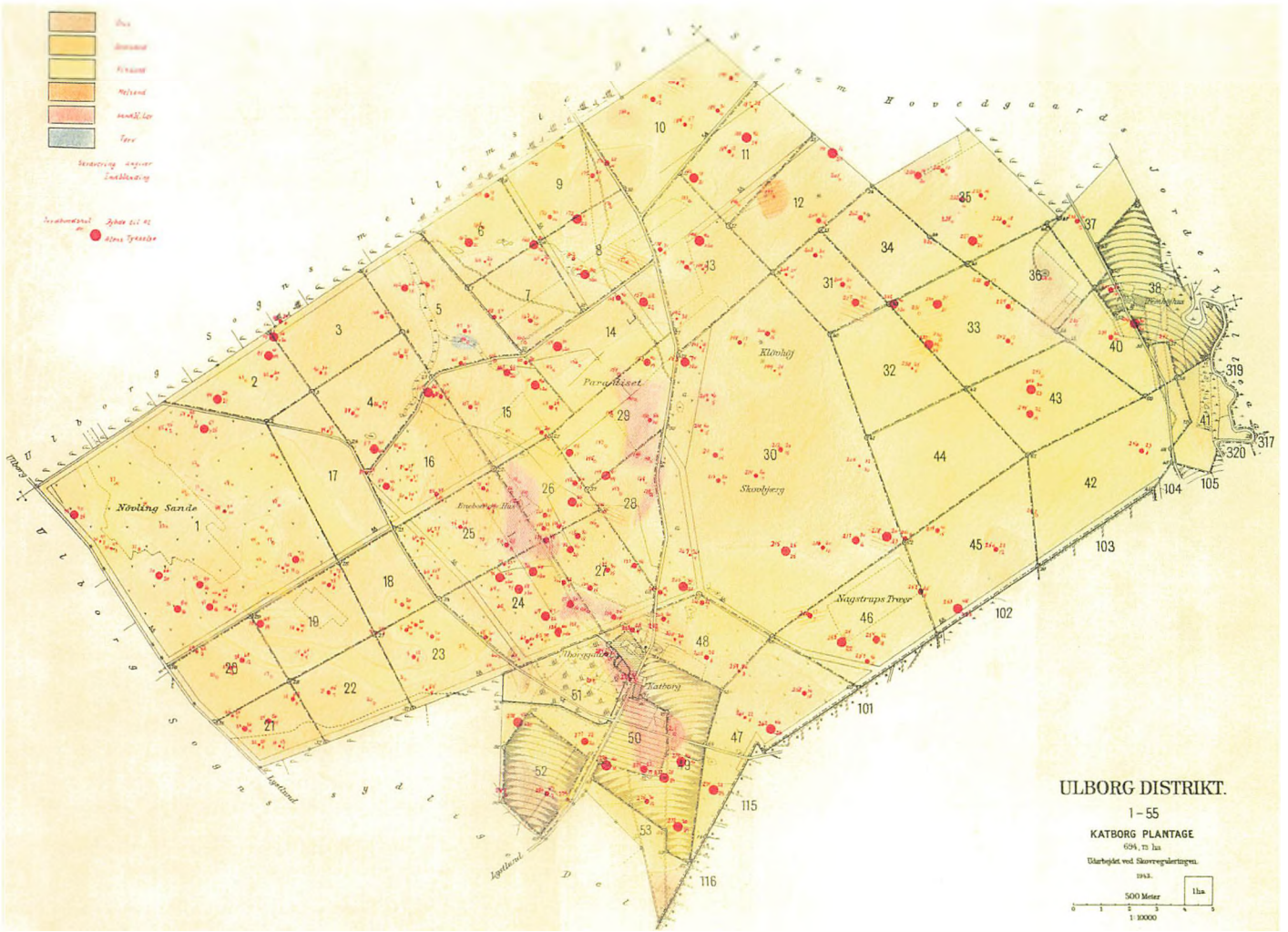

Udsnit af jordbundskortet fra Katborg Plantage1943.

Skovrider Vagn Johansen (1957-1979).

det var umuligt med så lille et mandskab. Heldigvis er meget dog alligevel lykkedes, og der findes ikke andre hedeplantager med en sådan variation som her. Alle de arealer, der blev opkøbt under krigen, var opkøbt med tilplantning for øje. Selv ud over den majestætiske Nørre Vosborg Hede er der sat afdelingssten. Men skovrider Lund-Christ-jansen havde et godt øje for naturens skønhed. Hvordan det egentlig er gået til vides ikke, men de allerflotteste heder blev i de første år efter opkøbet fredet mod tilplantning ved Naturfredningsrådet, hvor formanden var overforster Fabricius på Vallø. Samtidig blev Vind Hede og den vestlige halvdel af Sønder Vosborg Hede opkøbt af Jagtfonden og udlagt som urfuglereservat, så også disse store heder blev sikret mod tilplantning. Også her var Lund-Christjansen 50 år forud for sin tid!

Lund-Christjansen og hans hustru Gyrithe, der i øvrigt stammede fra Holstebro, fik desværre ikke nogen børn. Det var der ellers god plads til i huset! Skovrideren døde ret pludseligt i april 1957, medens man var ved at lave den nye driftsplan.

En ny skovrider blev udnævnt 1. juni 1957: Vagn Johansen. Han var født og opvokset i København og gift med Sonja Elisabeth Larsen, der var opvokset på en gård på Sjælland.

Vagn Johansen kastede sig med ildhu over den spændende arv. Det var stadig velset at tilplante heder. Og han fortsatte med opkøb og tilplantning i bedste "Lund-Christjansenske stil".

Jeg var så heldig at blive ansat som Vagn Johansens første forstelev den 1. august 1958, så derfra har jeg et godt førstehåndsindtryk af, hvad der siden skete.

Der var stadig i 1957 beskæftigelsesarbejde på distriktet, og mandskabet blev afleveret og afhentet i busser. Antallet af disse ekstra folk var til tider oppe på 200 mand. Og der var ansat en række skovfogedaspiranter til at være arbejdsledere og hjælpe ved planlægningen af de mange opgaver.

Vagn Johansen fik hurtigt nok af at passe den enorme have. Mange af frugttræerne blev fældet, meget groede til, og i 1962 så Ulborggård sådan ud.

Skovfoged Ejner Jacobsen var ansat som reservatopsynsmand og skovfogedaspirant fra 1939, til han blev skovfoged på Fejsø omkring 1960. Han stod i mange år for at føre de såkaldte kulturbøger. Her er opført alle oplysninger om tilplantningen af de enkelte arealer, lige fra jordbearbejdningsmetoden til proveniensen af de arter, der er plantet. Og disse bøger, som stadig føres, er et uvurderligt do-

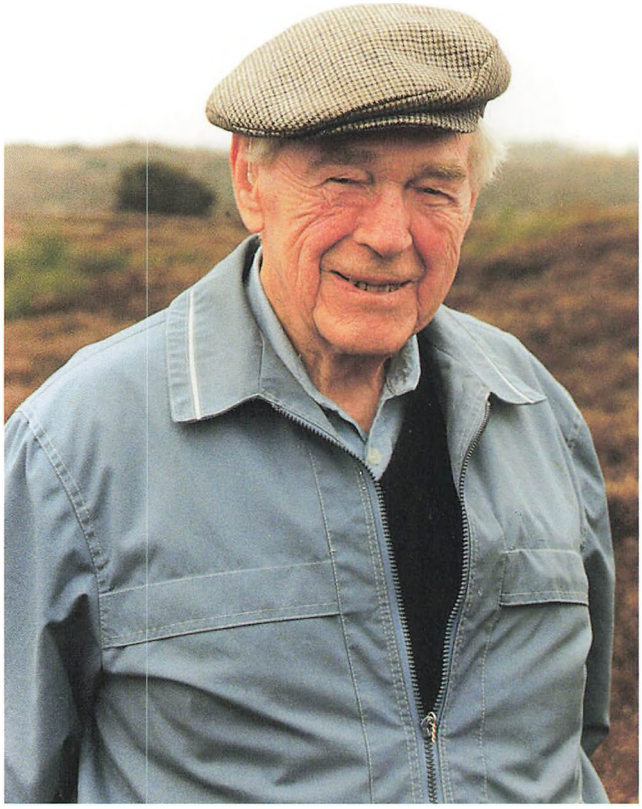

Skovfoged Ejnar Jacobsen (1940-1981).

kument for erfaringen om, hvordan vi er kommet til de nuværende bevoksninger. Skovfoged Jacobsen stod også for ansvaret og en meget stor del af planlægningen af beskæftigelsesarbejderne. Disse planer var meget omhyggeligt udført og tjente som dokumentation for en fornuftig beskæftigelse af de ansatte. Beskæftigelsesarbejderne bestod i: anlæg af faste veje med skovl og trillebør efter alle kunstens regler – fra den tid er der 139 km faste veje i alt – og anlæggelse af fredskovdiger langs alle skovens grænser. Disse diger blev etableret som de, der blev foreskrevet i skovloven af 1805. Nemlig således at anlægget lå helt på skovens grund. Ejendomsgrænsen går 2 alen udenfor digets fod, idet materialet til diget blev taget i en to alen bred grøft på ydersiden af diget. De fugtige sig (moser) blev afvandet ved enorme grøfteanlæg. F.eks. er der syd for Sørupvej i Hoverdal Plantage et stort stykke med birk, hvor der er gravet 2 meter dybe grøfter med 2-3 meters afstand. Træ var engang for ikke så længe siden et uundværligt råstof!

Når der ikke var specielle opgaver, blev der gravet planteriller. Tørven skulle lægges op langs begge sider og jorden omgraves til en dybde, så alen blev brudt. Arbejdslederne havde nogle metalstokke, hvormed de kunne føle, om man var igennem alen. Hvis ikke, var det "om igen"! I april blev der så plantet i alle de riller, der var forberedt i årets løb.

Takket være skovfoged Jacobsens nydelige håndskrift og hans store omhyggelighed er meget af materialet let tilgængeligt selv i dag.

Udover de beskæftigede arbejdsløse kom der gennem mange år hold af unge mennesker, især fra København, som ifølge myndighederne trængte til at prøve noget korporligt arbejde. De boede på Øster Årbjerg, som lå så langt uden for lands lov og ret, at det var ret vanskeligt at stikke af. Der går dog stadig frasagn om de lørdage, hvor et hold af disse unge mennesker var kommet til bal på det navnkundige Christoffersens Hotel i Ulfborg. Det gav selvfølgelig slagsmål med de lokale. Men dengang tilkaldte man blot den lokale landbetjent

Brøndum, der var i stand til med sin pondus, en gummiknippel og sin schæferhund at sætte et helt forsamlingshus på plads. Metoderne var nok ikke gangbare i dag!

Også disse unge mennesker blev arbejdsledet af skovfogedaspiranter. I det hele taget har rigtig mange af landets skovfogeder før i tiden været en periode på Ulborg distrikt. Også fordi man ikke kunne blive skovfoged i statsskovene, medmindre man havde arbejdet tre år i hedeskovbruget.

Statsskovbruget havde effektivt løst det problem, som visse udkantområder for tiden har, f.eks. med læger. Man søgte den stilling der kom, når det var ens "tur", uanset om den lå på Bornholm eller i styrelsen i København. Derefter var det tilladt at søge en anden stilling én gang. Men tidligst efter 5 år.

Skovrider Vagn Johansens store interesse var pyntegrønt. Fra Lund-Christjansens mange eksperimenter stammede bl.a. flere store bevoksninger af nobilis. De var så sjældne dengang, at et kilo af de gamle sølvblå grene i 1958 kostede omkring 10 kr. Timelønnen var 4,04 kr. Så det ville svare til 300 kr. pr. kilo i dag. Derfor blev der plantet og klippet til den store guldmedalje.

En anden interesse var forsøgsvirksomhed. Kollegerne fra Statens Forstlige Forsøgsvæsen havde deres hyppige gang på distriktet. Noget af det, der har haft den største værdi, var anlæggelsen af træartsforsøget i afdeling 9 i Katborg Plantage. Her kan man se, hvordan skovbrugets 13 almindeligste træarter kan gro i forhold til hinanden.

Endnu vigtigere var det, at Vagn Johansen sammen med skovrider Aksel Hviid på Viborg Statsskovdistrikt omkring 1964 fandt ud af, at thomasfosfat (højovnsslagge) og kvælstoftilførsel (såning af blå lupin og gyvel mellem planterækkerne) kunne erstatte bjergfyrren ved kulturanlæggene. Herefter kunne man få alting til at gro på heden. Men det blev der kun kortvarigt brug for. Snart efter kom der nemlig fredning af de resterende heder inden for Statsskovbruget.

Perioden efter 1980

Jeg var blevet ansat pr. 1. januar 1980 som skovrider på Ulborg Statsskovdistrikt. Selv om vi begge stammer fra Randers, havde vi siden 1960 boet i Københavnsområdet, så familien, min kone Annegrete og vore tre børn Bolette, Marie og Mads samt en hund, var ikke helt stolte ved situationen. Mildt sagt. For vi havde netop brugt to år på at sætte vores hus i Tokkekøb Hegn i stand og havde knapt prøvet at bruge det endnu. Det blev ikke bedre af, at der på vores ankomstdag den 4. januar lå en halv meter sne. Det kneb meget, både for os selv og flyttevognen, at finde en grusvej fra landevejen, hvor der var ryddet, så vi kunne komme de ca. 8 km ind på heden til skovridergården Ulborggård. Der mødte vi et stort tomt hus, hvor ingen havde boet i månedsvis. Eneste levende væsen var skovfogedassistent Havskov, der også var i stand til at hente en grillkylling i Vemb, så vi kunne få noget at spise efter den lange rejse.

Da jeg et par dage efter mødte op med vore børn på skolen i Ulfborg og spurgte inspektøren, hvordan det mon skulle gå med sådan nogle københavnerbørn her i Vestjylland, sagde han, at han egentlig selv var fra København, og at det ikke ville være noget problem. For resten var heller ingen af lærerne lige her fra byen. Og han fik ret i, at der ikke blev noget problem. Det var det, der bekymrede mest, og derfor var det en stor lettelse, at børnene blev modtaget med åbne arme. Det blev vi voksne faktisk også. Vi har ikke på noget tidspunkt følt andet, end at vi var velkomne, og det har været let at komme ind i livet på egnen takket være en lang, lang række af venlige og hjælpsomme mennesker.

1980. Annegrete, Bo og lille Mads, netop ankommet. Pigerne er i skole.

Nu var der det særlige, at jeg selv havde været elev på distriktet i 1958 og 1959, og det var et i enhver henseende vellykket ophold. Også fordi jeg for første gang boede for mig selv. Det gjorde, at jeg vidste, hvad jeg gik ind til og var tryg ved det og kendte nogen i forvejen. Først og fremmest min gamle læremester skovrider Vagn Johansen.

Administrationen og skovarbejderne

Jeg blev nu egentlig lidt forskrækket, da jeg spurgte Vagn Johansen, hvor tit han holdt møde med skovfogederne. For dertil blev svaret, at det var mange år siden, han havde haft noget at snakke med skovfogederne om! Så der var noget at lave om på! Fra mine 5 år på Københavns Skovdistrikt med legendariske skovrider E. Laumann Jørgensen, havde jeg arvet en ganske anden procedure, nemlig skovfogedmøde hver 14. dag i fuld uniform og med splitflaget oppe. Med skriftligt referat så alle kunne se, hvad der var besluttet for det tilfælde, at noget, man ikke så godt kunne lide, skulle gå i glemmebogen. Så det begyndte vi på. En af skovfogederne var nu ikke så glad for at skulle bruge den fine tjenesteuniform så tit, for han ville, den skulle holde hans tid ud. Og min kone var ked af det på grund af, at messingknapperne ødelagde mahogniryggen på spisestuestolene. For der var kun kontor til skovrideren og 1/2 skovfogedassistent, så møder foregik i spisestuen. Også på andre måder var det ligesom i de gamle sogneråd: der var fire skovfogeder og fire skovfogedassistenter, og alle undtagen to røg, så man kunne ikke se mere end 1 meter frem i lokalet.

Distriktets areal var i 1980 på godt 6.000 ha. Der var 8 skovfogedansatte og 169 skovarbejdere. Fra 1980 kom overklitfogedembedet i Ringkøbing og Ulfborg-Vemb kommuner under distriktet, og her var med sandflugtens bekæmpelse beskæftiget

Stråsø skovpart, 1992: Stående f.v.: Ove Hauge, Arne Olsen (Lystlundhus), Sune Riis(elev), Per Rud (Femhøjhus), Erling Trankjær (Østermarkhus), skovfoged Frits Rasmussen (Stråsøgaard), Verner Kristensen (Damhus), Yvonne Appel, elev, Marie Olsen (Lystlundhus), elev, Aage Hindhede, Gosmer.

Fejsø skovpart, 1992: Stående f.v.: Kjeld Agerfeldt (Torstedhus), Jens Jørgen Andersen, Kaja Pedersen, Bente Søndergaard, Erik Knude, John Holmgaard, Bruno Kassentoft, skovfoged Siddende f.v.:Vagn Kristensen (Fejsøhus), Vagn Boutrup, elev, Herman Pedersen (Troldtoft), Tonny Jensen.

Husby Klitplantage omkring Drewsens sten, 1992.Bagerst f.v.: Gunhild Hansen, Karen Mortensen, Else Hounsgaard, Gunnar Sønderby, Viggo Madsen, Hans Jørgen Krintel, Kurt Jensen. forrest f.v.: Kristian Bundgaard, klitplantør Peter Ejlskov (Plantørgården), Villiam, Henny Sandholm (skjult tv.)

Sandfær skovpart, 1992. F.v.: Borggaard, Tage Jensen (Femhøjhus), Frost (Engholm), fårehyrde Berit Kiilerich, Niels Nyborg (Ormstruphus), Niels Dragsdahl (Vesterager), skovfoged Christian Hollesen (Sandfær), Kresten Vestergaard (Toftsminde).

Indvielsen af skovlegepladsen i Fjand 1999 med Peter Ejlskov Jensen forrest og skovridergårdens besætning Lisbeth Dam, Anne Livbjerg og Lis Overgaard t.h.

Skovløber Harry Ejvind Mathiesen får overrakt Dronningens fortjenstmedalje i sølv, 1990.

4 klitfogeder, som i sæsonen ansatte 6-8 mand til at hjælpe sig. Hertil kom statens tilsyn efter skovloven med de private skove i Ringkøbing Amt samt arbejdet som vurderingsmand for alle skove over 25 ha i amtet hvert fjerde år. Det var altså en af amtets største arbejdspladser. Til trods for det var der ikke nogen kontorhjælp da jeg kom, og kontoret lå i enden af dagligstuen. Der kom en skovfogedassistent hver formiddag til at tage det mest kedelige af regnskabet med salg af træ og lønninger. Og så er der nogen, der mener at det offentlige er overadministreret!

Nå, efter nogle år kom vi op på en hel skovfogedassistent, og jeg fik lov at ansætte Lisbeth Dam til at klare det mest kedelige jeg ved: regnskabet. Hun syntes minsandten, det var sjovt! Og derudover udviklede hun sig hurtigt til at tage sig af alverdens ting på den mest udmærkede måde. Specielt var det en lettelse at kunne gøre noget færdigt i én køre, medens Lisbeth imens skrev dem op, der ringede. For ellers er man jo nødt til at tage telefonen ustandselig, uanset om det lige passer ind eller ej. Efter endnu nogle år var der en fagforeningssag om to forstfuldmægtige, som kom lidt i klemme. Det var vores chance for at få én, og den blev benyttet. Men så måtte jeg til gengæld af med skovfogedassistenten til en af skovfogederne. Imidlertid røg forstfuldmægtigen en æske Advokat-cerutter hver dag, så vi blev nødt til at bygge et hjemmeflikket kontor over min garage til ham, så Lisbeth ikke gik til i røg og damp.

Fra omkring 1990 var det ikke moderne mere med at bruge spisestuen. Da fik alle distrikter besked på at lave et rigtigt kontor, hvilket vi gjorde på billigste måde. Dels i garagen og dels på garagens loft. Og uden tegninger og i stedet med byggemøde hver morgen med distriktets tømrer. Til sidst havde vi over 100 m^2 kontor med mødelokale, toilet og et lille køkken. På et tidspunkt, da der var ekstra meget tryk på med nye opgaver, fik vi i en årrække også 1/2 HK'er mere. Da kunne vi ikke få lov til at bygge mere ud, og derfor blev vi nødt til at købe en gammel industriskurvogn, som vi sammenbyggede med kontoret for at få et rum, hvor kopimaskiner og printere kunne fungere uden at sprede dårlig luft i selve kontorlokalerne. Og til sidst lykkedes det at få en skovfoged op på kontoret, da der blev nedlagt en skovpart.

I løbet af 25 år var bemandingen på distriktskontoret steget fra 1 1/2 mand til 1 skovrider, 1

forstfuldmægtig, 1 distriktsskovfoged og 1 HK'er. Men samtidig var antallet af skovfogeduddannede i skoven reduceret fra 8 til 3 plus en vildtforvaltningskonsulent, der samtidig var skovfoged i Husby Klitplantage og ansvarlig for vildtreservaterne i fjordene. Og skovarbejderantallet var gået ned fra 169 til 19 samt en klitfoged og tre deltidsansatte i klitten. Endelig var der kommet en række nye deltidsstillinger til, nemlig: en fårehyrde, en inspektør ved Vest Stadil Fjord og tre opsynsmænd ved vildtreservaterne i Nissum Fjord, Felsted Kog og Troldhede samt Nørre Vium Brunkulslejer.

I 2006 havde der været lukket for nyansættelse af skovarbejdere i 14 år. Men heldigvis blev de ansatte hos os længe. Over halvdelen har haft 25-års jubilæum, og adskillige har haft 40-års jubilæum.

Ovenstående udvikling kan se lidt mærkelig ud. Men faldet i skovarbejderantallet skyldtes ikke, at der generelt var blevet mindre at bestille. Tværtimod var arealet øget fra godt 6.000 ha til ca. 12.240 ha. Der er derimod sket en forrygende udvikling af arbejdsmetoder og skovningsmaskiner, flisningsmaskiner, plantningsredskaber, pyntegrøntlifte og meget andet som medførte, at mekanik og ikke mindst statsskovenes maskinstationer og private entreprenører har taget meget af det hårde arbejde fra skovarbejderne. Endvidere blev distriktets planteskoler nedlagt og erstattet af stordrift eller køb hos private. Og endelig er det blevet umoderne at pleje klitterne som i gamle dage. Der skal være mere såkaldt vild natur, så vi dæmpede nu kun sandflugten, hvor den skønnedes direkte skadelig for andre interesser. Denne udvikling har også medført store besparelser på skovdriften, fordi det nu er blevet et gode, at skoven ser "vild" ud. Dvs. at man ikke mere går ind og fjerner træer, der er gået ud, eller birk, pil, røn og andet, der kommer af sig selv, for at fremme det man har plantet, f.eks. rødgran.

Samtidig er opgaveporteføljen ændret fra at have hovedvægt på træproduktion til at have hovedvægt på at ændre plantagerne til rigtig skov, naturpleje, pleje af fugle- og dyrelivet og pleje af forholdene for skovens gæster. Og endelig er der sket en formelig eksplosion i det, vi kunne kalde skriftlige arbejder. Medens den gamle skovstyrelse havde en besætning på 25-30 mand i 1980, var der i 2006, efter sammenlægningen med fredningsstyrelsen til "Skov- og Naturstyrelsen", ca. 10 gange så mange personer i styrelsen i København. Og en lignende udvikling er sket i amter og kommuner. Der kræves derfor skriftlige oplysninger som aldrig før, fordi alle skal have styr på og høres om alting. Udviklingen er på mange måder udmærket, fordi det sikrer bedre end før mod de værste vildskud samtidig med, at firmaets top og beboerne omkring statens arealer er bedre informeret om og har mulighed for inddragelse i, hvad der foregår. Men det koster altså noget administrationstid.

Hvis vi f.eks. ville lave en sø i 1980, satte vi det bare i gang. Som regel sammen med Specialarbejderskolen Ulfborg Kjærgård, der altid manglede øvelsesopgaver til de store maskiner. Og de har lavet ca. det halve af de over 100 søer og vandhuller på distriktets arealer. I 2006 skulle foretagendet først forelægges i styrelsen og pengene skulle skaffes. Samtidig skulle det til både amt og kommune samt i nabohøring. Og endelig skulle det forelæg-

ges i distriktets brugerråd, der bestod af repræsentanter fra naturfredningsforeningen, kommunerne, amtet, friluftsrådet, landbrugsorganisationerne m.fl. Alt dette foregik under stort papirforbrug. I værste tilfælde har vi været ude for, at sagsbehandlingen tog næsten tre år. Så vi lavede ikke så mange søer mere...

I 1979 var jeg med til nogle forhandlinger i Arbejdsministeriet, hvor der blev forlangt, at skovarbejderne ikke måtte arbejde alene. Og hvis de alligevel af tvingende grunde blev nødt til at gøre det, skulle der føres tilsyn med dem fire gange om dagen. Det blev også forlangt, at skovarbejderne skulle have toiletter, for, som en af juristdamerne med en stor cigar i munden sagde: "Vi kan ikke have at de forretter deres nødtørft bag buske og træer". Hun tænkte vist på Fælledparken. Men det er ikke helt det samme som de store plantager, hvor vi aldrig havde hørt at det skulle være noget problem for skovarbejderne. Efter nogle år nåede kravene frem til Ulborg Distrikt. Det var ikke nemt med de toiletter, for arbejdspladserne i skoven ligger ikke lige ved indlagt vand og strøm. Og der kan være 10 eller 20 km mellem arbejdspladsen i dag og arbejdspladsen i morgen. Så skovfoged Frits Rasmussen foreslog, at vi fik konstrueret en vogn med indlagt vand og derefter slog to fluer med ét smæk ved at køre rundt på hele distriktet 4 gange om dagen og ringe med en klokke ligesom "Hjem-is". Det blev nu ikke til noget, for kort efter blev det muligt at købe en egentlig toiletvogn med kemisk toilet. Der var bare ikke nogen, der havde lyst til at tømme dem...

Efterhånden var der sket en arbejdskrævende ændring i en væsentlig del af firmaets filosofi. Den

Distriktets første toiletvogn 1995.

gamle skovdirektør Hakon Frølund administrerede i stor tillid til sine lokale chefer, og mange gode tiltag kom, netop fordi der var stor frihed under ansvar, og fordi ingen blev skovrider eller skovfoged uden at have gennemgået en mange år lang efteruddannelse i, hvordan man skulle opføre sig med statens betroede midler og arealer. Et af hans slogans var: "Vi skal ikke bruge statens penge til at gøre reklame for os selv. Vi skal blot sørge for at gøre vores arbejde ordentligt." Det første gælder ikke mere. Nu er man nødt til at gøre sig synlig for at få bevillinger, og der lægges derfor meget stor vægt på, at Skov- og Naturstyrelsen er synlig i alle forhold. Deraf kommer f.eks. udgivelse af Vandretursfoldere, Skovens Dag, naturvejledning i mange former, hjemmesider på internettet, reklamekampagner hver gang der sker noget interessant, det vil her sige noget nyt. Og oprettelsen af brugerråd, samarbejdsudvalg, sikkerhedsudvalg og talrige

Ulborggård 1994 efter udvidelse af kontor m.v

andre organer, hvor både ansatte og den såkaldte offentlighed høres om alting. Det er alt sammen godt nok. Men det har den bagside, at den daglige drift, pasningen af skov og natur, ofte glemmes til fordel for sensationsjagt. Ja, nogle gange har man på fornemmelsen, at det vigtigste er, at et projekt kommer i pressen. Selve arbejdet med udførelsen er ikke nær så interessant som "næste projekt".

Oversigtskort for Ulborg Statsskovdistrikt

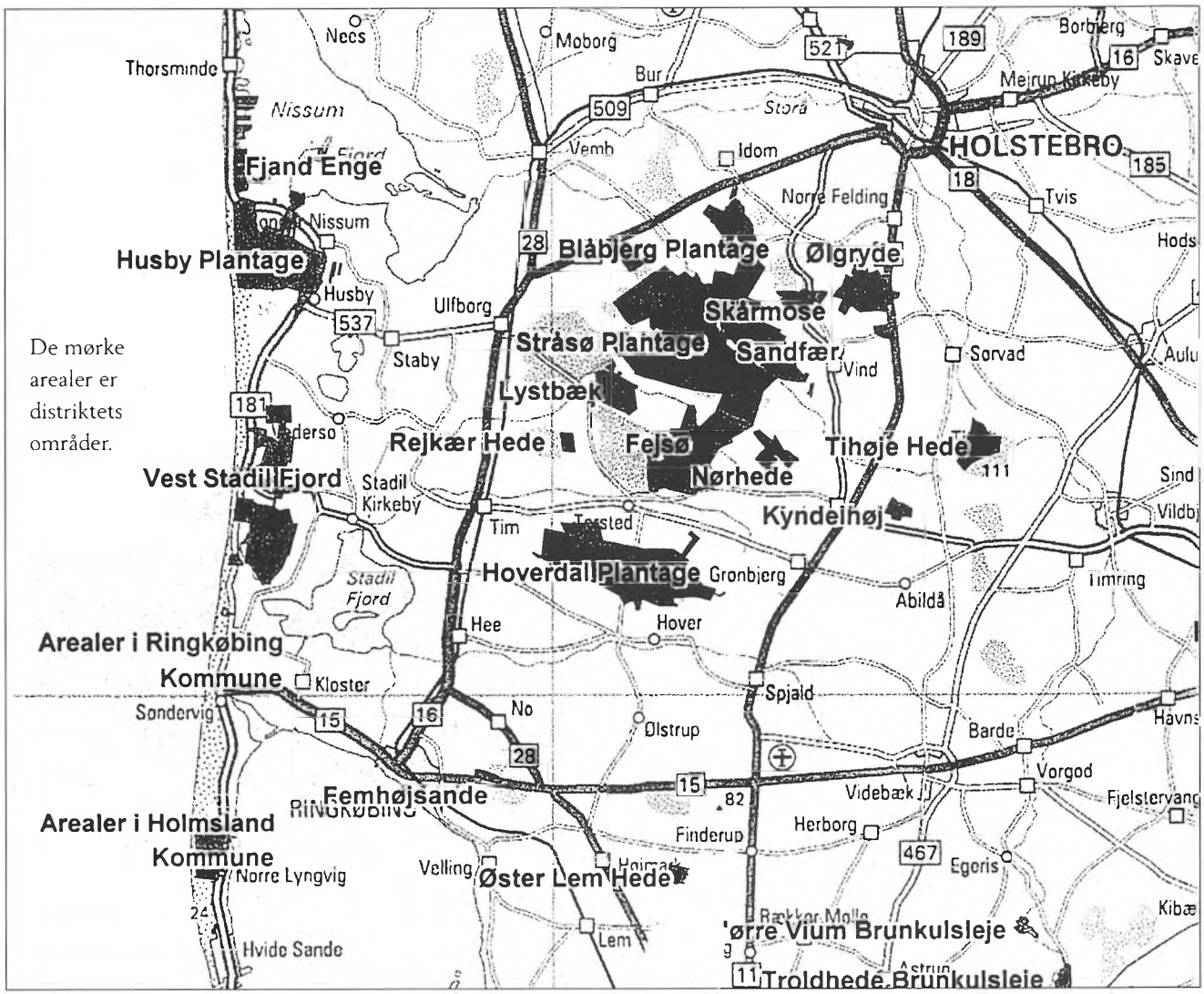

Distriktets arealer

Arealerne er forøget fra ca. 6.000 ha i 1980 til 12.240 ha i 2004. Tilvæksten er sket ved følgende tildragelser: Husby Klitplantage blev lagt sammen med distriktet i 1980 på grund af, at afstanden til det hidtidige distriktskontor i Oxbøl var for stor. Det var ikke så ringe. Dels indeholder klitplantagen store naturværdier og dels har jeg været soldat i Randers sammen med klitplantør Peter Ejlskov, som jeg havde det godt sammen med. Og jeg havde i soldatertiden været på sneppejagt med den foregående klitplantørs søn Eigil Andersen og set hans far skyde to snepper. Det var en alvorlig sag, for familien fik kun julegaver for de penge plantøren fik for snepper! I øvrigt hang de store klitarealers pasning godt sammen med, at jeg var overklitfoged på de private arealer udenfor, og personalet i klitplantagen gav mulighed for at lave samdrift mellem den meget store og veldrevne planteskole, skoven og klitten. Planteskolen havde et stort arbejdskraftbehov forår og efterår, og resten af året var det godt at kunne benytte folkene de andre steder frem for at sende dem hjem.

Husby Klitplantage blev startet i 1858. Da var sandflugten så slem, at sognet sendte to bønder på gåben til København for at bede Kongen om en klitplantør, der kunne stoppe sandflugten ved tilplantning. De fik ja og i tilgift penge til at tage dagvognen hjem. Året efter ankom plantør Drewsen med et læs planter, og planteskolen blev oprettet og plantagen påbegyndt. Derfor har klitplantørerne altid haft en stor stjerne i Husby, og de ligger begravet på de fineste pladser på kirkegården, nemlig hjørnerne. I det nordvestre hjørne af Husby Kirkegård er Drewsens familiegravsted dog rykket lidt væk. For her ligger Madsalune, en smugler, der en julenat blev skudt og begravet her. Carit Etlar har skrevet en bog om Madsalune. Der er også en mindesten over plantør Drewsen inde midt i den gamle planteskole.

Allerede i 1980 fik vi lov at købe Ormstrup Plantage og Carlsberg Hede af Carlsbergfonden. Det passede godt, da arealerne lå som striber imellem statsskovens arealer. Tilsyneladende havde skovrider Lund-Christjansen og Carlsbergfonden ligget i konkurrence ved hedeopkøbene. Her fik vi et uhyggeligt forfaldent skovløberhus og en plantage, der bogstavelig talt ikke havde været rørt siden plantningen, idet ejeren nok havde troet, det skulle være en overskudsforretning. Det passede os rigtig godt, for en stor del af resten af distriktet var blevet gødet. Og vi skulle bruge nogle ugødede parceller til forsøgsvæsenets målinger. Så her kunne vi starte på en frisk! Samtidig fik vi en pragtfuld hede med bl.a. vårkobjælde og cypresulvefod og urørte enge langs den snoede Idom Å med masser af engblommer og andet botanisk guf. Åen havde været under fredning i en årrække, og denne fredning blev nu gjort færdig ved, at Ravns Dambrug blev nedlagt og åen forbi dambruget genoprettet.

Omtrent samtidig kom Arne Munk og spurgte, om vi ville købe "Kaj Munks Hede" på 80 ha til sammenlægning med Urfuglereservatet. Begrun-

1998. Rudolf Uhre fortæller ved Husby Klitplantages 140 års jubilæum. F.v. klitplantør Peter Ejlskov Jensen. Buketterne lægges på klitplantørernes grave.

delserne for ønsket om at sælge var flere. For det første var arealerne blevet fredet. I kendelsen stod, at fredningen ikke skulle være til hinder for, at man byggede et sommerhus. Men da familien søgte amtet om lov til at bygge, fik man afslag, fordi der nu var andre bestemmelser, der alligevel forhindrede byggeri på stedet. Det blev man skuffet over. Samtidig gjorde nye bestemmelser i naturfredningsloven, at alle og enhver kunne færdes og plukke tyttebær på heden. Da familien ikke gik på jagt, var det at betale skatten den eneste "glæde", man havde af arealet frem for andre. Vi blev enige om en pris. Men for at få den ikke for høje pris til at glide igennem, lovede jeg, at sælgeren inden jul skulle have et beregnet nettobeløb for en klat graner, der lå inde på heden, og som vi alligevel skulle fælde, fordi det var en potentiel duehøgeredebiotop. Der brændte jeg fingrene, for lige da vi skulle fælde og slæbe ud satte det i med en gevaldig snestorm, så vi måtte arbejde i en halv meter sne. Så netto blev ikke, som jeg havde regnet ud. Men i det store spil betød det ingenting i forhold til købsprisen – bortset fra ærgrelsen ved at have været for optimistisk!

Lidt senere gjorde en venlig mand mig opmærksom på, at ejendommen Sandfær var sat til salg i et blad, der hed "Finanstidende". Og, at der allerede havde været nogle tyskere oppe at se på ejendommen. Det hele var nemlig frijord, og der var ingen bopælspligt, så alle og enhver kunne købe. Ejeren var en slagter fra Varde, som efter sigende var blevet velhavende ved at gøre forretninger i Kødbyen i København. Han havde købt ejendommen for at flytte dertil, når han blev pensioneret. Men desværre havde han fået den ene arm stærkt beskadiget i en bilulykke, så han ikke mere kunne bære f.eks. brænde og den slags praktiske ting. Så nu skulle Sandfær sælges.

De store heder, der udgjorde Urfuglereservatet, var i 1942 hovedsagelig opkøbt fra Sandfær, og gårdens resterende, over 100 ha landbrugsjord, eng og skov, lå som enklaver i Urfuglereservatet. Det var derfor oplagt at forsøge køb. Dels fordi vi var i gang med et omfattende program for at redde urfuglen, og dels fordi vi her kunne lave store økologisk drevne marker midt i reservatet, og samtidig holde ræve, krager og duehøge væk ligesom på resten af

reservatet. Det var ikke så ligetil at skaffe pengene. Men det hjalp, at Landbrugsministeriet meget gerne så, at vi købte arealet, fordi man i princippet ikke kunne lide landbrugsjord uden bopælspligt.

Nogle år senere fik vi tilbudt Bjerg's eng på Thorsminde Tangen. Den fik vi lov at købe, og lidt senere købte vi også postbud Sittrups ejendom med endnu flere strandenge. Formålet var at kunne fodre de kortnæbbede gæs andre steder end på Strandgården for at fordele gæssene over større arealer. Fra styrelsen fik vi at vide, at hvis vi ville købe mere, skulle der laves en egentlig opkøbsplan, for nogle ville gerne have så mange enge som muligt lagt tilbage fra kornavl til strandeng. Vi havde af flere grunde ikke det store mod på mere opkøb, da der nu var areal nok til fodring. Men et par år efter ønskede en række landmænd at få lavet en jordfordeling, så de slap af med engene mod mere landbrugsjord. Og så kom landinspektør Østergaard fra Thisted og ordnede det hele. Bagefter stod vi med ca. 100 ha enge og havde bortbyttet landbrugsjorden, vi købte af Karl Sittrup. Bortset fra lidt jord omkring ejendommens løsdriftstald til brug, hvis vi ikke kunne få de lokale landmænd til at græsse engene.

Nu var der to problemer: hvordan skulle vi undgå at få uvenner ved udlejningen af græsningen og jagten, for der var jo nogen, der havde udøvet begge dele før? Vi nedsatte først et udvalg af lokale landmænd og én fra kommunen, og så fik vi lavet en liste over de, der havde græsningsbehov. Derefter fordelte vi sammen arealerne efter behovenes størrelse. Og så skiftedes vi til at gå udenfor døren, til vi havde forhandlet en pris pr. ha. Det gik lydefrit, og efter den første forpagtningsperiodes udløb forhandlede vi direkte med lejerne. De er blevet stadig færre på grund af strukturforandringerne i landbruget; men vi kunne da endnu i 2006 leje arealerne ud og få dem plejet.

Indvielse af cykelstien Thorsminde – Fjand 1997. Borgmester i Ulfborg-Vemb Kommune Niels Chr. Jensen klipper snoren.

Jagten havde vi store spekulationer over. Langs landevejen stod mange skilte med "Thorsminde Jagtforening" og "Holstebro Strandjagtforening", så vi var klar over, at en udleje efter styrelsens normale principper, med avisannonce og udleje til højeste bud til nogen fra Århus, ikke ville falde i god jord. Og hvor skulle strandjægerne i Thorsminde og Holstebro overhovedet gå på jagt hvis ikke her? Det lykkedes at få styrelsen med på, at vi udlejede

jagten i engene til de to foreninger til den højeste pris pr. ha, vi havde konstateret i området, således at vi havde benyttet "markedsprisen", som er en af begrundelserne for kravet om offentligt udbud. Og så kom der også nogle ret skrappe betingelser og begrænsninger ind i kontrakterne, fordi forholdene visse steder trængte til en opstramning.

Ejerskabet af ca. halvdelen af strandengene gav i øvrigt en mulighed for at anlægge en cykelsti langs den stærkt befærdede vej mellem Thorsminde og Fjand. Vi aftalte med Ulfborg-Vemb Kommune, at vi skulle skaffe pengene til en billig grussti med norsk stenmel i toppen, og kommunen skulle skaffe tilladelserne fra de private lodsejere. Det gik som smurt bortset fra, at det blev nødvendigt at staten købte og nedrev et gammelt faldefærdigt sommerhus, der i mellemtiden kom på tvangsauktion. Men da projektet var færdigt, kom der en regning fra entreprenøren, der vistnok var 60.000 kr. større end overslaget lød på. Og vi havde ikke flere penge og var rigtig godt på den. Imidlertid skete der det mirakel, at Turistforeningen ved Jørgen Møller og Jens Rasmussen skaffede restbeløbet, så alle kunne ånde lettet op! Det er selvfølgelig nok ikke lige efter statens regler, at vi ikke fik et egentligt tilbud på opgaven. Men dels var det ikke til at forudse, hvad der kom i vejen af sumpområder i engen, dels havde vi meget stor tillid til entreprenøren fordi vi, ved anlægget af nogle km vestkystcykelsti ved Nørre Lyngvig et par år før, havde oplevet at få et meget stort beløb tilbage, fordi overslaget var for stort!

Skovrejsningen

Omkring 1990 blev der gjort mange tanker omkring benyttelsen af de brakarealer, som blev forlangt udlagt af EU. På reolen stod snart over en hyldemeter af forslag, som blev samlet ind og udgivet af miljøministeriet. F.eks. foreslog forsøgsstationen i Hornum, at der blev plantet revling og tyttebær til salg af bærrene. Den med revling morede vi os noget over, for vi har milliarder af uplukkede revlingebær hvert år på hederne. Men for tyttebærrene havde forsøgsstationen regnet ud, at udbyttet pr. ha ville løbe op i flere tusinde kr. netto. Da det kneb for os med bevillinger til skovarbejderne, lagde vi billet ind på tyttebærprojektet, idet vi havde et forhenværende hedeareal på ejendommen Nymark, som måske kunne laves til hede igen. Vi skulle blot lige sænke PH-værdien til ca. 3-4, så kulturplanterne og deres tilhørende ukrudt ikke kunne gro og udkonkurrere tyttebærrene. Hornum undersøgte en jordprøve, og vi fik besked på, at der skulle så og så meget svovlblomme til at neutralisere den kalk, der var tilbage i jorden efter landbrugsdriften. Det prøvede vi på i to år. Men hver gang vi lige havde fået PH-værdien lidt ned, svippede den op igen efter nogle uger. Det tredje år var tyttebærplanterne færdige i Hornum, og de var vistnok derfor meget ivrige for at få dem solgt. Da målingerne fra Hornum nu viste et passende lavt PH, plantede vi tyttebærrene på det helt bare areal. Men det viste sig efter nogen tid at PH-værdien igen var oppe på landbrugsniveau, og det hele gik til i græs, selv om vi i begyndelsen forsøgte at hakke ukrudtet væk med håndkraft. Forsøget mislykkedes, men det blev bevist, at det heldigvis ikke er så ligetil at ødelægge landbrugsjord!

På samme ejendom lavede vi også et andet projekt, der skulle redde verden. Der var i dagspressen stor diskussion om, hvad man skulle gøre af kommunernes slam og kompost, fordi de fleste landmænd ikke ville have slam på deres jord af frygt for, at der kunne være ting i slammet, som senere kunne gøre jordens anvendelse til fødevareproduktion umulig. Vi fik derfor den ide, at det burde undersøges, hvad der ville ske, hvis man spredte forskellige slammængder ud på 5.000 ha landbrugsjord, som folketinget havde bestemt skulle bruges til skovrejsning årligt de næste hundrede år for at fordoble skovarealet. Her ville der ikke blive spiselige afgrøder, før hindbær og svampe indfandt sig, når der blev lys i bevoksningen ved afdrift og foryngelse om mindst 50 år. Vi fik en aftale om projektet med Holstebro Kommune og mente at have aftalt, at vi fik afvandet, kalkberiget slam. Men et eller andet gik galt, vi fik helt råt slam, der lignede og lugtede af det, det kom af. Samtidig havde de ingeniører i Miljøstyrelsen, der skulle godkende forsøget, forbudt nedpløjning af slammet, da de ikke ville risikere, det kom for tæt på grundvandet. Så da vi skulle begynde at plante på forsøgsparcellerne, måtte vi have et ekstra møde i sikkerhedsudvalget, hvor der blev forlig med de tapre og altid samarbejdsvillige skovarbejdere om, at de efter arbejdet ville få et nyt sæt regntøj og

nye støvler. En måned efter kom arbejdstilsynet fra Herning ud for at se, hvad der foregik; men da var der intet at se, og træerne groede lystigt. Der blev gennem flere år taget et utal af vandprøver i forskellige jorddybder. Og resultatet var, at der det første år var en ekstra kvælstofnedsivning, som svarede til, at man gav marken en god gang organisk gødning, og derefter var der ikke nogen nedsivning. Måling for tungmetaller, som jeg egentlig troede det hele gik ud på, udgik allerede inden forsøget. Miljøstyrelsen sagde, det ville være spild af penge, fordi selv den maksimalt tilførte slammængde kun ville kunne indeholde en brøkdel af de tungmetaller, der var på et markareal i forvejen. Da den største slammængde var 100 tons slam pr. ha, kunne der altså på 5.000 ha årligt spredes 500.000 tons eller ca. den mængde, samfundet havde brug for at komme af med. Hvis skovejeren så oven i købet kunne få de 3-400 kr. pr. ton, som kommunen dengang havde i udgift ved de mulige alternativer, ville skovrejsningen kunne blive ganske gratis. Og så ville der komme gang i sagerne! Jeg blev inviteret til København for at holde foredrag om sagen i Det Kgl. Danske Landhusholdningsselskab; men derudover skete der ingenting.

Samtidig prøvede vi at anvende slam i stedet for kunstgødning i en af vore bedste pyntegrøntbevoksninger med nobilis i Ølgryde Plantage. Det blev en katastrofe, idet gødningssprederen fik slammet til at hænge fast på alle grenene, hvor det blev hængende og sved nålene. Vi måtte derfor gå over til at sprede slammet ind under træerne med hånden. Og det havde i hvert fald ingen fremtid for sig! Pyntegrønt med slamrester på grenene var usælgeligt, idet det ikke ligefrem lugtede af jul, når det kom ind i stuen.

En af følgerne af brakproblematikken var, at der blev afsat 60 millioner kr. på de årlige finanslove til opkøb til skovrejsning og også en del penge til naturgenopretning m.v. I begyndelsen fik vi lov at købe f.eks. Nymark på 80 ha. Dels fordi de 40 ha var hede, som trængte til at få fjernet bjergfyr og bævreasp, og dels for på de resterende 40 ha at forsøge at lave skov med almindelige landbrugsredskaber. Der var netop da stor opmærksomhed omkring emnet skovrejsning på egnen. Folketingsmand Jens Kirk fra Venstre og jeg rejste aften efter aften egnens forsamlingshuse rundt og fortalte, hvad det gik ud på. Kirk mente, det ville forringe mulighederne for landbruget og måske affolke områder, og jeg mente, det var en tilskudsordning, som var frivillig og derfor et gode, der kunne berige egnens natur, og som man kunne tage eller lade være. Så var der kaffe og spørgsmål; alt sammen foregik pænt og ordentligt og fornuftigt. Til sidst skrev avisen, at HJ og JK sagde det de plejede, og citerede så hvad der ellers faldt af bemærkninger. I løbet af det første år kom landmandsnaboer til distriktet og ville gerne sælge en række ejendomme, nogle med meget ringe bonitet. F.eks. kom kreditforeningen og spurgte, om vi ville købe Lystbækgård. For de var nødt til at sælge den nu, idet de havde haft den liggende til salg i to år, uden at nogen var interesserede i at købe den, fordi erfaringerne fra de tre foregående ejere var, at jorden var håbløs at dyrke som landbrug. Vi sendte det ene købstilbud efter det andet til København. Men styrelsen kunne ikke tage stilling til tilbudene, fordi man ville afvente,

at amterne fik deres skovrejsningsplaner færdige. Og det var beregnet til at ville tage to år. Så det første år sendte styrelsen de fleste af pengene tilbage til Finansministeriet. Vi kunne ikke holde ud at se pengene gå til spilde og besluttede at gøre noget ved det. Forstfuldmægtig Bendt Egede, der nu er skovrider på Buderupholm distrikt i Rold Skov, flikkede derfor vores private skovrejsningsplan sammen. For at det ikke skulle gå helt skævt mellem os og amtet, fik vi i fortrolighed fat i amtets foreløbige udkast og broderede lidt videre på det med skovfri ådale m.v. Derefter sendte vi det til styrelsen med bøn om, at man købte op efter vores foreløbige skovrejsningsplan, indtil amtet var færdigt med sin, der skulle i offentlig høring, politisk behandles osv. Efter nogen tid blev jeg ringet op af en kontorchef i styrelsen, der sagde at direktionen havde besluttet, der skulle nedsættes et udvalg om vores forslag, og at jeg skulle være formand. Jeg sagde først nej. Men blev nødt til at sige ja. Da jeg frygtede, at vi først ville blive færdige, når pengene var væk, blev det på de betingelser, at udvalget skulle tage herover og blive færdige på 4 dage. To dage til besigtigelse hvor jeg viste alt frem. Og to til forhandlinger. Og så skulle styrelsen for at fremme arbejdshastigheden i udvalget love at give grønt lys for alle rimelige købsønsker, vi havde sendt eller ville sende ind, indtil udvalget var færdigt. Det var meget heldigt med det sidste, for vi købte med den tilladelse ca. 1.100 ha. Og udvalgsarbejdet endte i store udgifter og i øvrigt ingenting bortset fra en tyk rapport, som først blev trykt i ganske få eksemplarer, da den ikke mere var aktuel, fordi amtets skovrejsningsplan overhalede den. Når det gik så galt skyldtes det, at nogle kræfter i styrelsen i stedet for en skovrejsningsplan lancerede det helt modsatte, nemlig en plan der gik ud på at fjerne en meget stor del af skovene i Ringkøbing Amt for at lave hede i stedet. Og det fik det hele til at gå i fisk under stor festivitas, hvor flere af udvalgsmedlemmerne inkl. formanden måtte til møder og skældud i direktionen.

Af de indkøbte 1.100 ha blev kun 400 ha plantet til med skov. Og skoven består ikke kun af nåletræer, idet ca. halvdelen er løvtræer og buske af arter, der er oprindelige i landet. Resten af arealerne blev, efter de principper der nu er moderne, udlagt til sletter, enge, arkæologisk interessante arealer, naturlig tilgroning og forsøg bl.a. med frembringelse af lynghede. Og selvfølgelig med nye lejrpladser, søer og vandreruter, hvor det var rimeligt. Det var en stor glæde at få lov at plante skov på landbrugsjord. Landmændene forstår at lave et vækstmedie, hvor alting kan lykkes med langt mindre anstrengelse end på reolpløjet eller håndgravet lynghede.

Reservaterne

Omtrent samtidig med skovrejsningsprojektet i 1990/91 blev Landbrugsministeriets Vildtforvaltning på Kalø lagt sammen med Skov- og Naturstyrelsen, og alle arealer blev lagt ind under nærmeste statsskovdistrikt. Ulborg fik urfuglereservaterne Vind Hede, Tihøje og Sønder Vosborg Hede, i alt ca. 700 ha. I realiteten havde distriktet allerede passet disse arealer i et fint samarbejde med bl.a. reservatinspektør Palle Udh Jepsen, siden de blev oprettet og købt af Jagtfonden i 1942. Endvidere fik vi de tre brunkulslejer Troldhede, Nr. Vium og Ahlergårde på godt 100 ha, som lå meget langt væk! Og så Felsted Kog fuglereservatet på 1.400 ha og reservatet på Fjandø. I alt 2.200 ha. Og fire deltidsansatte opsynsmænd.

Urfuglereservaterne vender vi tilbage til i forbindelse med afsnittet om urfuglene.

Brunkulslejerne var oprettet som reservater med begrænset adgang, dels fordi de var fyldt med forstkandidat Georg Schlätzers forsøg med planter fra hele verdens barskeste egne, dels fordi der var fare for skred ved de gamle udgravninger. Faren viste sig i 2002 at være reel. I forbindelse med en omlægning af Vonåen ville amtet nemlig lave et okkerbassin ved den nordøstlige spids af Kulsøen. Da man rørte ved arealet, skred to skovarbejdere og en dozer ned i et dybt vandhul og var nær kommet helt galt af sted. Heldigvis reddede de livet; dog blev der ikke noget okkerbassin. Men ellers har mange glæde af Kulsøen, idet vores opsynsmand og venlige nabo Bertel Jensen har givet publikum lov at holde bål, slå lejr og fiske i søen fra det af ham ejede areal med søbred i sydenden af søen. Vi har været så heldige, at Georg Schlätzer for nogle år siden kom og gennemgik de gamle plantninger med distriktets personale. Det viste sig, at der nok ikke mere er noget, der kan stjæles eller ødelægges. Men det kunne være interessant, hvis nogen engang fik tid til at gennemgå det hele botanisk, inden for meget forsvinder. Vi har alle de gamle forsøgsplaner i arkivet. For et par år siden blev reservattilstanden efter forslag fra amtet ophævet, så man nu kan færdes frit overalt.

Felsted Kog havde jeg et særligt forhold til, idet jeg havde jagtkort til området i 1958, da jeg var elev herovre. Nu er det hele fuglereservat. Mit kendskab til området var alligevel ret begrænset. Men heldigvis arvede vi også en meget kompetent opsynsmand, skovfoged Frits Andersen, og så var det hele i gode hænder. Jeg fik besked af styrelsen om at passe arealet nøjagtig som i "Landbrugsministeriets tid". Det vil bl.a. sige, at rørskæret hvert år blev solgt på auktion, hvor deltagerne blev sejlet rundt til de utallige rørparceller. Auktionen blev forestået af dommeren i Ringkøbing. Nogle år forinden var sejladsen endt i en tragedie, hvor nogle af deltagerne i auktionen druknede.

Jeg var ret træt af denne måde at sælge rørene på. Dels fordi vi var helt koblet af foretagendet, dels fordi auktionsformen medførte, at vi skulle betale skat, selv om vi havde et stort underskud, og i øvrigt var det også temmelig dyrt i administra-

tion. Rørene var i 2006 blevet af så ringe værdi, at dommeren selv foreslog, at vi fandt en anden salgsmåde. Det nemmeste ville være at koble det hele på det store rørsalg, vi i forvejen havde fra Vest Stadil Fjord m.v. Men en række mindre entreprenører og landmænd rundt om fjorden har fra gammel tid brugt noget af vinteren på at høste rør. Derfor prøvede vi at finde en måde, hvor færrest mulige blev kede af ændringen, samtidig med at det gerne skulle give et bedre netto.

Efterhånden som rørhøsten bliver så ringe, at ingen vil have med det at gøre, kan arealerne laves om til fuglerige strandenge ved græsning. Dette er sket for store arealer på øen i nord, hvor tre landmænd græsser med kreaturer og får. Og det kunne se ud til at gå mere i den retning, fordi der til stadighed klages over, at rørhøsten bliver ringere og ringere. Måske fordi samfundet beflitter sig på at udlede mindre næringsstoffer til fjorden?

Der er egentlig fire havne knyttet til Felsted Kog: Kytterup, Gørding, Felsted og Kloster. Den der lå ved Gørding er groet helt til og nedlagt, idet den udelukkende blev benyttet af strandjægere, der holdt til på den ø, som nu er fredet mod jagt. Staten har ikke udgifter på nogen af havnene, idet brugerne selv passer det fornødne via en havnebestyrelse og ved en afgift for bådeplads selv betaler udgifterne. Ved Felsted Havn blev jeg meget kort efter overtagelsen spurgt af fredningsnævnet, om en bruger måtte opføre et nyt skur til fiskeredskaber. Jeg var noget i vildrede, idet der i forvejen fra gammel tid ligger rimelig mange små hyggelige fiskerskure omkring havnen. Heriblandt et fælles skur med rindende vand, hvor alle kan gøre deres fisk i stand. Og hvor skulle man trække en grænse, så det ikke udviklede sig til et sommerhusområde? Jeg har selv garn ved mit sommerhus, og jeg synes egentlig, på baggrund af egne erfaringer, at amatørfiskere ikke kan have det store behov for at få et særligt hus til de få redskaber, der er tilladt. Tre garn fylder ikke meget! Så de fleste kan godt tage deres garn med hjem. Enden blev derfor, at der for fremtiden kun gives tilladelse til et nyt fiskeredskabsopbevaringsskur, hvor fiskeriet er så stort, at der opgives indtægter til skatteæsenet. Siden har der ikke været ansøgninger.

Vest Stadil Fjord

Midt i 1990'erne gik ejeren af Vest Stadil Fjord konkurs, og Landbrugsministeriet overtog arealerne fra en privat køber på grund af en tinglyst forkøbsret til det dyrkbare, der var frijord. Strukturdirektoratet under Landbrugs- og Fiskeriministeriet nedsatte en lille arbejdsgruppe med 2 medlemmer fra amtet, begge lokale landmænd fra hhv. Udvalget for Teknik og Miljø og Jordbrugskommissionen, 2 fra Strukturdirektoratet, 1 fra Landbrugsministeriet og 1 biolog/kontorchef fra Skov- og Naturstyrelsen i København. Udvalget forhandlede sig frem til den 92 sider lange "Den blå Betænkning", og undervejs blev der indhentet kommentarer fra en lang række foreninger, der senere dannede brugergruppen. Da forhandlingerne var forbi, blev den del af de statsejede arealer, der skulle "naturgenoprettes", ca. 1.100 ha, overdraget til Ulborg distrikt til videre foranstaltning.

Det overordnende mål for naturrestaureringen var at "forbedre vandkvaliteten i Søndre Dyb samt at genskabe større, sammenhængende vådområder." Dette skulle ske ved, at vandstanden på ca. 680 ha nord for Skelmosevej blev hævet fra -1,4 meter under havets overflade til -0,5 meter. Herved skabtes i stedet for dyrket kornjord fugtige enge, rørskove og vandområder, og det skønnedes, at fosfor- og kvælstofudvaskningen ville blive reduceret tilstrækkeligt til, at de internationale og miljømæssige mål for Søndre Dyb kunne opfyldes. Projektarbejdet blev overdraget til Cowi-Consult og dette firma vandt også selve arbejdet, da det blev udbudt.

Et af de mest arbejdskrævende problemer efter overtagelsen af arealerne var forhandlingerne om, hvad der skulle ske med jagten. Til dette formål blev nedsat en brugergruppe med lokale medlemmer fra Naturfredningsforeningen, Friluftsrådet, Ornitologisk Forening, Danmarks Jægerforbund, Familielandbruget og Ringkjøbing-Ulfborg-egnens Landboforening samt nogle lodsejerrepræsentanter.

På arealerne havde godsejer Castenskjold skabt noget af landets bedste gåse- og andejagt, der i dyre domme blev lejet ud til to konsortier med i alt ca. 20 medlemmer. Jagtreglerne var særdeles restriktive, idet der skulle være fred på sovepladsen, selve vandfladen i Søndre Dyb. Der måtte kun drives jagt fra torsdag til søndag, og jagten skulle stoppe hver dag kl. 10, for at gæssene kunne få madro på de store marker om dagen. Jagtreglerne var udarbejdet sammen med magister Fog på Kalø, og de bevirkede, at de store flokke af kortnæbbede gæs blev på arealerne, selv om der blev drevet jagt. Om efteråret blev de til spildkornet i stubmarkerne var ædt op, og om foråret til de havde ædt sig tilstrækkelig fede på sædekornet. I 1980'erne blev gæssene her til 20. maj, hvorefter de via mellemlanding på nogle græsarealer ved Lofoten tog direkte til Svalbard. Ifølge godsinspektør Søren Bank havde godsejeren sagt, at gæssene ikke måtte jages væk fra såsæden om foråret, "for vi har jo gavn af dem om efteråret". Og måske har man heller ikke været alt for nidkær med at høste helt rent. Det kan ikke

Nr. 2 f.v. Kontorchef i Skov- og Naturstyrelsen Bo Brix, reservatinspektør Palle Uhd-Jepsen, direktør i Danmarks Miljøundersøgelse Ole Christiansen, Miljøminister Svend Auken og skovrider Bo Holst-Jørgensen.

udelukkes, at den gode fodring og restriktive jagt har medvirket kraftigt til, at bestanden af kortnæbbede gæs i Castenskjolds ejerperiode er steget fra ca. 10.000 til over 30.000 gæs. For "gåsedoktor" Jesper Madsens undersøgelser har godtgjort, at de kortnæbbede gæs om efteråret næsten kun opholder sig på Vest Stadil fjord og Filsø.

Vi var så heldige at arve inspektør Søren Bank efter Castenskjold. Og uden hans uvurderlige, loyale og underfundige råd og vejledning havde vi været ilde stillet i hele dette projekt.

Vildtforvaltningsrådet foreslog, at der blev udpeget et jagt- og forstyrrelsesfrit kerneområde i fjorden, og amtet fik indføjet det ret usædvanlige i rapporten, at udlejning af evt. jagt på de statsejede arealer burde ske til lokale jagtforeninger.

Forhandlingerne blev ført under forsæde af reservatinspektør Palle Uhd-Jepsen, og bølgerne gik højt. Enden blev, at alle statsejede arealer syd for Skelmosevej og 80 ha nord for vandstandshævningen skulle være jagtfri bortset fra op til 4 landjagter efter bl.a. ræve. I den nordlige del, i alt ca. 680 ha, hvor ca. 260 ha ejes af private lodsejere, resten af staten, blev der fra Ornitologisk Forening også foreslået jagtfredning. Men det blev opgivet, da det dels var et princip, at der ikke skulle fredes hos private, dels var det ikke et princip at alle statsarealer skal jagtfredes. Og endelig drejede det sig om en forhandling med 16 udvalgsmedlemmer, som bestemt ikke havde samme interesser. De private lodsejere kunne under alle omstændigheder udøve meget stor forstyrrelse i området, så i stedet for fredning af statens arealer blev det besluttet at nedbringe forstyrrelsesniveauet til et minimum gennem følgende aftaler: ingen udleje af jagt. Området, der ejes af staten nord for Skelmosevej deles i tre dele. Staten forestår her ét morgen eller aftentræk om ugen men kun indenfor ét af de tre områder, der kan benyttes på skift. De resterende to tredjedele forstyrres ikke. I jagten deltager hver gang 10 nye lokale jagtforeningsmedlemmer fra de

Vest Stadil Fjord.

omgivende jagtforeninger. Hvis det er morgentræk lukker jagten kl. 9, i november og december kl. 10.

Lodsejerne er frivilligt gået med på en lignende ordning, hvor begge parter er gensidig afhængige af, at den anden part overholder sin delaftale. De jagter staten afholder benyttes til at indøve etisk forsvarlig jagtudøvelse under ledelse af skovdistriktet, og de, der ikke indordner sig under den strenge parole, især m.h.t. skudafstanden til gæs, hjemvises straks. Formålet er at nedbringe anskydningsprocenten på de kortnæbbede gæs, som netop måles i dette område. Og vi er slemt stolte over, at jagtudøvelsen i Vest Stadil Fjord sammen med andre lokale initiativer har givet en nedsættelse af anskydningsprocenten på 1-årige kortnæbbede gæs fra 25% i 1998 til 7% i 2005. De andre initiativer har været møder med jagtforeningerne, hvor staten udlejer strandengene ved Nissum Fjord til Holstebro Strandjagtforening og Thorsminde Jagtforening, møder med fjordens naboer og deres jagtlejere samt de initiativer jagtforeningerne selv har forestået. I øvrigt er hele ordningen gennem fire år blevet overvåget af DMU (Danmarks Miljøundersøgelse) Det blev her konstateret, at den udøvede jagtform og jagttrykket

Morgentræk i Vest Stadil Fjord 1999, yderst t.v. opsynsmand Søren Bank. I baggrunden Odbjerg.

ikke har haft negativ indflydelse på områdets store mængder af fugle.

Selve det nødvendige anlægsarbejde i forbindelse med vandstandshævningen var relativt begrænset. Der blev sat et skot af planker i kanalen mellem den nordlige og den sydlige del lige nord for Skelmosevej, og dette skots overkant ligger 90 cm over hidtidig vandstand. Hvor vandstandshævningen stopper i nord, blev gravet et pumpebassin og opsat en pumpe, der fortsat holder de private arealer i nord udenfor projektområdet ved vandstand -1,4 meter under dagligt vande. Vandet fra nord pumpes op i et okkerbassin med skiftevis lave og dybe bassiner, og herfra går vandet sydpå ad Kompagnigrøften. Endelig blev mange grøfter sløjfet, og der blev fældet pilekrat i syd af hensyn til fuglekiggerne. I syd blev der kørt noget jord på som et dige et sted, hvor entreprenøren var bange for, at vandet ville ødelægge Skelmosevej. Skottets højde kan reguleres ved at ændre antallet af planker. Hvis der engang skulle blive hungersnød i landet, kan landbrugsjorden genskabes ved at fjerne plankerne.

Af hensyn til publikum blev anlagt 11 km gang-

og cykelsti på diget langs Sundåen. Med parkeringsplads i begge ender og på midten. Stien ligger så højt, at man kan se ud over fjorden, og den er belagt med norsk stenmel, der både er handicapvenligt og i princippet den bedste belægning at cykle på næst efter asfalt. Asfalt er dog dobbelt så dyrt, og nogen mener, at asfalt ikke hører hjemme i et naturområde. Vores problem her er, at der hele tiden skyder ukrudt op gennem belægningen, og da vi ikke må sprøjte, kan det være vanskeligt at holde stien ren. Hvis man harver kommer bundmaterialet frem, så stien ødelægges. Og afbrænding på så lang en strækning er meget dyr, fordi det skal foretages hyppigt for at give et brugbart resultat. Ved siden af cykelstien, men nede på banketten langs Sundåen, er der anlagt 9 km ridesti.

Overjæger Jens Bjerg-Thomsens gamle jagthytte var gemt af vejen i mange år i et pilekrat ved vejen. Den blev renoveret ved klitplantør Peter Ejlskov Jensen og hans folk og flyttet hen til den store parkeringsplads ved vandstandshævningsskottet. I hytten er vist nogle af jagtkonsulent Ahlmann Olsens flotte billeder fra Bjerg-Thomsens jagtophold i gamle dage ved Vest Stadil Fjord. Man bliver helt misundelig, for det går lystigt til med stegt ål, cigarer og snaps, og på nogle af billederne er Ahlmann selv med som dengang elev hos overjægeren. I hytten kan man få varmen og nyde sin medbragte mad på en kold dag med fuglekiggeri. Til at begynde med havde Peter Ejlskov fået opsat en fotocelle i hytten, der, når nogen gik ind, startede en rørdrum-lyd. Det var meget opfindsomt lavet, strømmen kom fra en solcelle i toppen af stråtaget. Men vi blev nødt til at pille det hele ned igen, fordi nogen klagede over, at de havde fået et chok, fordi de troede, der kom en røver bag dem. Lige syd for Bjerg-Thomsens hytte er der opsat et handicapvenligt toilet, der også er lukket op om vinteren, da der er varme i gulvet. I forbindelse hermed er, som det eneste sted i verden udendørs, opsat en tavle med billeder og knapper med 23 fuglestemmer og en strandtudse. Den er opfundet og konstrueret af biolog Christian Hvidt. I 2004 måtte distriktet pille den fra hinanden og sende den til Bruxelles for at EU kunne se, hvilket enestående påfund man havde fået for EU-tilskuddet. Udenfor toiletbygningen, i læ af det gamle granhegn, er indrettet en kørestolsegnet grillplads med

Svend Auken ved indvielsen i 2001 af Vest Stadil Fjord.

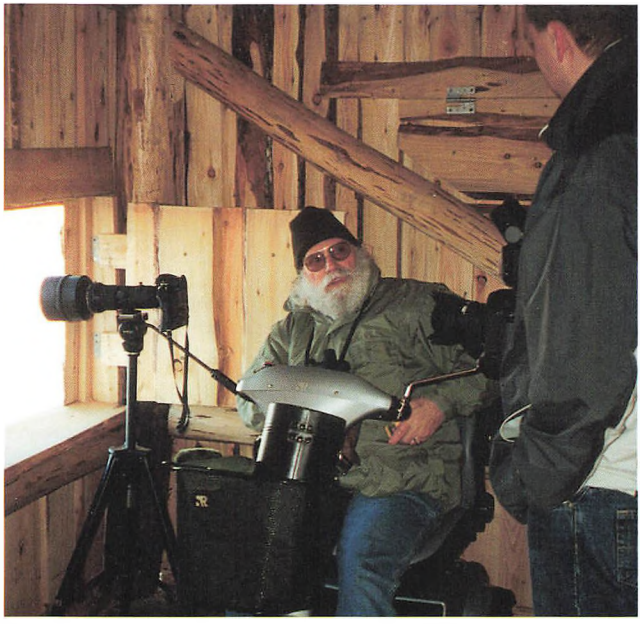

Fra indvielsen af handicapskjulet i april 2001

borde og bænke. Dem er der i øvrigt to mere af i området. Og der er også en sti gennem granhegnet til et højt fugleskjul, hvorfra man kan skue ud over Søndre Dyb.

Endnu et fugleskjul er indrettet med en 90 meter lang træbro ud i sivene, så det er egnet for kørestolsbrugere.

Af hensyn til muligheden for at se fuglene, var det de første år nødvendigt at slå tagrørene i et større område både ud for det handicapvenlige fugleskjul og nord for Bjerg-Thomsens hytte. Vi havde store spekulationer om, hvordan vi kunne få rørene væk. Vi vidste fra et stort projekt ved Hornborgasjøn i Sverige, at man der havde været nødt til at udtørre søen og ødelægge alle rødderne med plov og harve, før tagrørene forsvandt. Iver Iversen og Søren Bank mente dog, at rørene ville dø, blot de blev slået af under vand, mens de var grønne. Det tvivlede vi nu på; men der var ikke andet at gøre end at forsøge. Det mest lavvandede blev slået af den frygtløse skovarbejder Kurt Jensen med en traktor, som Falck måtte hente en del gange.

Og resten tog vi så dybt som muligt flere gange årligt med en af de maskiner, man renser å med. Det kostede 60.000 kr. i alt det første år! Til alt held døde tagrørsplanterne efter tre års slåning, så nu er der frit udsyn på det sted, hvor de fleste fuglekiggere flokkes. Her kan man høre rørdrummen pauke ganske tæt på. Alle mulige vandfugle er hele tiden i luften, og jeg har set ca. 100 brushaner spille på én gang i to flokke på engen lige nord for Skelmosevej.

Helt i syd ved Sidselbjerg har vi fået Leif Tarbensens tilladelse til at lave en forbedret adgang til hans formidable udkigssted ved sømærket, og det samme er lavet på toppen af klitten øst for landevejen. Ved parkeringspladsen ved foden af klitten med sømærket er der af Ringkøbing Kommune lavet et handicaptoilet og en handicapvenlig kørebro fra parkeringspladsen til en platform med bord og bænke på stranden. Her er det muligt også for kørestolsbrugere at komme til at drikke medbragt kaffe og se havet og solnedgangen. Da vi som sandflugtsmyndighed og grundejer gav lov til foretagendet, aftalte vi heldigvis med kommunen, ved stadsingeniør Rasmussen, at de selv skulle stå for al vedligeholdelse og bortfjernelse af fygesand. For sandet har ingen respekt for indretninger i klitten,

Fra indvielsen af handicapstien ved Sidselbjerg, Husby klit, september 1999.

så det koster dyrt at grave broen fri af sand mange gange hvert år. Og det selv om vi har forsøgt at holde sandet på stranden ved at plante fyrretoppe, der fanger sandet, inden det kommer ind på broen.

Vest Stadil Fjord er nok det sted i Danmark, hvor der er størst mulighed for at se rigtig mange gæs fra bil på ganske kort afstand. Især kortnæbbede gæs og i de senere år bramgæs i tusindtallige flokke fra ca. 1. oktober til 1. maj, kun afbrudt af perioder med fødemangel på grund af sne eller is, hvor gæssene flyver til Holland. Skov- og Naturstyrelsens repræsentant i arbejdsgruppen om "Den blå Betænkning" syntes, projektet skulle tilrettelægges så det fremmede engfuglene, medens gæssene kunne finde et andet sted. Vi herude syntes nu, det var bedst også at bevare nogle madarealer til gæssene, når nu det var gæssene, området var berømt for. Og fordi hele bestanden på 40.000 kortnæbbede gæs fra Svalbard bogstavelig talt udelukkende opholder sig på Vest Stadil Fjord og Filsø om efteråret. Og fordi det måske ikke var så godt for engfuglene, at vandet tørrede væk om foråret på grund af manglende tilløb. Og fordi gæssene var noget, man ikke behøvede at være fugleekspert for at få øje på og have stor glæde af. Sigtet mod engfugle blev resultat på projektet, for det var styrelsen, der bestemte. Om foråret ville det nok ikke blive noget problem for gæssene, selv om de store kornmarker er forsvundet. For distriktet har hvert forår siden sidst i 70'erne, ved Viggo Berthelsen på Bækbygård, fodret med ubejdset korn på engene ved Strandgården. Både for at dæmpe landmændenes klager over, at de mange gæs åd sædekornet, og for at undgå for meget bejdsemiddel i fuglene. Bejdsen er nemlig ved forsøg påvist at medføre død, vindæg og kyllingedød hos hønsefugle, så det er sundest at undgå for alle fugle. Det er på disse fodringsarealer Kalø hvert forår fanger nogle hundrede gæs til undersøgelse for evt. anskydninger.

Derimod kunne der blive et problem om efteråret. "Gåsedoktor" Jesper Madsen har ved mangeårige undersøgelser netop her i fjorden eftervist, at om efteråret kommer de kortnæbbede gæs udelukkende efter spildkorn i stubben. Når det er spist, flyver de til Holland, hvor græsset er meget grønnere, ja nærmest blåt. Derfor kunne det være en katastrofe for gæssenes tilstedeværelse om efteråret, at de flere hundrede ha med kornmarker i fjorden nu blev oversvømmet. Og det var jo ikke til at vide, om der kom noget lige så værdifuldt i stedet for. For at prøve at forhindre en sådan ka-

tastrofe gjorde vi to ting. Det første år skulle vi lave græs på de tidligere kornmarker på ca. 200 ha i nord. Vi fik oplyst af landbrugskonsulenten, at det eneste rigtige var at lave græsset i udlæg af korn, sået med ca. halv normal såsædsmængde. Det gjorde vi så. Da kornet var modent og gæssene var ankommet, slog vi nogle striber hver dag. Gæssene kunne nemlig ikke lide at gå ind i kornet, hvis det stod op. Der var så mange gåsehoveder i de slåede striber, at striberne så helt sorte ud, når man stod i klitterne og så på det. Allerflest gæs kom der dog, da Iver Iversen lod gæssene æde 7 tdr. land med ærter lige nord for Skelmosevej. Iver sagde, det godt måtte gå i gåsemad, hvis vi ville slå arealet, og det gjorde Kurt. Den følgende uge var hele marken bogstavelig talt dækket med ca. 27.000 gæs; ingen har nogensinde set magen! Og så klods op ad den offentlige vej. Vi havde det første år efter indvielsen af skottet forventet, at vandstandshævningen kom ganske stille i løbet af vinterhalvåret. Men lidt ind i oktober satte det i med alle tiders regnvejr, det blev bare ved og ved. I løbet af en uge stod hele området nord for Skelmosevej under vand i et sådant omfang, at vi måtte opgive at gå på jagt med jagtforeningerne derude, og man kunne helt hen til jul se store mængder gæs og ænder sejle rundt i spisekammeret. Vi oplevede også noget helt andet – det viste sig nemlig, at gæssene gik ned på de striber med slået korn blot 200 meter fra, hvor jægerne sad og skød nogen af dem. Det vil sige, at blot der er et fredeligt areal med mad, jager man ikke gæssene væk ved, at der drives jagt engang imellem kort derfra.

Dette med 200 ha mad var en engangsforestilling. Mere vigtigt var det, at vi også har haft held til at gøre noget mere permanent. Allerede i firserne havde vi omlagt enge på Strandgården for at fjerne lysesiv fra gåsemarkerne. På grundlag heraf fik vi lov af amtet til at omlægge ca. 60 ha enge ved Strandgården i en fire års turnus, så der kunne sås græs og kløver i udlæg af korn på ca. 15 ha hvert år. Kornet blev sået senest mulig og med sene sorter, så kornet først var modent sidst i september, når de kortnæbbede gæs kom. Og så slog vi nogle striber ad gangen og lod gæssene æde det hele. Det ser heldigvis ud til at dette, sammen med spildkornet på nogle af de 300 ha jagtfredet areal, der er solgt eller udlejet til landmænd, i hvert fald de første år har været tilstrækkeligt til at fastholde en del kortnæbbede gæs så længe, de vænner sig til at være her hele efteråret. Det største problem er, at få kornet modnet sent nok. For de senere år er der kommet ca. 10.000 grågæs til landet fra Norge. De kommer nøjagtig, når den første høstmaskine starter og finkæmmer stubben for spildkorn, hvorefter de trækker væk. Og når de kortnæbbede gæs ankommer sidst i september er alt ryddet, hvis vi ikke har gemt noget til dem.

Udover de mange grågæs er der også de senere år sket en eksplosion i antallet af bramgæs, der kommer i tusindvis og opholder sig på arealerne lige så længe som de kortnæbbede gæs. Og der er stadigvæk rigtig mange gulnæbbede svaner, der bliver her i stort tal hele vinteren. Nok meget på grund af rapsmarkerne, som de trækker langt væk efter.

Og hvad kom der så ud af det?

Der blev af Skov- og Naturstyrelsen sat penge af til at følge projektet med tælling af trækfuglene i fire

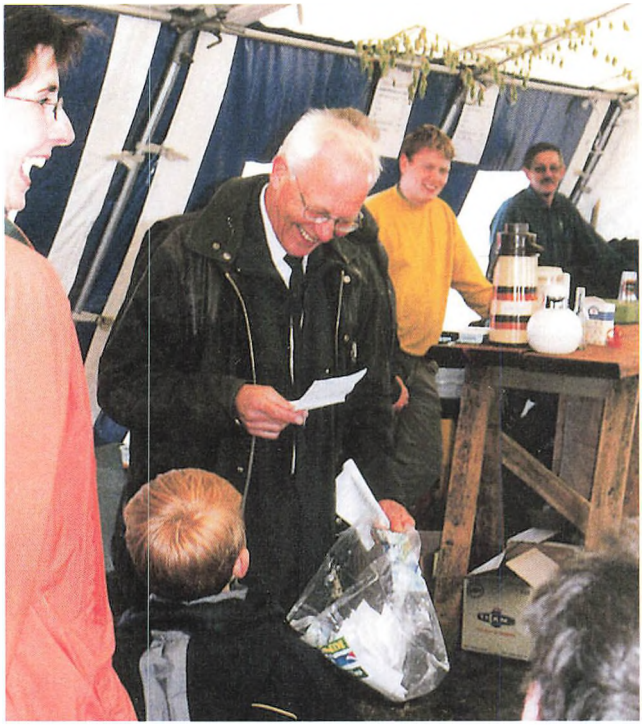

Fra Skovens Dag i Vest Stadil Fjord 2001. Skovrider Bo Holst-Jørgensen morer sig! Ornitolog Ballegård vandt jægernes jagtsti. Foto: Dyrlæge Krægpøth, Kloster.

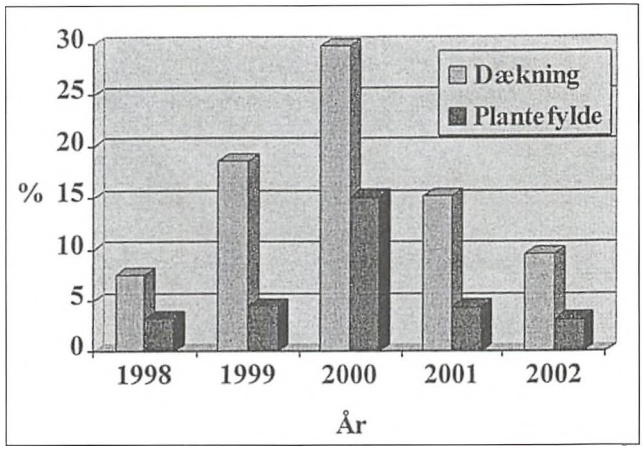

Den gennemsnitlige udbredelse af undervandsplanter i Sønder Dyb fra 1998-2002. (Ringkøbing Amt).

år. Af uransagelige grunde blev der ikke lige så systematisk talt ynglefugle. Og amtet stod for måling af vandkvaliteten, som blev fulgt i hvert fald 5 år.

Formålet var at gøre Søndre Dyb renere. I de to første år, 1999 og 2000, skete der også en kraftig forbedring af vandkvaliteten, idet indholdet af næringsstoffer faldt, og dækningen af vandplanter steg kraftigt, i visse områder af fjorden fra 10 til 40%. Herefter aftog den positive virkning og i 2002

Fra Skovens Dag 2001. T.v. ses Gertrud Knapp, Strandgården, Jakob Kolby, lodsejer, Peter Ejlskov-Jensen, klitplantør, Viggo Bertelsen, gåsefodermester. Nederst t.h. Iver Iversen, lodsejer.

var tilstanden tilbage ved "før". Der kan muligvis være tale om naturgivne variationer. Men det er nok mere sandsynligt, at der er sket en forøgelse af udledningen fra landbrugsarealer omkring fjorden. Selv om vi prøvede, har det ikke været muligt at få indføjet nogle "håndtag" i bestemmelserne om de sidste 200 ha landbrugsarealer i syd som Strukturdirektoratet solgte til landmænd i 2001. Hvis det viser sig, at det kan hjælpe at nedsætte tilførselen af f. eks, gylle på disse arealer, kan man risikere, at staten kommer til at betale en større erstatning for restriktioner på arealerne, end ejerne har givet staten for jorden. Ifølge Den blå Rapport skulle ingen af Strukturdirektoratets i alt 300 ha sælges før fjorden havde stabiliseret sig i den "nye", dvs. rene tilstand. Så Strukturdirektoratet har trods protester haft meget travlt i syd. Der mangler stadig (i 2006) at blive afhændet ca. 80 ha i nord, og man må håbe på, at disse arealer ikke bliver solgt før fjorden er ren, så man kan lægge evt. restriktioner i medfør af kommende vandmiljøplaner på gratis. I aktstykket om fjorden står nemlig, at "Vest Stadil Fjord områdets specielle karakter gør det vigtigt, at udnyttelsen af landbrugsarealer og naturarealer afstemmes nøje."

Det ser ud til, at der er blevet lidt flere rørdrummer og rørhøge. Og i træktiden er der en vrimmel af alle mulige svømme- og vadefugle. Men det kniber at få vadefuglene til at yngle i området. Formentlig fordi der om foråret og sommeren er en langt større fordampning, end der er tilløb fra markdrænene. Så svinder de fugtige områder ind lynhurtigt. I nord forsøgte vi at forbedre forholdene ved at lede vandet fra okkerfældningsanlægget ud over en mark på ca. 20 ha. Herved fås en forbedret rensning af vandet og en stor gang sjapvand til fuglene. I 2006 og 2007 har skovfoged Jesper Blom forsøgt sig med at lave om på grøfter og gravet en række små damme, bekkasinhuller, for at se, om det kunne hjælpe.

Skovdyrkningsmæssige betragtninger

Vækstbetingelser og træartsvalg.
Klimaet i sig selv er ikke en forhindring for de almindeligt dyrkede træarter her på Skovbjerg Bakkeø.

Men da jordbunden varierer meget skal der tages hensyn til det ved træartsvalget. Det vidste man godt tidligere, og skovrider Lund-Christjansen fik, som tidligere omtalt, allerede i krigsårene jordbunden kortlagt på hele distriktets areal bl.a., ved gravning af utallige jordbundshuller. Så hans plantevalg er rigtig fornuftigt og sket efter grundig forberedelse.

Efter stormen i 1981 blev mange af rødgranbevoksningerne og en del af omorikaerne røde i nålene, og mange træer gik ud. Lidt efter blev der igangsat store forsøgsmålinger i afdeling 9 i Katborg Plantage, hvor alt nedfald fra luften opsamles og analyseres i trækronerne, på jorden og under jorden. Disse forsøg har endnu i 2008 ikke fortalt, hvad der var i vejen. Men i mellemtiden er de graner, der ikke døde eller blev fældet, fordi læet i vestkanten var ødelagt, kommet sig af sig selv. Alligevel er der ikke andet at gøre end at mindske anvendelsen af de træarter, der ikke har det så godt. Derfor fik vi allerede først i firserne ændret den foreskrevne plantræart på en række kulturer fra rødgran og omorika til sitkagran. Det drejer sig heldigvis kun om de 2 træarter. Og de bør derfor kun kultiveres på steder, hvor der er læ for vestenvinden. Den konklusion har man også gjort helt tilbage ved år 1900, hvor det var almindeligt benyttet i hedeskovbruget at plante ædelgranlæbælter først og rødgran, når bælterne gav læ nok. Når man også betænker, at ædelgran skal hegnes mod råvildt og både ædelgran og rødgran skrælles af kronvildtet, er resultatet blevet, at sitkagran har været hovedtræarten. Derudover har vi til pyntegrøntklip plantet nobilis og omorika, som ikke skal sprøjtes. Og vi har så vidt muligt holdt hånden over de gamle skovfyrbevoksninger, fordi de er de mest stabile, mest oprindelige og mest publikumsvenlige. Eg har været det mest benyttede løvtræ. Men ellers bør alle træarter – løv som nål – findes i rimeligt omfang, fordi de hver for sig bidrager til at danne en spændende skov. Gerne som blandingsskov i alle afskygninger.

Husby Klitplantage frembyder specielle betingelser. I den østlige del, der ikke er overføget af sand, kan alt, bortset fra rødgran, gro. Selv store kristtjørn. I resten har vi tilstræbt, at der på langt sigt kommer en selvreproducerende skovtype, bestående af eg, skovfyr og østrigsk fyr. Der bør – bortset fra havklitterne – være holme af sitkagran, hvor jordbunden er til det og bjergfyr, hvor intet andet kan gro. Det ideelle skovbillede af denne art findes f. eks. omkring sydenden af Bundgårdvej.

På det øvrige distrikt har vi tilstræbt at overholde flest mulige af de gamle skovfyrbevoksninger med indslag af østrigsk fyr. Sådanne bevoksninger, sammen med gamle egebevoksninger og visse bjergfyrkrat, er efter min mening de områder i skoven, der er nærmest publikums forventninger

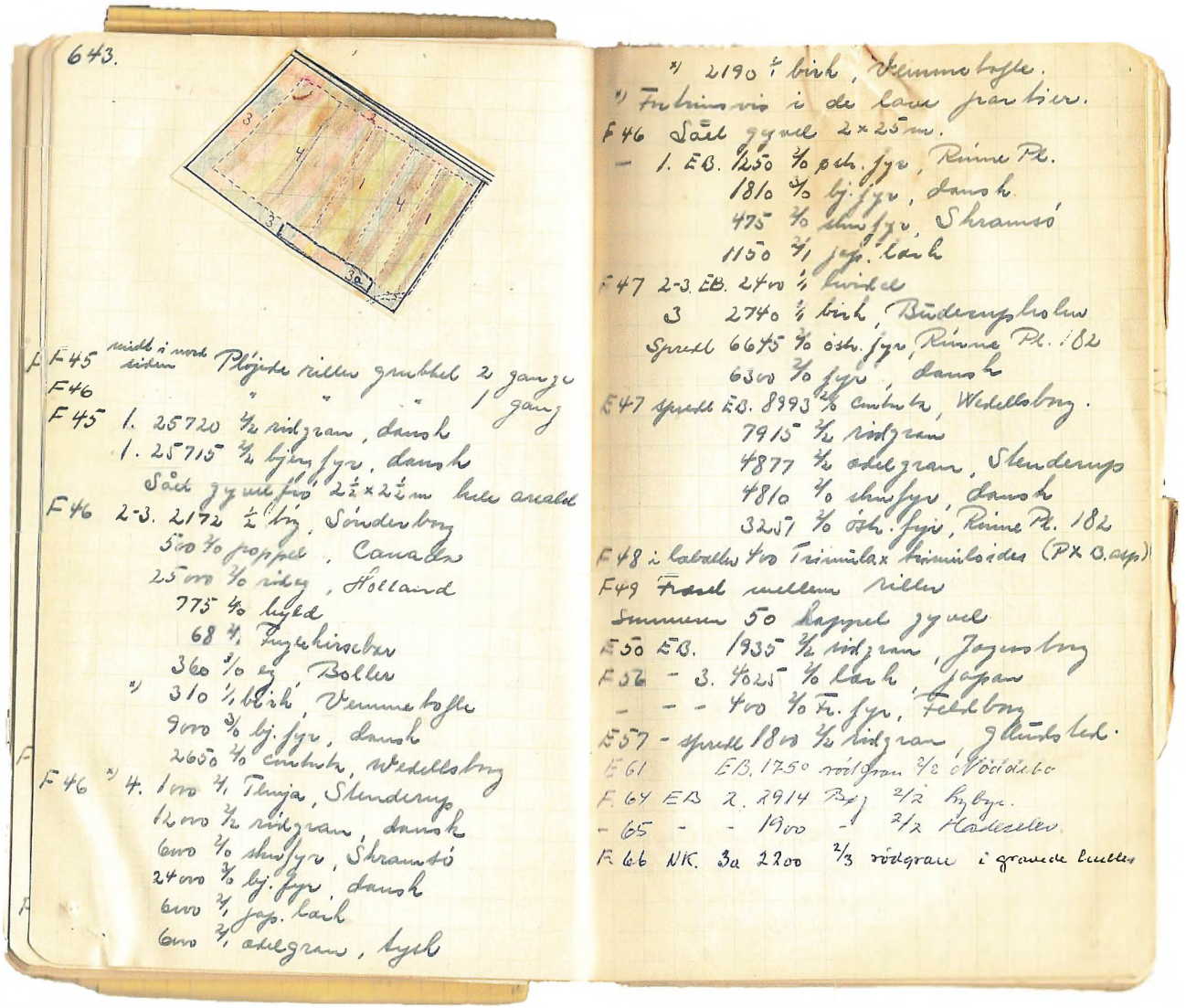

Kulturbog fra afd. 643, Hoverdal Plantage 1945-1966.

til "naturlig skov" i modsætning til "træfabrik".

I mange år har bjergfyrren været noget, der blev bekæmpet med alle midler. Men nu syntes jeg, vi var der, hvor de sidste rester burde bevares. De tætte og uigennemtrængelige fyrrekrat har stor værdi som tilholdssted for kronvildt, råvildt og ræve. Og

koglerne er til fornøjelse for egern, spætter, korsnæb og gråsisken. I den lidt mere åbne bjergfyrskov i opløsning, eller i blandingerne af skovfyr og bjergfyr, findes store bevoksninger af 5-radet ulvefod, og de døende træer er til stor glæde for fugle, svampe og insekter. Endelig er bjergfyr-savannen et fristed for natravn, hedelærke, hugorm og stor tornskade. Og så blev der hvert år til jul solgt store mængder fyrretoppe og -grene til kirkegårde og altankasser!

Man skal tænke over, at det meste af distriktet er tilplantet fra 1942 til 1964. Dvs. kun 40 til 65 år gammelt. Da terrænet mange steder er smukt kuperet, og da boniteten i hovedtræarterne er ca. 3, er det mest et aldersspørgsmål at få skovene til at ligne det, der kendes fra f.eks. Silkeborgegnen!

Apropos dette har jeg fundet, at det vigtigste formål for skovdriften har været at ændre præget fra plantage til rigtig skov. Hvor man tidligere, bortset fra på agerjord, stort set kun kunne opelske nåletræ og kun i forbindelse med hjælpetræarten bjergfyr, kan man nu lave "alting". Dette skyldes især de udviklingsarbejder, der, i bl.a. skovriderne Vagn Johansen og Aksel Hvids tid, blev udført i hedeskovene, og som resulterede i de revolutionerende kulturmetoder med thomasfosfat og blå lupin, som overflødiggjorde anvendelsen af bjergfyrren som en slags ammetræ.

Som følge af at begge mine forgængere har været utrolig ivrige for at prøve alverdens ting, er distriktet velsignet med alle træarter i alle mulige og umulige blandingsmønstre. Egentlig er der meget langt mellem bevoksninger med kun én træart. Så hvis man vil se moderne træartsblandet hedeskov, så har det været her på egnen i mange år! Som eksempel på hvad der er plantet og hvilken kamp, det har været at få en skov op at stå, vises side 49 et typisk blad fra en af kulturbøgerne.

Disse bøger har skovfogederne ført omhyggeligt for hele distriktet, så man kan se, hvad der er lavet, og hvor planterne kommer fra.

Først er der pløjet og grubbet, dvs. alen er brudt. Og så kan man se, der er plantet rødgran med bjergfyr som hjælpetræ samt sået gyvel for at få gratis kvælstofgødning. Samtidig er der plantet et løvtræbælte med buske langs vejen, vestsiden og østsiden. Året efter er der plantet rødgran med indblanding af thuja, skovfyr, lærk og ædelgran. Og så er der ellers efterbedret med alverdens ting helt op til 1966. Stormfaldet i 1981 slog hul i bevoksningen, og nu er det hele ny kultur igen. Før bevoksningen blev fældet, var det generelle indtryk af bevoksningen rødgran, selv om der var indblandet meget andet. Det kan skyldes mange ting. Ofte er det manglende pasning og pleje, dvs. udhugning for de træarter, der er ved at blive udkonkurreret af de stærkeste. Og sådan vil det gå for alle de blandingsbevoksninger, der plantes i disse år, hvis der ikke bliver sat penge og mandskab af til bevoksningspleje i fremtiden. Løvtræbæltet langs vejen stod flot endnu i 2006. Arealet ligger øst for Sørup Dam og lige syd for den gamle bevoksning af østrigsk fyr ved Sørupvej.

Fornemmelsen af rigtig skov hænger ikke blot sammen med træartsvariationen og forekomster af spændende og uventede ting om næste hjørne. Det er i høj grad også et tidsspørgsmål, hvor småuheld og dannelse og bevarelse af uregelmæs-

Paradisvej med lupin og gyvel, 1989.

sigheder, gamle haver, spændende træer og vådområder spiller en stor rolle. En vigtig rolle spiller også forekomsten af alle mulige danske buske, urter og græsser.

Mine forgængere har anlagt talrige og spændende løvtræbælter af først og fremmest eg. Men også bøg m.v. I disse bælter kunne man i de første mange år stort set kun få to buskvækster til at trives: Prunus Serotina og Amelanchier Spicata. Dels på grund af den dårlige jordbund, dels fordi vildtet ikke kan lide at æde dem. Nu har forbedrede metoder, forbedret skovklima og jordbund gjort det muligt at få mange af de gamle danske buske til at gro. Og derfor har det været noget af en kæphest for mig at gøre rigtig meget ved det. Ikke kun fordi skovgæster så kan glæde sig over kaprifolier, brombær og vilde ribs. Men også fordi blomster, bær og blade på arter, man ikke dyrker for pengenes skyld, er en livsbetingelse for en lang række af danske sommerfugle, bier, natsværmere og fugle. For at fremme tilstedeværelsen af buske har vi siden 1980 plantet over 300.000 af ca. 25 forskellige buskarter i 2 rækker yderst i de mere end 180 km løvtræbælter, der er anlagt. Bælterne er i takt med foryngelserne lagt langs alle veje, yderkanter og brandbælter. Det har været mit mål, at der herved over hele distriktet ad åre lægges et sammenhængende net af løvtræ og buske så de organismer, der ikke har så lang en bevægelsesradius kan brede sig over det hele. Det har ikke været meningen at lave en uniform rand, men at få så mange forskellige buskarter til at overleve, at de siden kan så sig alle mulige spændende steder. Buskarterne, der er plantet, er nævnt under afsnittet om fugle. Samtidig har vi i de ældre løvtræbælter eksperimenteret med indplantning af kaprifolie, kristtjørn og hasselnødder samt liljekonvaller og anemoner fra egekrattene. Nogle steder er der også udsået gyvel og fingerbøl for at give variation og farver. Blå lupin og gyvel findes i rigt mål mange steder, fordi man har benyttet både dem og elletræer som gratis kvælstofgødskning i forbindelse med tidligere tiders kulturanlæg.

Af hensyn til sommerfuglene slås rabatterne først, når lyngen er afblomstret. På det tidspunkt er de andre stauder også afblomstret, særlig djævelsbid, der blomstrer i august og er sommerfuglenes bedste ven.

Når man køber buske, skal man være opmærksom på, hvor frøet stammer fra. Da jeg var dreng nogle år i Vamdrup, var der en mand i byen, der opkøbte mirabeller, tjørnebær, slåen, vilde æbler og

Nåletræsbevoksning uden løvtræbryn, 1989.

Nåletræsbevoksning med løvtræbryn, 1989.

alle mulige andre buskfrugter. Han lod dem rådne i nogle cementkar og solgte frøet til planteskolerne. På den måde var der en god chance for, at man fik frø af danske provenienser. I dag er det desværre almindeligt, at nogle planteskoler køber buskfrø i udlandet; ofte i Østeuropa. Og da kan man risikere, at mirabellerne er pilsure og hårde som sten, brombærrene modner ikke ordentligt osv. Derfor vil jeg råde til, at man kun køber buske af danske provenienser.

Ulborg distrikt er på mange områder anderledes end de fleste andre hededistrikter. Hvorfor?

For det første er grunden tidligere tiders farverige og utraditionelle personager i ledende stillinger flere steder i firmaet. Og derudover er distriktet anlagt så sent, at det er 50 – 100 år yngre end de gamle hedeplantager. Endvidere havde anlægget som hoveddriftsformål et stort beskæftigelsesprojekt for amtets ledige, der, helt op til 1964, hver dag i hundredvis blev kørt ud til sundhedsfremmende og meningsfyldt arbejde. Derfor har der været råd til at lave alt det, der nu forekommer så spændende og anderledes. Dette fik til en vis grad en ende med planen af 1958, hvor distriktet fik besked på at holde op med at lave "sildesalat". Det kaldte man dengang blandingsbevoksningerne. Men da var de fleste af de oprindelige arealer allerede tilplantet.

Det vigtigste i min tid har derfor været at bevare og fremme diversiteten, de store naturværdier og den rige flora og fauna. På grund af det sene tilplantningstidspunkt har man været så forudseende ikke at smøre det hele til; faktisk er 30-40% af distriktets areal noget, vi har plejet som "museum" for tidligere landbrugsformer i form af heder, overdrev og enge. Sammen med de senere arealforøgelser hvor en lille del er nye, spændende anlagte skove, udgør hele distriktet et fantastisk mosaiklandskab med indhold af

Når hegnet fjernes, kan man se, hvor højt vildtet bider grenene af. Og hvor høje træer og buske skal være inden hegnet fjernes.

det bedste fra både det åbne landskab og skovlandskabet. Og de mange randzoner giver langt større levemuligheder for flora og fauna, end hvis skovene lå for sig og de åbne arealer for sig.

Kultur

Desværre ser man overalt hegn i skovene. Det skyldes, at vildtbestanden er så stor, at det er nødvendigt at hegne alt løvtræ. Vi har prøvet alverdens andre ting; smøring med vildtafskrækkende midler, planterør, beskyttelse af topknoppen med metalclips, kappeplantning med fyr, sitka og tjørn. Men det duer kun engang imellem. Hegnene hører ikke så godt hjemme i en skov, der skal drives "naturligt". Derfor ønsker nogle tilhængere af såkaldt "naturnær drift", at der ikke skal være hegn. Men da de samtidig ønsker, at der kun skal være såkaldt hjemmehørende træarter, dvs. kun løvtræ og evt. skovfyr, er de samtidig nødt til at ønske, at rådyr og kronvildt skydes væk. Det har der været store diskussioner om. Men vi synes heller ikke DET er naturligt og da slet ikke ønskeligt. Så vi er blevet ved med hegnene.

Men man kan ikke komme udenom, at hegne-

Vilde æbletræer langs vejen bidt ind til hegnet som ved en hækklipning.

ne er til fare for både kronvildt og råvildt. Begge vildtarter er i stand til at hoppe over hegnene. Engang imellem sker der dog det uheldige, at et stykke råvildt ikke kommer helt over hegnet, og derved får stukket et løb (ben) ned mellem to masker, hvorefter rævene ordner resten. Jeg har set det to gange, og det er ikke rart. Kronvildtet kan nærmest flyve over hegnet og det kan også hoppe over fra stående stilling. Engang under en jagt så jeg en hind, en kalv og en smalhind hoppe let og elegant over et hegn. Hinden og smalhinden fløj lige så let over den anden side af hegnet 20 meter borte. Men kalven så vist ikke det næste hegn. Den stak hovedet lige ind i hegnet, slog en kolbøtte over hegnet og landede på benene på den anden side. Den kunne lige så godt have brækket halsen. Det er der også eksempler på, både fra jagter og fra flere andre andre menneskelige forstyrrelser. F. eks. kom der en dag i maj 2000 en mountainbikecyklist ind til skovfoged Schmidt-Sørensen i Hoverdal og sagde, at de – en flok mountainbikere – var kommet til at skræmme en rudel kronvildt ind i et hegn. Og at der nu gik en kalv i hegnet med meget skæv hals. Da skovfogeden kom derud, aflivede han kalven, der havde brækket halsen. Derudover lå der ved hegnet tre hinder, der allerede var døde. Sådan noget sker kun, når dyrene går i panik, så de styrter af sted uden tid til at se sig for. Men man skal hele tiden huske, at de få dyr, der kommer galt af sted på grund af forskellige forstyrrelser, kun er lidt i forhold til, hvad der skydes i skovene og i øvrigt på egnen ved jagt.

Efter utallige forsøg nåede vi frem til, at reolpløjning plus kalkning og gødskning er det mest effektive, hvis løvtræbælterne skal gro så hurtigt, at man kan håbe på at kunne fjerne hegnet, når pælene rådner efter 5-10 år. I samarbejde med Ørnhøj kalkalger har skovfoged Vagn Kristensen udviklet en kalkspreder, der kan køre udenfor hegnet og dække et 20 meter bælte, således at kalkningsudgiften bliver meget lav. Man kan se, om tilstanden er den rette til løvtræ ved, at der kommer gederams over det hele. Hvor der er træer, der kan bruges som overstandere, har vi søgt at beholde et rimeligt antal. Her har vi i stedet for reolpløjning benyttet kvasskærer, hulboring og skovfoged Frits Rasmussen har forsøgt sig med en bobcat til at grave huller.

Skovfoged Schmidt-Sørensen ved de fire krondyr med brækket hals.

Kulturer under hegn må ikke være så store, at de ikke kan overskues. For så hopper råvildtet ind, uden det er muligt at fjerne dem effektivt, og de kan sagtens overleve der hele året rundt.

Alle relevante nåletræer starter her tilfredsstillende uden unormale vanskeligheder. Men hvor man tidligere kunne frembringe blandingskulturer med ædelgran uden hegn, går det nu slet ikke. Derfor brugte vi næsten ikke abiesarterne mere, bortset fra nobilis til klip og nordmannsgran til juletræskulturer. Nordmannsgran var dog på vej ud, fordi Miljøministeriet har vedtaget et generelt forbud mod sprøjtning og begrænset brug af kunstgødning. Og disse forbudte ting er nødven-

Kultur i planterør i stedet for hegn.

Kalkspredereren i funktion, 1990.

dige, hvis man økonomisk skal kunne forsvare en produktion af juletræer. Almindelig ædelgran og nobilis selvsår sig villigt. I Husby er der en meget vellykket selvsåning i gammel ædelgran. Og vi har med held, dvs. uden at ædelgranerne væltede, fjernet en del store sitkagraner der "blandede" sig med selvsåning i samme stykke. Og held skal man have. For da det blev mode for nogle år siden, forsøgte vi i Ormstrup med at tynde kraftigt i de gamle ædelgran for at lave en selvsånings-kultur under hegn. Det startede fint, så for at være endnu mere moderne blev der også indsået bøg i selvsåningen af ædelgran. Men som det ofte går, når man tynder kraftigt i gammelt nåletræ, er det hele nu væltet. Det bliver spændende at se, hvor mange af de selvsåede planter der overlever.

Kronvildtet skræller med flid både rødgran og ædelgran. Men det, de bedst kan lide at skrælle, er ung contortafyr. Derfor har vi forsøgt at begrænse skaderne på de mest værdifulde træarter ved at plante hver 4. række som contorta.

Inden det blev muligt at sælge flis, knuste vi i mange år kvaset i stedet for at brænde det eller skubbe det sammen i ranker. Den største maskine vi havde, Willibald, kan knuse selv meterhøjt sitkakvas. Det knuste materiale kan dæmpe ukrudtet og holde arealet forsynet med organisk affald, indtil kulturen igen dækker arealet. Hvis kvaslaget er tykt, kan det være nødvendigt at skrabe huller i det med en såkaldt Kulla-kultivator inden plantning. Når jeg fandt, det var vigtigt at bevare en rimelig mængde organisk materiale på arealet, var det fordi, vi ofte befandt os på det rene sand. Sand har meget ringe vandholdende evne. Men det organiske materiale, der halvt og helt omsat vaskes ned i jorden, har samme evne som lerkolloider til at holde på vand og næring. Og derfor er det vigtigt, at vi ikke fjerner denne kilde til frugtbarheden.

Knust areal efter sitkabevoksning, 1986.

Areal efter behandling med kulturplov.

Denne kulturmetode er også velegnet fordi vi altid, hvor der har været mulighed for det, har bevaret en bestand af overstandere, som regel østrigsk fyr eller skovfyr. Og her er det vigtigt, at man ikke bruger kulturredskaber med dybtgående skær eller grubbertand, der beskadiger overstandernes rødder.

Men selv om det er kønnere, er det ikke lige så billigt som at flise hele affaldet og køre over arealet med f.eks. Hedeselskabets kulturplov, som nok er det billigste og mest biologisk rigtige alternativ. Men man kan godt være bange for, at de store furer senere vil få flisnings- og skovningsmaskiner til at vippe som et skib i stormvejr, så der opstår store barkskader på de træer, der ikke skal fældes.

For kulturer på agermark har distriktet høstet mange erfaringer. Det er rent slaraffenland. Her kan alting gro; blot man kan holde kvikgræsset borte. I "gamle" dage lod man, ifølge afdøde skovfoged Ejner Jacobsen, sådanne arealer ligge, evt. med græsning, i op til 10 år. Så var kvikgræsset væk og afløst af uskadelige tørbundsurter, og kulturen kunne plantes. I dag har man ikke tid til at vente. Recepten for tilplantning af opkøbte landbrugsarealer har derfor, indtil forbudet mod "kemi" i statsskovene, været:

1) Arkæologisk undersøgelse (pligtig).
2) Round Up efter høst
3) Reolpløjning
4) Kultur, evt. i udlæg af rug, der kan begrænse sandflugt.

Bevoksningspleje

Da jeg kom til distriktet i 1980, var der stadig et meget stort efterslæb m.h.t. udhugning af de unge bevoksninger. Som følge af kraftige besparelser i perioden 1964-1974 samtidig med dårlige afsætningsmuligheder for småeffekter, var der opstået

en mægtig "pukkel". Fra 1974 (oliekrisen) havde man fået tildelt beskæftigelsesarbejdere, og dem havde man først og fremmest anvendt til at fjerne bjergfyr i de utallige blandingsbevoksninger fra før 1960 samt til at kappe grene af de nederste 2 meter af træerne for at kunne sprede gødning i henhold til et gødskningsprogram, der dengang var vedtaget for statsskovenes nåletræsbevoksninger. I øvrigt opdagede vi, at lærk ikke kan tåle at få kappet grene af tæt ved stammen, idet sådan fremfærd giver store rådskader. Det mest akutte problem i 1980 var, at der ingen udhugning havde fundet sted i tide i store arealer med en blanding af skovfyr, østrigsk fyr og contortafyr. Hensigten med denne blanding er at den ustabile, men hurtigvoksende contortafyr, skal hjælpe skovfyrren i gang, og derefter skal contortaen fjernes som brænde, så der kan blive en flot skovfyrbevoksning. Den manglende udhugning havde medført, at contortafyrren havde klemt skovfyrrene, så mange af bevoksningerne var ved at blive ødelagt. Vi tog straks fat på at fjerne contortafyr fra disse blandinger for at forsøge at redde, hvad der var muligt. Men det medførte ved stormfaldet i 1981, at der væltede ca. 300 ha af det, der var skovet igennem. Efter at have sundet os lidt lavede vi en 5-årsplan for gennemhugning af hele resten af distriktets unge bevoksninger i løbet af perioden 1984-1989, således at alt det, der ikke var vokset fra os, så vidt muligt blev bragt ned på et rimeligt lavt stamtal inden såkaldt stormfaldsfarlig højde (8-12 meter). Det lykkedes at få bevillinger til det. Men på det tidspunkt var det forbi med beskæftigelsesarbejderne. Så vi blev nødt til at indsætte alle de skovningsmaskiner (4), vi kunne få fat i for at nå det. Vi fik derved på et meget tidligt tidspunkt indhøstet en række erfaringer med skovningsmaskiner, især takket være initiativer på Stråsø skovpart.

Først i 1980'erne fandt man ud af, at smøring af rødgranstød med nitrit kunne forhindre såkaldt rodfordærver. Det er en svamp, der breder sig fra træ til træ gennem rødderne. Nitrit var så giftigt, at en skovfoged mistede sin hund, fordi den slikkede på nitritdåsen. Men så fandt man ud af, at almindeligt, helt uskadeligt urea (urinstof/kvælstofgødning) var lige så effektivt. Derfor blev der i 1984 beordret smøring af alle friske granstød i Skov- og Naturstyrelsens skove. I 1983/84 udførte vi en række forsøg ved skovfogedassistent Brian Gade Larsen. Forsøgene endte i påvisning af en lettere arbejdsgang og besparelsesmuligheder med en motorsav på en slags sækkevogn, der var forsynet med automatisk stødsmøring. Desværre kunne motorsaven i den benyttede montering ikke overskære skæve bjergfyrstammer, og anvendelsen af apparatet blev til for lidt. Til gengæld var vi nødt til at forlange, at skovningsmaskinerne også smurte stød, og der var vi med i et vigtigt udviklingsarbejde.

Efter en ekskursion til Frijsenborg, hvor vi fik forevist skovfoged Poulsens behandling af rande i nåletræ, har vi forsøgt at nå at foretage læbælte-hugst i 20 meters bredde i alle udsatte rande i alle granbevoksninger under 8 m´s højde.

Ved de beskæftigelsesarbejder vi havde i perioden 1974-1984, lykkedes det at rense alle granbevoksninger for bjergfyr bortset fra afd. 10a i Katborg Plantage, der fortsat ligger urørt som den i 1959 plantede blanding af rødgran, skovfyr og

Urørt skov. Skovfyr med døende bjergfyr, 1994.

bjergfyr. Dels som "museum", dels for at vi kan se, hvad der ville være sket, hvis vi ikke havde haft beskæftigelsesarbejderne. Vi har ved ekskursioner m.v. haft megen glæde af her at kunne anskueliggøre, hvordan man inden 1960 anlagde bevoksningerne og hvilken gavn vi har haft af beskæftigelsesarbejderne. Og så er det også et eksempel på noget andet, vi gerne skulle have hist og her: urørt skov. Det var der meget af mange andre steder. Især var der store arealer med blandingen skovfyr/bjergfyr, som vi har kunnet lade ligge urørt i 50 år, uden at der sættes økonomi over styr derved.

De manglende bevillinger i 1964-1974 har også bevirket, at der ikke har været mandskab til at passe de mange blandingsbevoksninger af rødgran og ædelgran på rette tidspunkt. Dette har medført,

at ædelgranerne ofte er ødelagte. Men hvor muligheden findes, har vi hugget for ædelgranerne for at forbedre bevoksningens stabilitet, idet ædelgranerne regnes for at være mere stormfaste, sundere og mere længelevende end rødgran. Efter at der er blevet en meget større kronvildtbestand, sker der desværre ofte det, at ædelgranerne bliver skrællet, når der er blevet lidt åbent i bevoksningen. Skovfoged Hollesen fandt på at sikre hovedtræerne ved at lade skovarbejderne binde grene fra de fældede træer omkring stammen på et tilstrækkeligt antal stammer pr. ha. Og det virkede fint.

Flis

Vi havde i 1980 store problemer med afsætningen af småt træ fra hedepleje og bevoksningsudrensninger. Jeg var så heldig at få lov at låne en ABC flishugger af Axel Dybbroe, den tidligere indkøbschef på Novopan. Med den prøvede vi at flise en ordentlig stak bjergfyr fra skovfoged Mortensens hedepleje på Grønlænderheden i Hoverdal. Men desværre kostede det 120 kr. pr rummeter at lave flisen, og vi kunne kun få 40 kr. for det på Novopan, som på det tidspunkt var eneste mulige afsætning. Så det blev opgivet indtil videre. I det små fik vi lokket Hundevads Møbelfabrik til at forsøge flisfyring. Men det endte skidt, idet al flisen måtte skovles ud af siloen med hånden, fordi anlæggets knuser kun kunne tage helt tørt træaffald. Skovrider Handberg på Klosterhedens distrikt syntes ikke, man skulle opgive så let. Der var på det tidspunkt kun ét flisfyr i Danmark, nemlig i Løgumkloster. Handberg entrerede med to private flishuggere og huggede så meget flis, at styrelsen prøvede at stoppe ham, fordi der ikke var nogen ordentlig afsætning. Men Handberg mente, at man ikke kunne få nogen til at lave flisfyring, hvis der ikke lå varer på lager, så de kunne være sikker på leverancer. Og til sidst gik der hul på bylden. Først fik Handberg Vestjysk Tørrecentral til at lave piller af noget af flisen, og der kom et pillefyr i Nørre Nissum op at stå. Men der var han lidt for langt forud for sin tid, selv om ideen var genial: at tørrecentralen skulle lave piller udenfor sæsonen med græstørring.

Skov- og Naturstyrelsen fik lavet en ordning, hvorefter offentlige institutioner kunne få et flisfyr betalt af staten mod afbetaling over flisprisen. Og vi fik – godt hjulpet af den meget initiativrige forstander Henning Madsen – et flisfyr op at stå på Ulfborg Kjærgård. Der sparede man ved nyskabelsen flere hundrede tusinde kr. om året, fordi man tidligere havde fyret med let fyringsolie. Nogle år efter kom der også et flisfyr i Ulfborg by. Dog fik hverken Staten, Hedeselskabet eller Skovdyrkerforeningen leverancen, fordi vi ikke var billigst ved tilbudsgivningen. Men især takket være Handberg kom der snart en mægtig aftager i Måbjergværket og senere nye flisfyr i både Thorsminde, Vemb, Thyborøn og Harboøre. Og allersidst er der kommet et mastodontværk i Herning, så nu er der sikret en rimelig afsætning af det, der tidligere var en slem udgift. I begyndelsen lavede vi kun flis af det træ, der ikke kunne sælges. Især bjergfyr, kvas og toppe når der var for meget til, at det kunne knuses, f.eks. på kulturarealer. Og endvidere det helt tynde træ fra 1. tynding i nåletræ. Fra et biologisk synspunkt kunne man godt være bange for, at der ville blive bortført for megen næring fra de magre sandjor-

1989. Flisopbevaring. Plasticlaget er delvis fjernet. Udluftningsrørene ses endnu, selv om man er ved at tømme lageret.

der, og derfor blev der fra styrelsen foreskrevet, at der kun måtte laves flis én gang fra hvert areal, så jordbunden ikke blev forarmet. Flisen skulle de første år være som havregryn, for at den kunne bruges i værkerne. Det helt store problem var, at vi skulle kunne levere tør flis om vinteren. Derfor eksperimenterede vi voldsomt. Til at begynde med troede vi, flisen ville tørre af sig selv, når den tog varme i stakkene. Derfor dækkede vi bare stakkene med plastfolie. Men det viste sig hurtigt, at det der med at tage varme bestod i en forbrænding, der giver kultveilte og vand. Dette vand blev fortættet lige under plasticen, så flisen blev tør i midten og plaskvåd i det yderste lag. Når så det yderste lag frøs til is, kunne vi ikke få fat i flisen. Problemet blev delvist løst ved, at vi satte store plastdrænrør i toppen af stakkene, så dampen kunne slippe ud. Men efterhånden blev prisen på cellulosetræ og spånpladetræ så ringe, at det, i stedet for den bekostelige opbevaring under plast, kunne betale sig blot at lade rummeterstakke af tørt træ stå på lager til flisning om vinteren. Værkerne begyndte også at efterspørge meget større flis. Da det samtidig var økonomisk fordelagtigt at flise stammer helt op til tømmerstørrelse, blev der udviklet mastodontmaskiner, der helt udkonkurrerede de oprindelige små. Det medførte, at flisningen var mest økonomisk, hvis træet var størst muligt. Og det var ikke til at få nogen til at flise det egentlige affaldstræ – også det blev stordrift.

Anvendelsen af de store maskiner med ikkestedkendte førere fra maskinstationer langt væk gav nogle gange anledning til ærgerlige ødelæggelser.

Her kunne man køre før flismaskinen kom. Katborg plantage 2001.

Frugttræsprojektet

Mange steder på distriktet, især langs vejene, i levende hegn og ved skelgrøfterne, står der selvsåede æbletræer, som er kommet fra æbleskrog. Ved Ølgrydevej er der allerflest æbletræer og oven i købet et mangestammet pæretræ med store pærer på. Og på Lystbækgårds Hede et mindre træ med små prikkede pærer.

Nogle af træerne er meget store, så der er bevis for at træer kan gro på egnen. I vinteren 1993/94 meldte jeg mig på et podekursus for at prøve at lave nogle gammeldags sprøjtefri sorter, som kunne plantes i skoven til glæde for bier, fugle, dyr og skovgæster. Og det skulle være på vildstamme, således at træerne kunne blive rigtig store og derved overleve hjortenes behandling. Kurset blev aflyst; men det skete på den måde, at kursuslederen, Boi Jensen, tilbød mig at komme til privatundervisning. Snakken endte med, at Boi Jensen lovede at lave alle de træer, vi kunne aftage, blot han fik sorterne at vide. Jeg gik på biblioteket og lånte "Danmarks Frugtavl" 1925, hvor der er en gennemgang af, hvad der kunne gro i haverne i alle Danmarks egne, inden man fandt på alt for meget sprøjteri. Arterne fra Holstebro, Lemvig og Ringkøbing blev sorteret ud. Og så læste jeg igennem, hvad jeg ellers kunne finde af relevant lekture såsom "Haven ved Gård og Hus" fra 1946, professor Anthon Pedersens "Danmarks Frugtsorter" og diverse andre havebøger. Kombineret med hvad jeg i øvrigt selv havde erfaret eller kunne se på egnen, fik jeg så lavet en liste over robuste sorter, der skulle kunne gro uden sprøjtning. På vejen havde jeg også kontakt med Landbohøjskolens Pomet i Tåstrup, hvor professor Anthon Pedersen i 1957 havde lavet en samling af alle de gamle danske frugtsorter. Det viste sig at være heldigt, idet Pometet kunne skaffe alle de podekviste, vi skulle bruge. Undtagen én sort, Møllers Venus, som skulle stamme fra en vognmands have i Holstebro. Redaktør Knud Erik Nielsen (KEN) og jeg gik i avisen med projektet og efterlyste denne sort, og vi havde åbenbart været heldige med at ramme noget, der var interessant for mange, for artiklen gav et helt uoverskueligt hav af henvendelser om alle mulige træer. Til alt held var Boi Jensen vurderingsmand for en bank og kom hver dag rundt i en stor del af Jylland. Han påtog sig at kontakte så mange henvendelser som muligt, da opgaven var helt uoverkommelig for mig selv. Der kom mange interessante ting frem og også podekviste fra Møllers Venus, hvorefter Boi kunne forsyne Pometet med den sort, de manglede. Vi bestilte herefter hos Boi Jensen så mange æbletræer, at der nu er plantet mere end 2.000 over hele distriktet. Og ind imellem er der også plantet ret mange pæretræer og blommetræer. Det tager et par år at lave podede frugttræer. Så for at give projektet en kickstart tømte vi allerede i foråret 1994 Thor Hestnæs planteskole på Fyn for deres specialitet, der netop var gammeldags sorter på vildstamme. Også de almindelige frugttræer, der ikke blev solgt i tide fra vores egen planteskole i Lille Troldtoft, blev udplantet i skoven.

Selvsået æbletræ med flotte røde æbler – ny art? på Lystbækgaards Hede, 1996.

Undervejs gjorde vi nogle erfaringer! For det første skal man ikke benytte planter, der er under to år gamle. De har ikke kræfter nok med. Man skal også tænke over placeringsmæssigt, at træerne gerne skulle kunne stå på stedet i over 100 år! Og det er bedst at holde rent for ukrudt de første år i et areal omkring stammen. Vi har også prøvet at lave et rigtig stort plantehul og fylde det med kompostjord, så planterne kan få en behagelig start. Men der må ikke kommes for frisk gødning i, det svider rødderne. Planterne skal være så store som muligt og mindst normal salgsstørrelse fra planteskolerne. De skal hegnes med hegn, hvor kronvildtet ikke kan nå dem, hverken med mulen eller ved at knække grenene ned med klovene – her står hjortene gerne på bagbenene for at få knopper og unge grene. Dvs. hvor der er kronvildt: mindst 2 meter højt hegn og allerbedst en lille indhegning

Æbletræ i for lille og for lavt hegn. Som regel bliver toppen ædt af. Damhus.

Æbletræer i dejligt stort hegn. Her kan dyrene ikke nå ind. Muse- og harebeskyttelse forneden.

Blommetræ i for lavt hegn: Kronvildtet står på bagbenene for at brække grenene.

på 2x2 meter.

En synlig indhegning er også absolut nødvendig, hvor der er såkaldt stordrift som i Skov- og Naturstyrelsen. Her kommer store maskiner langsvejs fra med mandskab, som ikke kender skovene, som de gamle skovarbejdere gjorde. Hvis træerne ikke er særdeles synlige, bliver de derfor tromlet flade,

både når der slås rabatter, afskæres grene og fældes generende kanttræer langs skovvejene, når der knuses kvas efter skovning, når flis- og skovningsmaskiner kører ind og ud af bevoksningerne, eller når der skal lægges stammer og rummeter langs vejen. Det sidste er især farligt, fordi frugttræerne jo ofte sættes i en lysning ved vejen og lige netop der, er det også fristende at lægge et stort læs tømmer.

Ved basis af træerne skal der beskyttes mod mus. Først smurte vi med godt resultat et afskræk-ningsmiddel på stammerne. Midlet hed AA Protect, det lignede hvid maling og lugtede egentlig ikke af noget særligt. Alligevel holdt det i flere år musene og råvildtet væk. Men det blev på et tidspunkt forbudt, uden jeg rigtig kunne forstå hvorfor. På dåserne stod der blot, at det var skadeligt at få det i øjnene, men der behøvede man jo ikke at føre penselen hen. Derefter gik vi over til at sætte plastbeskyttelse om i stedet. Der skal man passe på, hvis man slår ukrudtet omkring stammen med

Selvsået æbletræ med lyserøde blomster, Kaj Munks Hede, 1994.

en kratrydder med trådsnøre. For trådsnøren går lige igennem plasticen og ødelægger barken hele vejen rundt, så træet går ud. Så er det bedre med noget af ukrudtsmidlet Kerb, som holder græsset væk i et par år. Men det må vi ikke mere benytte i statsskovene.

Alle de frugttræer vi plantede langs den offentlige vej fra Vind til Troldtoft blev gravet op og fjernet til folks haver. Der lærte vi, at man straks ved plantningen skal fjerne sedlen med træets art, så er det ikke så interessant at nuppe træet, og mange kan ikke se forskel på de podede træer og de ca. 10.000 vildæbler, vi har plantet i løvtræbælterne. Og så er der altså nogen steder i hedeplantagerne, hvor jorden er så ringe, at træerne ikke bliver til noget. Mange er gået til af både den ene og den anden grund, men heldigvis er der også rigtig mange træer, der arter sig som håbet. Det allerbedste er der, hvor vi har lavet skovrejsning på gammel agermark. Her gror træerne som i en have – landmændene forstår at lave et fint vækstmedium!

For Boi Jensen blev frugttræprojektet startskuddet til en ny tilværelse. Han fik efterhånden så mange bestillinger på gammeldags træer, at han kunne opsige sit job i banken og udelukkende beskæftige sig med planteskole. Man kan se kataloget fra hans frugttræsplanteskole "De gamle sorter", Hornshøjparken 161, Holstebro på www.de-gamle-sorter.dk

Misteltenprojektet

I 1998 var der en artikel i Havebladet om misteltenene på Knuthenborg. Her havde man sidst i 1930'erne udsået misteltenfrø på bl.a. birk i parken. Det havde været en heldig beslutning, for forsøget var lykkedes over al måde, således at parken nu var godt besat med misteltenplanter med en diameter op til 1 meter og tusindvis af bær. Disse bær blev solgt for 4 kr. stykket til såning. Alle kender jo misteltenen for dens medvirken i historien fra den nordiske mytologi med Balders død. Men af en eller anden grund er misteltenen i Danmark meget sjælden. Ja, den er endda på rødlisten som udryddelsestruet. Den eneste mistelten jeg havde set i Danmark fandtes i min studietid på en tjørn i Landbohøjskolens have, og så højt oppe, at man ikke kunne nå at tage et bær til at så. Det kunne være sjovt at se, om planten kunne gro i Vestjylland; mange ting gror her ikke alene af den grund, at det ikke er forsøgt. Og der var det sjove sammenfald, at misteldroslen er kommet til Danmark omtrent samtidig med, at hedeplantagerne er blevet til skove indenfor de seneste hundrede år, og derfor er fuglen mest udbredt i de jyske nåletræsegne. Hedder den misteldrossel fordi den er god til at sprede bærrene? Og såkaldt oprindelig natur bliver der ikke tale om at ødelægge, fordi al skovbevoksning her i forvejen er menneskeskabt, bortset fra de små egekratrester. Hvis det kunne lykkes i større stil, kunne vi spare import af mistelten fra Frankrig til jul. Og i marts hvert år sælge frøene til havefolkene. Så jeg bestilte 800 frø og hver skovfoged fik 200 til udsåning i løvtræer, især birk og æbletræer langs veje og udkanter, hvor der var lys nok til planterne. Nogle blev sået fra lift, så de kunne komme op i lyset.

Bo Holst-Jørgensen med en mistelten i æbletræ.

Det viste sig, at en pensioneret planteskolemand som hobby lavede paradisæbletræer med allerede groende misteltenplanter. Så ved siden af såningsforsøg købte jeg to paradisæbletræer med etablerede mistelten på til hver skovfoged til plantning i haven med det formål at få fuglene til at sprede bærrene, så vi også kunne prøve "naturmetoden".

Mistelten på birk ved Stråsøgård.

Bærrene forsendes i små gennemsigtige plastæsker, og de tåler ikke ret lang tids opbevaring i mørke, før de mister spireevnen. Derfor skal de udsås snarest muligt efter modtagelsen i marts måned. Bærret "smøres" simpelthen på en gren med meget tynd bark. Frøet er omgivet af en fantastisk lim, der holder frøet fast på grenen, også selv om det regner straks efter. I løbet af foråret stikker frøet en sonde ind i barken og begynder at suge af træets saft. Og hvis det ikke lykkes træet at kvæle frøet, kommer der først to småbitte grønne ører, næste år to blade osv. Efter 5-6 år kan der komme blomster og bær. Men der skal være mere end én plante, da planterne er enkønnede. I skovridergårdens have plantede jeg selv tre træer med mistelten. Den ene døde allerede første år, fordi misteltenene var så store, at de kvalte træet. De to andre havde tre misteltenplanter på hver. Den ene kunne ikke rigtig tåle omplantningen samtidig med byrden af mistelten, og jeg måtte efter to år skære det meste

Senere i 1998 kom projektet i bladet "Jæger" under overskriften "Kys pigen i skoven – Ooluf, a står under æ mistelten!" med henvisning til TV2's berømte julekalender. Tegning af Johannes Bojesen.

af snylterne væk for at prøve at redde træet. Den sidste groede nogenlunde og blev fyldt med bær, så vi kunne tage grene ind hver jul og udså resten af bærrene i foråret. Planten virker ligesom kræft, for et sted, hvor jeg kom til at knække en plante af, kom der året efter en ny frem af barken. Fuglene sådede lystigt planter over hele resten af træet, så det efterhånden var helt fyldt med planter. Det overlever træet nok ikke på længere sigt, for det er ikke særlig stort. I skovridergårdens indkørsel lever nu fire mistelten på 20-30 cm i diameter, og jeg har set fire i birketræer og én i et æbletræ ude i skoven; den ene endda i Husby Klitplantage. Men da ingen kan huske, hvor frøene er sået, og da jeg har konstateret, at misteltenplanten kan vegetere i flere år efter såningen som en lille grøn ært med en grøn stilk på, så vil det nok vare nogle år, før man kan se, hvad der egentlig kom ud af det.

Måske var det ikke en stor idé at udså i træerne langs vejene. For i 2005 tog en skovningsmaskine to af de mest vellykkede mistelten i Hoverdal ved en sanering af birketræer, der stak grene ud på vejen. Man kan jo ikke se misteltenene om sommeren, hvor det foregik. Og sådan vil det nok gå med mange ting i takt med, at der udtyndes kraftigt i folkeholdet og skiftes folk i skovene. Bevillingerne og moden går op og ned. Det er ikke noget nyt, sådan vil det altid være, når man beskæftiger sig med noget, der er 100 år om at blive modent. Erfaringer vil gå tabt og de næste ansatte prioriterer og tænker ikke på samme måde, som de foregående. Planterne skal også sås rimelig tæt ved træets stamme, for jeg har set ved Stråsøgård, at en mistelten blev så stor, at grenen den sad på knækkede af. Nede ved Berlin, langs motorvejen, har jeg set mistelten på skovfyr. Det er en særlig art, som det kunne være sjovt at prøve for nogle andre en anden gang!

Søer og åer

I en sommerferie fik jeg skovbrugsstuderende Peter Egestad og Søren Hald til at gennemgå alle distriktets søer og vandhuller. Der var 108. De fleste var hvad vi kalder "sommertørre vandhuller". Det er de steder, hvor man finder noget af den mest spændende botanik såsom tranebær, soldug, klokkeensian, benbræk, rosmarinlyng, liden ulvefod m.v. Og den hyppige udtørring gør, at der ikke er fisk, så haletudser og salamanderunger, som der i øvrigt er mange af, kan være i fred. Nogle få vandhuller er gamle mergelgrave med en østjysk flora. Et sted har amtet oven i købet i en af dem opdaget, at der er Stor Vandsalamander. Så amtet fik lov at lave nogle flere lavvandede smådamme ved siden af for om muligt at fremme bestanden. Hist og her er der også gamle tørvegrave. Nogle steder med liden blærerod og andre steder ofte smukt dekoreret af hvide nøkkeroser.

Og så er der de største og mest sø-agtige, der er lavet i et samarbejde med Statens Specialarbejderskole Ulfborg Kjærgård. Både i Lynge Madsens tid som forstander, og da især i Henning Madsens tid, var der et rigtig godt samarbejde. Når skolens elever skulle øve sig med de store gravemaskiner, blev de fri for at dække hullerne igen, hvis de blev udført, hvor vi gerne ville have en sø. Gratis! Herved er fremkommet f.eks. de genoprettede tørvegrave ved Troldtoft, Fejsø Mose, Runde Dam og – til allerstørst glæde – badesøerne ved Lystlundvej og Skavemosen i Husby Klitplantage.

Renoveret Badesø med grillplads på øen ved Lystlundvej, 1999.

Ny sø ved Fårefolden.

Flere spændende vandflader er opstået i halvfemserne, hvor det er blevet moderne at stoppe afvandingsgrøfter: søen på Nørre Vosborg Hede og den store sø i Fårefolden overfor Sandfær. Her er ofte store flokke af ænder, ligesom der er lappedykkere, svaner, hejrer og skarver.

Endelig er der en speciel slags vandhuller på begge sider af Pottemagervej i "Paradiset" nord for skovridergården. De er ganske små, ca. 1 meter på hver led, og 1 meter dybe. Men til gengæld er der rigtig mange af dem. Det er reminiscenser fra fremstillingen af jydepotter. I disse huller gravede man leret, og i bunden blev leret æltet sammen med vand og sand til den rette blanding. I og ved hullerne er der mange af hedens sjældne planter, og på en brandlinie ved siden af, har vores datter Marie fundet masser af potteskår. Disse arealer har der stedse været fredet om, så de bevares for eftertiden.

Høbro Bæk eller Ejstrup Bæk er nok det reneste vandløb i miles omkreds. Ingen har forsøgt at rette bugter og sving ud, og der er ingen dambrug. Idom Å blev for en del år siden fredet som referencevandløb. Det vil sige et vandløb, hvor man skulle kunne finde en uberørt flora og fauna. Det blev en over 10 år lang fredningssag, som bl.a. endte med, at det øverste af Ravns Dambrug blev nedlagt, så der nu kun er ét dambrug ved åen, næsten helt ude hvor den løber ud i Storåen. På stykket ud for det nedlagte dambrug var åen rettet ud til en grøft. Og

Lilleåen uden grødeslåning; Gosmer Bro

her lavede amtet en genslyngning af åen. Da vi så projektet, blev vi noget overraskede. Det må have været udsat for en meget teknisk afdeling, for de nye sving var tænkt at skulle befæstes med store kampesten. De store sten fik vi heldigvis forhandlet om til faskiner af materiale, der vil forgå med tiden, så åen selv kan finde sit naturlige forløb hen ad vejen. Og det lykkedes også at få lov at lade de afsnørede åstykker ligge som spændende vandhuller. Godt vi altid har haft et godt samarbejde med amtet her på egnen!

Lilleåen havde i 1980 en vrimmel af bækørreder og stallinger. Særlig stykket helt oppe omkring Fuglsang Bro var så fyldt, at hele åens overflade var levende en god sommeraften. Det fik en brat ende, idet der en februardag hvor sneen smeltede, kom et stort gylleudslip i åen oppe fra Gilbjerg Bæk. Sådan noget bliver hurtigt opdaget af dambrugerne. De skynder sig at lukke for vandet til dambruget, indtil forureningen er trukket forbi og ud i fjorden. Men det hjælper ikke fiskene i åen.

Selv om den skyldige landmand blev trukket igennem retsvæsenet og vistnok fik en bøde, og selv om vi udsatte fisk for hele den leje vi fik af Holstebro og Struer Lystfiskerforeninger, hjalp det ikke rigtigt. Fiskebestanden er aldrig blevet i orden igen.

Åen er hårdt belastet af 6 dambrug og godt med okker. Dambrugene gør egentlig en god indsats m.h.t. okkeren. På nogle dage kan man se at

Runde Dam med nøkkeroser.

åen, inden det første dambrug ved Brohus, er helt mørkerød. Og efter dambruget er det røde næsten kalket helt væk. For at forsøge om vi kunne bedre forholdene, fik vi solgt ideen som besparelsesprojekt for Trehøje Kommune, at al grødeskæring blev stoppet en lang årrække. Til sidst kunne man om sommeren næsten gå på åen, så meget fyldte grøden. Og vandet virkede krystalklart.

Men det hjalp tilsyneladende ikke på fiskene. Til sidst mente nogle af skovfogederne, at den megen grøde bevirkede at gydebankerne slammede for meget til, og at det måske kunne hjælpe at slå grøden igen, så bankerne blev skyllet igennem for mudder. Og så kunne vi ikke rigtig finde på mere i vores regi.

Men nu sker der i hvert fald et eller andet. For det første har amtet og Skov- og Naturstyrelsen fra 2001 påbegyndt og bekostet en gravning af omløb ved alle åens dambrug. Alle dambrugernes, vistnok 50-årige, tilladelser til at tage ofte hele vandløbets vand ind fra åen, udløb i 2005. Og derfor er der fra 2007 påbegyndt en række omforandringer der går ud på, at dambrugene skal bringes til at arbejde med cementbassiner, kildevand og kunstig iltning uden at tage åvand ind. Det lyder rigtig spændende. For de mange spærringer har hindret både helt, ørred og laks i at komme op at gyde og yngelen i at komme ud igen. Ifølge en rapport om faunapassage i åer med dambrug overlever kun 50% af lakse- og ørredyngelen et tremmeværk ved dambrugets vandindtag med mellemrum på 0,5 cm. Og 50% af yngelen af helt og stalling overlever en tremmeafstand på 0,2 cm. Det vil sige, at intet overlever 6 dambrug med de nu benyttede tremmeværker med langt større mellemrum. Og hverken glasål på vej op eller voksne ål på vej ned kan overleve at passere et dambrug. For slet ikke at snakke om de mange vandinsekter, der er afhængige af både rent vand og vandremuligheder for larverne med strømmen.

Fuglene

Hvis man tager hele distriktets område, dvs. ikke kun skovene, men også heder, overdrev, marker, enge og vådområder er der et kolossalt rigt fugleliv. Her findes næsten alle Danmarks fuglearter, både trækfugle og ynglefugle. Egentlig synes jeg kun, der mangler natugle og nattergal. Og så er der arter, der godt måtte være flere af!

I 1991 og 1993 blev ca. 15% af distriktets skovarealer undersøgt af dels Lars Holm, Videbæk og Arne Bruun, Voldbjerg, dels af Ornis Consult. Det viste sig i førstnævntes undersøgelse, at bestandstætheden af ynglefugle i de undersøgte områder lå på 53-68 par pr. 10 hektar med flest af arterne bogfinke, fuglekonge og sortmejse. I den anden undersøgelse er der mere lagt vægt på antallet af arter i de undersøgte områder i stedet for antallet af fugleterritorier. Her fandt man i de udvalgte områder i alt 39 arter. Med hhv. 34 arter i Ølgryde, 33 arter i Fejsø og 30 arter i Stråsø Plantage. Top10 var bogfinke, sortmejse, solsort, ringdue, fuglekonge, gærdesmutte, rødhals, løvsanger, jernspurv og gulspurv. Det er interessant at sammenligne med, at der i det meget berømte naturskovsområde Bialowieza i Polen er fundet en fugletæthed på 60-79 par pr. ha og et artsantal på 30-36 arter. Og i forbindelse med en botanisk undersøgelse af området ved Høbro Bæk registrerede biolog Morten Christensen i 1995 38 fuglearter her i sydkanten af Hoverdal Plantage. Undersøgelsen foregik sådan, at tællerne tre gange i forårets løb talte syngende fugle på en bestemt rute gennem terrænet. På denne måde får man rimelig godt medtaget små fugle med små territorier, medens det ikke giver et ret godt billede af fugle med kæmpestore territorier, f.eks. duehøg, ravne og spætter eller kolonirugere som fiskehejre, fugle med meget specielle krav f.eks. natravn og vendehals eller fugle uden rede som gøg. Eller fugle, der yngler om vinteren, som korsnæb. Man skal egentlig tænke sig godt om, når man laver sådanne tællinger. I hvert fald hvad man bruger dem til. Jeg kan huske, at nogen var meget begejstrede over begrebet "naturskov", efter at man i tre såkaldte "naturskove" på 10-15 ha hver i Høstemark Skov ved Aalborg havde fundet ynglefugletal på 100-200 par pr. 10 ha, heraf 6 par flagspætter pr. 10 ha. Men de tre naturskovstykker udgør kun en lille brøkdel af hele skoven, der består af ca. 600 ha med størrelsesorden 150 ha nåleskov, 150 ha løvskov og 250 ha "andet". Det er klart at de fugle, der laver rede i hule træer, har bedst redemuligheder i gammel tykstammet skov. Men det hører med til det samlede billede, om de også kan finde deres mad der, hvis hele skoven ligger som "naturskov." Mon ikke spætterne f.eks. henter koglefrø og fugleunger i gran- og fyrrebevoksningerne? Jeg læste engang en artikel af den meget dygtige biolog Poul Hald Mortensen i "Danmarks Dyreverden". Han havde fundet ud af, at flagspætten fouragerede op til en km fra overnatningshullet. Og grønspætten op til 2,5 km. Heraf kan man gætte på, at territoriet for de to fuglearter kan være helt op til hhv. 400 og 2500 ha! I min have er der over ti benyt-

tede stærekasser. Det er en fin redebiotop for stære og en rødstjert. Men hvis vi spærrede haven af med net, ville alle dø af sult!

Ovre østpå er begrebet "plantage" ofte udskældt som en flora- og faunamæssig ørken. Det er jeg ikke helt enig i. Men jeg er med på, at noget kan forbedres!

Plantageanlæggene var den eneste mulige måde, hvorpå man kunne hæve og hævede Danmarks skovprocent fra 3 til 12. Løvtræet kunne man nemlig, trods alvorlige forsøg, ikke få til at gro på hederne med datidens midler. Sammen med plantagerne kom helt nye arter som nåleskovsfuglene fuglekonge, topmejse, sortmejse, grønsisken og gråsisken. Og de arter, der kan lide både løvskov og nåleskov, de fleste, fik kraftigt forbedrede muligheder.

Hvad har vi så gjort for at forbedre forholdene?

Ja, det er klart i så ung en skov, at det kniber med mulighederne for reder for hulrugere. Maden er derimod tilstede i stort omfang. Derfor har vi sat rigtig mange redekasser op, både til små fugle og til større fugle.

Vi satte i 1992 100 mejsekasser op på en lille del af Stråsø skovpart for at se, hvad der skete. Og de næste tre år talte skovløber Aage Hindhede kassernes indhold. Benyttelsen af fugle var 1. år 55%, 2. år 92% og 3. år 82%. Og i to var der bier og hvepse. Ca. 80% af de beboede kasser var benyttet af musvitter. Resten var sortmejser og blåmejser. Det sjoveste er egentlig, at der var så mange fugle allerede første år. Måske er der egentlig de fugle, der er mad til; vi serverer dem blot en mere sikker rede? Mange af hulrugerne er jo i stand til at udnytte alverdens hulheder til redested. Engang havde en musvit bygget rede i min røgetønde. Det så morsomt ud, for den havde dækket hele gulvfladen, over en halv meter i diameter, med grønt mos, og så lå reden i det ene hjørne! Og jeg har læst, at i Finland har 9 ud af 10 rødstjerter rede i jorden. Gamle stød fra rodvæltere er jo også gode skjulesteder.

"Operation pip", Stråsøgård.

Skovfoged Frits Rasmussen opfandt og opsatte i firserne en del "stæretræer", dvs. gamle elmaster med en hel koloni af kasser på.

Det var vist en positiv udløber af det han kaldte "operation pip", hvor jeg i 1980 havde bedt ham om at opsætte lige så mange stærekasser på skovridergården og udhusene, som jeg kunne se på de gamle fotos fra 1942, da skovridergården blev bygget. Og i øvrigt var det ikke mere pip, end at der kom lige så mange op hos ham selv!

Og så stod han for "allikeprojektet". Det var

vist skovløber Erling Trankjær, der begyndte med at sætte én allikekasse op, fordi han havde set et allikepar. Snart kredsede en hel flok alliker om kassen, så de blev enige om at sætte flere – til sidst ca. 30 – kasser op for at lave "familiesammenføring", og kasserne hed af den grund "Sri Lanka" og lignende. Efter nogle år måtte det hele dog opgives, fordi et eller andet gespenst konsekvent tømte alle kasserne for æg og unger. Egentlig må det være ret usikkert for hulrugerne at lave rede i en gammel spætterede. For både mår, egern, skovskader og spætter elsker friske æg og unger. Og spætterne må vel vide, hvor alle rederne er!

Tårnfalkekasserne er noget benyttede. Men jeg har aldrig set eller hørt om ugler i uglekasserne. I 2005 har skovfoged Christian Hollesen som forsøg opsat nogle hvinandekasser ved søerne.

Med hensyn til selve driften har vi forsøgt at lave "urørt skov", først og fremmest i flere hundrede ha skovfyrbevoksning med indblandet bjergfyr. Her sker der ingen økonomisk skade, idet skovfyrrene blot kvæler bjergfyrren og derefter står på rimelig afstand uden tynding. Her er der enorme mængder af dødt træ og væltede træer.

Vi har også fundet det oplagt at holde motorsaven fra de gamle egekrat, hvor spætter og stære har lavet reder i de tykkeste bævreasp. Derudover er det mange år siden, vi brugte tid på at "rydde op". Dvs. alle knækkede træer med spættehuller og mange rodvæltere har i mange år fået lov at stå/ligge. Oven i købet har især skovfoged Vagn Kristensen exscelleret i at lave kunstige "spættetræer", hvor store træer er savet over og hulet ud, hvorefter der er sat en hat på.

Og endelig søgte vi overalt at bevare gamle tykke træer, ligesom enkelte udvalgte gamle granbevoksninger fik lov at blive rigtig store og dø af sig selv, især hvor det oven i købet passede med, at hugstfølgen derved blev bedre. F.eks. var de gamle graner vest for Lærkehøj, der beskyttede hele skoven bagved, hugstmodne allerede omkring 1990. Men de står der stadig her i 2007. Sådan noget skal man gøre med vilje. For de moderne savværker vil helst have relativt tynde træer.

Ca. 100 ha landbrugsjord omkring Urfuglereservatet og de omgivende heder har gennem mange år været drevet uden sprøjtemidler og uden bejdsning af såsæden. Og indtil urfuglen definitivt uddøde, blev store arealer dyrket med særlig linolsyreholdige planter som boghvede, solsikke og oliehør, godt iblandet med ukrudt. Herudover har der været dyrket mellem 100 og 200 ha vildtagre uden sprøjtemidler; især på de mange brandlinier og markarealer rundt i skovene. Dette er til stor glæde for mange fuglearter. Ikke mindst vrimlede det med småfugle, når solsikkerne var modne.

Når vi har ryddet hederne for bjergfyr, har vi sørget for, at der visse steder er efterladt spredte savanner af både bjergfyr og enebær. Enebærrene har i øvrigt generelt fået lov at blive stående. Og vi har også holdt hånden over en del gamle, hullede bjergfyrbevoksninger udenfor hederne. På urfuglehederne var det, fordi urfuglene skulle have noget at søge skjul i, når en rovfugl var efter den. Og så kunne buskene bruges til redeskjul. I Alperne i Italien fik jeg nemlig at vide, at urfuglene, som der i øvrigt var tusindvis af, altid søgte skjul i de udbredte bjergfyrbevoksninger, når duehøg eller kon-

geørn var efter dem. Hanerne opholdt sig i skjul i bjergfyrrene hele sommeren, medens hønerne var tvunget til at færdes på enge og sætere for at finde insekter til kyllingerne. Endelig fortalte Christian Hjort, den senere formand for Ornithologisk Forening, der dengang boede i Vind, at han havde set tre urhøner sidde i en bjergfyrbusk og æde de små kogleanlæg. Og det fik vi senere bekræftet, da en urhøne var fløjet mod en hegnstråd. Hele kroen var da fyldt med kogleanlæg.

På Lüneburg Heide har forskerne fundet, at der var flest hedelærker og natravne, hvor skoven gik over i heden ved et selvsået bælte med f.eks. spredt bjergfyr. Gråsisken, der er opdaget første gang i Danmark som ynglefugl i Husby Klitplantage, lever bl.a. af at trække frøene ud af bjergfyrkogler. Gulspurven har typisk rede i buskene på heden. I toppen af enebær eller bjergfyr på heden er det, vi altid ser den store tornskade. Så man skal ikke være for perfektionistisk og rydde det hele!

Endelig er plantevalget i de cirka 180 km løvtræbælter, vi har fået lov at lave i min tid, langs veje, udkanter og brandlinier, i høj grad møntet på fuglene. Udover at binde hele distriktet sammen i et net af løvtræ, indeholder bælterne de fleste steder yderst 2 rækker buske af 15-25 arter. Dvs. i alt er der plantet ca. 300.000 brombær, mirabeller, vilde æbler og pærer, tjørn, tørst, druehyld, kvalkved, kaprifolier, slåen, benved, kristtjørn, bærmispel, (både amelanchier spicata og canadensis), æbleroser, hunderoser, hyld, klitroser, hasselnødder, spidsløn, fuglekirsebær, rønnebær, og lidt guldregn og ungarsk syren. Her er blevet en frøbank, hvorfra fuglene kan sprede bærrene til de pletter i skoven, hvor der er lys nok. Derved bliver plantagen hurtigere til en "rigtig" skov.

De flere hundrede hektar enge langs åer og bække og ude ved fjordene er blevet plejet med græsning ved et hav af forskellige forpagtere, høslet eller slåning. Men vi har ikke kunnet løse det problem, at mange af engene efterhånden bliver til marker af lysesiv. Ved Strandgården har vi som tidligere nævnt i alle årene lagt engene om med græs og kløver som udlæg i korn i en 3-4 årig turnus af hensyn til gæssene. De gamle landmænd siger, at sådanne enge i gamle dage blev lagt om og kalket med få års mellemrum. Det er p.t. mest velset i vores ministerium at enge ikke lægges om, så det må vi generelt lade være med. Men det er nu egentlig svært at sige, om det var denne driftsform eller manglende dræning, der gjorde, at der dengang var nogle flere engblommer, majgøgeurt og hjertegræs.

Nogle af de fugle man ikke ser så ofte, er der kun få af, fordi de kræver meget store revirer. Duehøgen har ifølge en svensk undersøgelse et revir på ca. 1.000 ha nede i det næringsrige Skåne og ca. 10.000 ha oppe i Norrland. I Danmark er der ca. 600.000 ha skov og bestanden er på ca. 600 par duehøge. Så Danmark er nok omtrent mættet med duehøge. Det har vi også mærket her, for efter vi holdt op med at fange duehøge i forbindelse med urfugleprojektet, blev bestanden fyldt op igen med det samme. Mit indtryk er, at duehøgenes revir her er på mellem 1000 og 2000 ha. Og når ungerne flyver af reden, skal de vist skynde sig væk fra forældrenes revir, ellers bliver de ædt. I hvert fald fandt skovfoged Schmidt-Sørensen et år resterne

af en duehøg under den gamle duehøgs plukkested i Hoverdal. Men det kan selvfølgelig også være den store hun, der har ædt en lille han, der ikke havde opført sig ordentligt! Duehøgen tog rask væk selv de allerstørste af mine høns, nogle gange lige uden for kontorvinduet. De allerstørste, som f. eks. Rhode Islands, kunne den dog kun slå ihjel og æde brystet af, den kunne ikke flyve med dem. Og de tamduer, der fløj frit udenfor den overdækkede hønsegård, levede ikke så længe. Hvis jeg havde 70 duer til november, var der under halvdelen tilbage, når foråret kom. Min flotteste og ældste dværgkok undgik heller ikke sin skæbne. Men den havde løbet ca. 20 meter med høgen på ryggen, før den døde. Hele vejen var der røget fjer af. Man kunne se i fedtlaget på ryggen, at høgen havde forsøgt at få sine kløer i dens lunger rigtig mange gange uden held. Den har nok været for sej på grund af alderen. Musvåger og spurvehøge er der nok af; man ser dem hele tiden og alle steder. De fleste gange sidder musvågen med resterne af en frø. Spurvehøgen er en dygtig og hurtig småfuglejæger. Et par gange har jeg oven i købet ude på gårdspladsen set den sidde på ryggen af en af mine dobbelt så store tamduer, som den havde aflivet. Den er også barsk: en forårsmorgen så jeg en spurvehøg slå ned på en stær lige uden for vinduet i køkkenet. Den havde punkteret den ene lunge på stæren, og blodet boblede ud af stærens næb. Men stæren havde fået fat i høgens andet ben og kunne holde kløerne væk fra at punktere den anden lunge. Høgen og stæren kæmpede længe ben mod ben. Men til sidst begyndte høgen bare at æde løs af stærens bryst. Min kone ville have, at jeg enten skød høgen eller jog den væk, så stæren kunne slippe fri. Men høgen var jo fredet, og hvis jeg jog den væk, ville den bare tage en anden stær fra ungerne. Det endte nu med, at jeg gik derud. Men høgen fløj bare ned i skoven med den skrigende stær.

Menneskene er måske ikke så meget bedre. Vi kan jo også godt lide æg og fugleunger; oven i købet bliver begge dele nu fabrikeret på en ikke særlig flatterende måde. Og selv om samfundet aldrig har været så velhavende som nu, er det som om grådigheden ingen ende tager. Indtil for nogle få år siden skovede man stadig med håndkraft. Og da var det god skik, at man ikke skovede gran om foråret, når barken "gik", for så ødelagde man det beskyttende barklag omkring det værdifulde træ. Nu bliver det hele skovet med store maskiner, der er så dyre i drift, at man er nødt til at køre hele året rundt. Før kunne man komme til at vælte et træ med en korsnæbrede i februar. Men nu...

Fiskeørne og kærhøge så vi i træktiden, og én gang så jeg en havørn ved Lilleåen. Den havde efter sig en hel flok krager, der i forhold til ørnen lignede myg. Og om aftenen så vi ofte skovhornuglen på jagt.

De senere år er der kommet ravne. Jeg har set kuld både i Stråsø og i Ulfborg Aktieplantage og der var også nogle både i Fejsø, Hoverdal og Husby. Hos Kurt Krarup på Lystbækgård så jeg 8 på én gang omkring et kronvildtkadaver i et hegn. Og han fortalte, at han i 2006 havde set hele 14 ravne på én gang i efteråret, da han spredte kyllingemøg ud. Det er nok fordi møg fra kyllingefarme indeholder rådne, stinkende kyllingekadavere, og ravnen er jo ådselæder. Ravnene fløj altid højt skrålende over

Store myretuer ved Springbjergvej i Stråsø Plantage, 2008. I lyspletterne i de gamle granbevoksninger ser vi mange store tuer af den røde skovmyre. Fint madsted for grønspætten om vinteren.

os, når der holdes jagt. De ved, der ofte vil vanke indmad af kronvildt.

Grønspætter har måske lige så store territorier som duehøgen. Men alligevel så vi den meget tit. Dels fordi den er meget hørbar og synlig, når den kommer gjaldende gennem skoven. Men også fordi den og flagspætten havde rede hvert år indenfor 100 meter fra skovridergården. Her var der nemlig over 100 store lindetræer. De var næsten alle gennemhullede. Flagspætten tager de små træer og grønspætten de store. Oven i købet havde grønspætten i et af træerne en rede, hvor der er to huller lige over for hinanden, så man kan kigge gennem stammen.

Grønspætten henter hele vinteren sin mad i de store røde skovmyretuer, som især findes i lyspletter og langs veje og spor i de gamle granbevoksninger. I mange år havde vi en kæmpemyretue lige ved flagstangen. Man skulle have strømperne udenpå buksebenene, når man skulle hejse flaget om sommeren. Men om vinteren havde vi så fornøjelsen af at se grønspætten hakke gange langt ned i jorden under myretuen. Nogle mener, at en af årsagerne til at der er lidt langt mellem grønspætterne er, at duehøgen sidder og venter på den, når den kommer ud fra tuen.

Den store flagspætte har et andet fødevalg, og derfor kan de to spættearter fint trives på samme areal. Overalt fandt vi spætteværksteder hvor gran- og fyrrekogler bearbejdes. Og nødder, insekter, larver og fugleunger gør, at der er plads til langt flere flagspætter end grønspætter, så man ser og hører den overalt. De mange udgåede træer og flere hundrede hektar med "urørt" skov gør også, at jeg tror, der er flere biller og larver end tidligere. Hertil kommer, at der hvert år ligger flere tusinde m^3 flistræer til tørring. Her er også mulighed for insektangreb i større stil; men heldigvis ikke normalt af arter, der også går på de levende træer.

Sortspætten så vi jævnligt. Men jeg tror kun, der var 2-3 par på hele distriktet og omegn. Måske har sortspætten et revir på mange tusinde hektar. Det kan der være en god grund til. For det siges, at sortspætten følger sin bedste mad, herkulesmyren. Og denne myre optræder fortrinsvis i meget store granstød, som jo først kommer, når granerne er ved at være hugstmodne. Vi kan nu se de store stød splittet fuldstændig ad. Sortspætten har haft rede

i de kæmpestore ædelgraner, der blev plantet som læhegn for den kommende skov lige efter opkøbet af St. Hoverdal i 1890. Og vi fandt også 2 sortspættereder i benene til det store udsigtstårn i Fejsø Plantage allerede 3 år efter, at Vagn Kristensen havde opført det. Det drejede sig om meget svære trykimprægnerede højspændingsmaster, som straks måtte forstærkes og forsynes med kyllingetråd, så vi kunne få hærværket stoppet. Da jeg stak hånden ind i den ældste af rederne fløj en rødstjert ud, og reden var fuld af lyseblå æg.

Vendehals er også afhængig af myrer, og den kunne vi høre jævnligt. En dag så jeg en vendehals forsøge at komme ind i en af mejsekasserne på en telefonpæl i indkørslen. Tilfældigvis skulle jeg samme forårsdag ned og lave en hugstattest i Aktieplantagen. Her mødte jeg en mand, der havde sat rigtig mange vendehalskasser op, bl.a. på Borris øvelsesterræn. Og jeg fik to kasser af ham. Allerede samme sommer kom der 7 vendehalsunger i den ene kasse. Men derefter kom der ikke flere unger i den.

Spætmejse så vi først med sjældne mellemrum én og én på foderbrættet om vinteren. Men efter 1990 har der konstant været et par at se og høre i løvskoven omkring skovridergården.

Kærnebider var der hele året. Måske på grund af de utallige kærner fra bærrene af Prunus Serotina. Kærnerne går uskadt igennem de mange drosler, især vindrosler, der kommer og æder dem i en årlig kampagne. En dag sidst på vinteren så vi 11 kærnebidere på én gang. De var i færd med at æde frøene af de store naur omkring hønsegården.

Der var masser af dompapper. Men flest om vinteren. De åd alle mine mirabelle- og blommeknopper og nogle år også alle andre frugttræknopper.

Sortspætterede i Store Tårn, Fejsø Plantage, 1993. Tårnet opført i 1991!

Stor tornskade ynglede med i hvert fald ét par; måske flere. Deres biotop er nok værd at passe på. Antallet af par i Danmark er vist kun omkring 10.

Natravn havde en meget svingende bestand. Den hører som tidligere berørt hjemme i "savanner" med hede nærved. Der var hvert år natravne-

ture på distriktet. Og jeg har hørt tre på én gang nede ved Stålbjergheden. De sad ofte på vejen og desværre kom jeg en sommer til at køre en stor unge over lige ved Nørre Vosborg Hede. Jeg så først én sidde med sine røde øjne midt på vejen og nåede at bremse, så den kunne flyve op og vise sine fine pletter på halefjerene. Så gav jeg bilen gas og kørte lige ind i én mere, der skjulte sig bag en lille bakke. Den havde helt gule mundvige, så den var nok lige gået af reden.

Lige efter vi var flyttet ind på Ulborggård, vågnede vi en forårsmorgen ved et kraftigt bump på ruden. Det var såmænd en hærfugl, der dog snart kom sig så meget, at den fløj op i toppen af de store ædelgraner. Og samme forår var jeg så heldig at høre og se en rørvagtel flyve skrigende rundt en aften nær ved Lergraven i Paradiset. Og på klitsyn i Husby Klitplantage så jeg sammen med klitfogeden en flot biæder. Først troede vi, det var en kæmpestor svale.

Jeg er ikke sikker på, der overhovedet kan være flere fugle i skovene, end der er nu. Men der er ingen tvivl om, at der vil komme mange flere af nogle af de arter, der i dag er få eksemplarer af, efterhånden som løvtræbælterne med de mange buske og de nye løvtrækulturer bliver store.

Urfuglen

Da jeg var elev på distriktet i 1958 og 1959, så jeg på én gang 32 urfugle på en mark ved Vind. Og på stille vinterdage kunne man høre kokkenes skogren på flere kilometers afstand, når man gik og arbejdede i Stråsø Plantage. Det var jo inden motorsavenes tid.

Skovfoged Ejnar Jacobsen havde som reservatopsynsmand talt kokkene på spillepladserne siden 1940. I 1960 var der et maksimum på 60 haner. De heder og spillepladser hvor fuglene holdt til, lå der stadig som i 1960. Men da jeg kom i 1980, blev der samme forår kun talt 5 kokke i alt.

Forinden havde man kunnet læse i medierne, at den senere formand for Ornithologisk Forening, Christian Hjort, havde kritiseret min forgænger for at have gjort for lidt ved hedeplejen på Urfuglereservatet. Det var nu nok uretfærdigt, for Vagn Johansen er måske den person i Danmark, der på det tidspunkt havde gjort mest for at pleje hederne, og oven i købet havde han i 1970 skrevet den bedste og stort set eneste regulære vejledning om hedepleje, som forelå på den tid. Problemet var lige så meget, at driften af reservatet var skovriderens frivillige fritidsarbejde, og at der ikke måtte bruges penge fra statsskovbruget til pleje på reservatet, fordi dette hørte under Jagtfonden under Landbrugsministeriet. Og her var der ofte hård konkurrence om de få midler fra jægernes jagttegnspenge. Året efter kritikken var fremsat, brændte Johansen dog 80 ha hede af for at vise flaget. Så fik han kritik fra Ornithologisk Forening for at have brændt for meget af på én gang!

Jeg var stærkt opsat på at få gjort noget ved både hedeplejen og urfuglene. Så jeg fik under hånden af den daværende administrationschef i Direktoratet for Statsskovbruget, Morten Elbæk Jørgensen, lov til at bruge, hvad der svarede til lønnen for én mand til hedepleje på Urfuglereservatet. Altså af de 80 mand vi havde fået på beskæftigelse på grund af oliekrisen. Dette, sammen med varierende tilskud

fra Jagtfonden, satte os i stand til at organisere hedeplejen, så der ikke fandtes noget lignende nogen steder i Europa. Efterhånden som det blev almindeligt kendt, at der skete noget, fik vi også mere og mere støtte fra Jagtfonden. Til sidst fik vi 300.000 kr. pr. år. Fra 1990 blev jagtfondens reservatarealer lagt ind under Miljøministeriet, hvilket også medførte en forbedring af tilskudsmulighederne.

Jeg fandt en svensk artikel, hvor man havde sat radiomærkning på urkokke. I løbet af det første år døde 12 af dem. Og de 9 var slået af duehøgen. Senere kom en undersøgelse fra ligeledes svenske

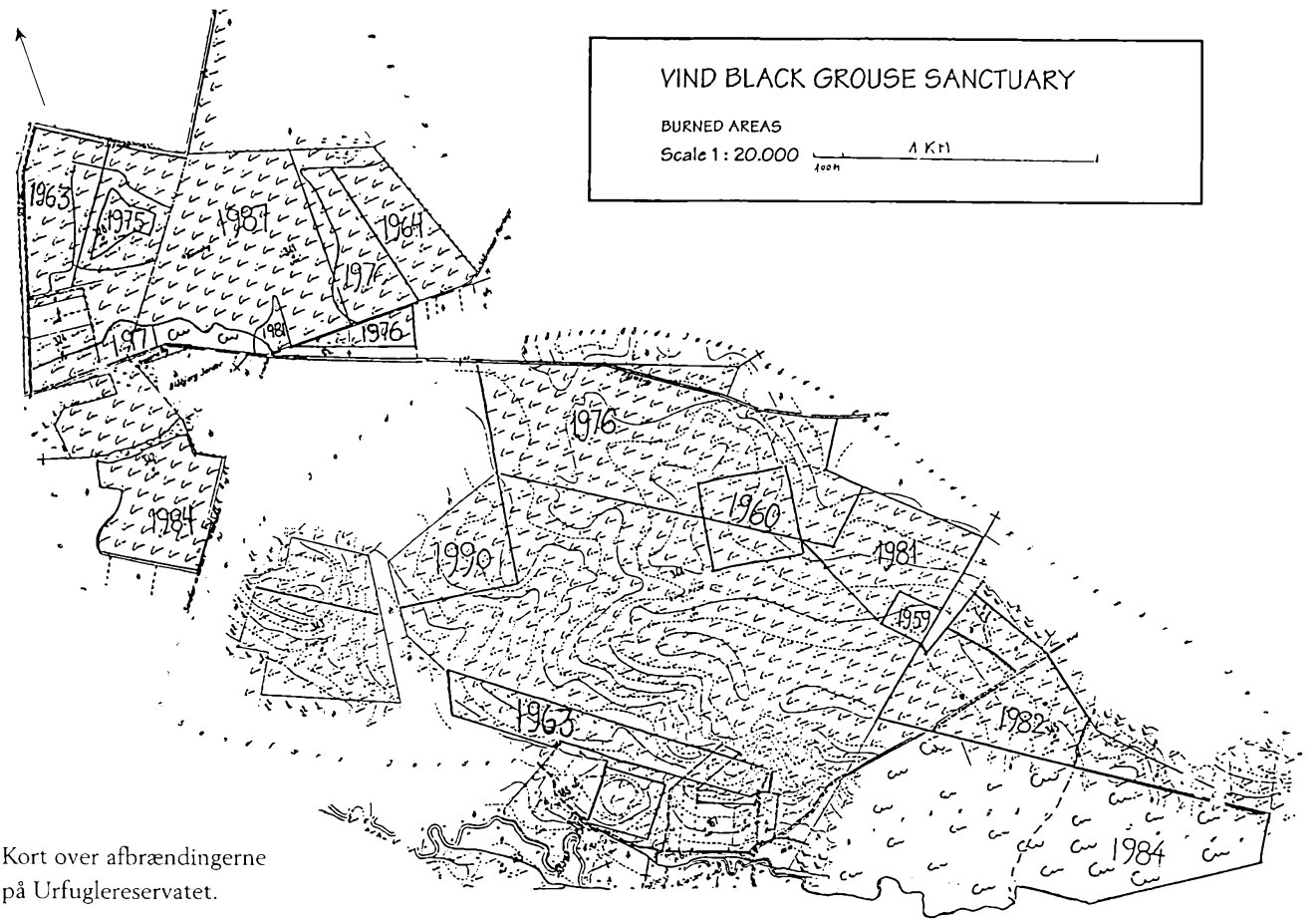

Kort over afbrændingerne på Urfuglereservatet.

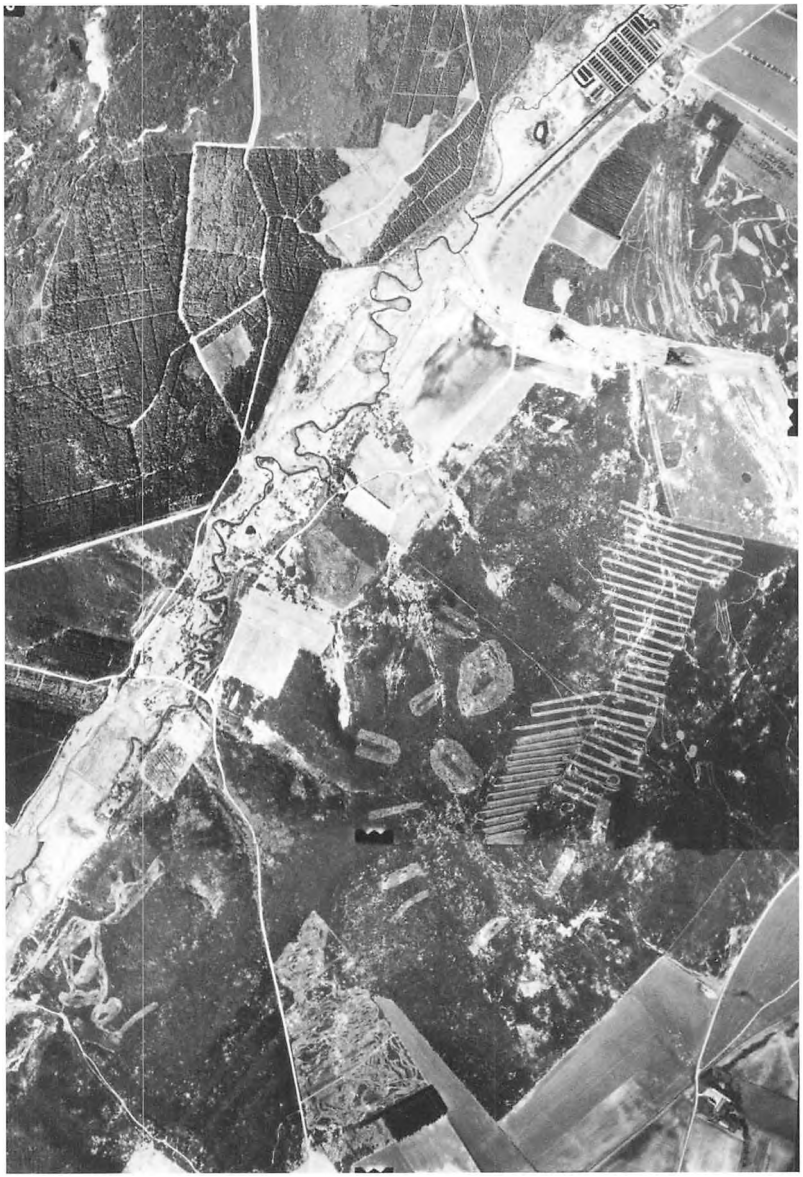

Grimsjø Forskningsstation, der viste, at 35% af duehøgens forårsmad var "skogsfågel", især urfugle. Og om vinteren var 80% egern! Jeg kom på god talefod med Christian Hjort, og vi var enige om, at bestanden var så nær udryddelse, at der ikke var "råd" til at eksperimentere. Men at alle tænkelige forholdsregler indenfor rimelige omkostninger og tilladelser burde forsøges straks. Det endte med, han lovede at ville støtte, at vi fjernede de duehøge, der havde revir på reservathederne, hvis vi samtidig ville love at gøre noget ved ræve og krager, som nogle mente var lige så dygtige som duehøgene. Så gik vi i gang med at ansøge om dispensationer fra jagtloven, og vi fangede derefter duehøge og krager i fælder fra 1982 til 1998. De første år måtte jeg selv røgte fælderne udenfor arbejdstiden både morgen og aften hele året rundt, for der var ingen penge. Jeg holdt månedsduer til høgefælderne, og vi hentede fisk og døde pattegrise til kragefælderne. Senere var det så heldigt, at jeg fik skovfoged Rasmussen og efterhånden også diverse skovfogedassistenter til at gå ind i projektet mod at skaffe ham en

Luftfoto fra 1991, der viser slåningerne på Urfuglereservatet. Sandfær Dambrug i øverste højre hjørne. Nord er til højre.

tjenestebil. For han nægtede at lægge bil til der, hvor jeg kørte ud over hederne i min gamle Volvo. Det kunne jeg nu godt forstå. Den eneste effektive måde at fjerne rævene på, viste sig at være gasning i gravene, lige når de satte hvalpe. Så forsvandt risikoen for, at rævene oplærte hvalpene på urfuglekyllinger. Og i eftersommeren, når rævekuldene fra de omliggende skove spredte sig over hederne, var kyllingerne så store, at de kunne tage vare på sig selv. Selve arbejdet var ikke ufarligt, idet der blev benyttet noget giftgas på dåser, som efter sigende var blevet til overs efter tyskerne. Så der benyttede vi de eksperter fra Sønderjylland, der havde deltaget i kampagnen mod rabies dernede. En af dem sagde, at han ikke selv syntes, det var så farligt. Når det under arbejdet begyndte at lugte af mandler, skulle man bare se at komme væk. MOD vinden.

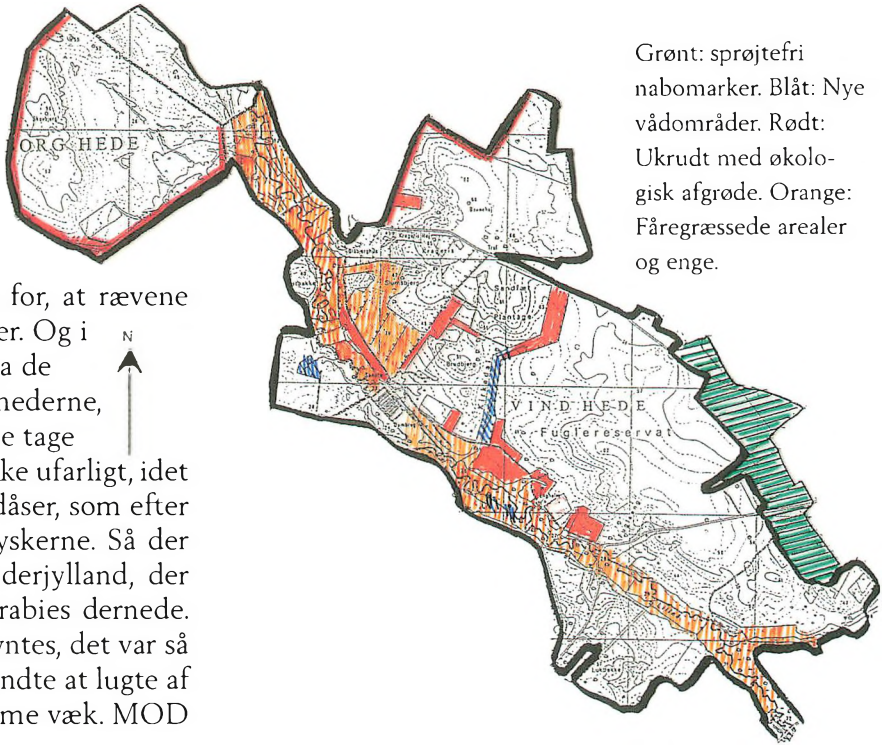

Grønt: sprøjtefri nabomarker. Blåt: Nye vådområder. Rødt: Ukrudt med økologisk afgrøde. Orange: Fåregræssede arealer og enge.

Til en begyndelse syntes alt at lykkes. I 1983 kunne der tælles 16 haner på spillepladserne. Og vi fik samme år held til at købe både Kaj Munks Hede på 80 ha og ejendommen Sandfær på 150 ha. Kaj Munks Hede lå sammen med reservatet og fik straks del i hedeplejen. Og Sandfærs marker lå alle "inde" midt i reservatet, så vi kunne lave ca. 20 ha mark om til et tiltrængt vådområde ved hjælp af fire opdæmninger af Kirkedalsbækken. Afløbene ved dæmningerne er senere lavet om til stryg. Markerne omlagde vi til økologisk drevne kulturer af græs, kløver og "ukrudt med afgrøde". Efter råd fra Århus Universitet var nogle af afgrøderne særlig linolsyreholdige planter som boghvede, hør og solsikke. Statsskovbrugets brandlinier omkring alle nærliggende heder fik samme behandling med økologisk drift. De store hvidgranhegn omkring markerne og nogle små granbevoksninger på heden, hvor duehøgen kunne sidde og lure på fuglene, blev fjernet. De store træer i Sandfær Plantage blev erstattet af nykultur, som i Sverige regnes for et af de bedste opvækststeder for urfuglekyllinger. Fordi der mellem de små træer er både skjul og føde.

Den store og sidste spilleplads lå på nabogården

Bahr, på en græsmark lige udenfor heden. Måske har urfuglene overlevet netop her, fordi familien Jeppesen hele tiden har drevet gårdens arealer på god gammeldags maner og med kvæg. Desværre er gammeldags landbrug ikke let at leve af her på egnen i dag, så Hans Jørgen Jeppesen satte først i 90'erne gården til salg. Og han spurgte, som den gode og venlige nabo han var, os først. Men købssagen lå så længe i København, at sælgeren på et senere tidspunkt ikke havde råd til at vente længere. Så spillepladsen blev solgt til en moderne landmand med grise. Som følge heraf gav Ornithologisk Forening styrelsen en ordentlig bandbulle.

Men, men... efter 1983 faldt antallet af spillende urkokke nogenlunde regelmæssigt med 1 kok om året.

Det betænkelige var, at der slet ikke var nogen "toppe", der kunne tyde på vellykkede kuld. Vores konklusion var, at bekæmpelsen af urfuglenes fjender syntes at sørge for, at de voksne fugle kun døde af alderdom. Men at der var noget helt galt med kyllingeproduktionen. Problemet kunne bestå i at reder, æg og kyllinger blev ødelagt eller ædt, i vindæg, tyndskallede æg, dårlig befrugtning, syge kyllinger og for lidt mad til kyllingerne. Bortset fra det der skyldtes rovdyr og rovfugle, kunne resten skyldes for få vådområder og ændrede landbrugsformer.

På et (desværre nok for sent) tidspunkt fandt jeg en undersøgelse, som miljøstyrelsen havde la-

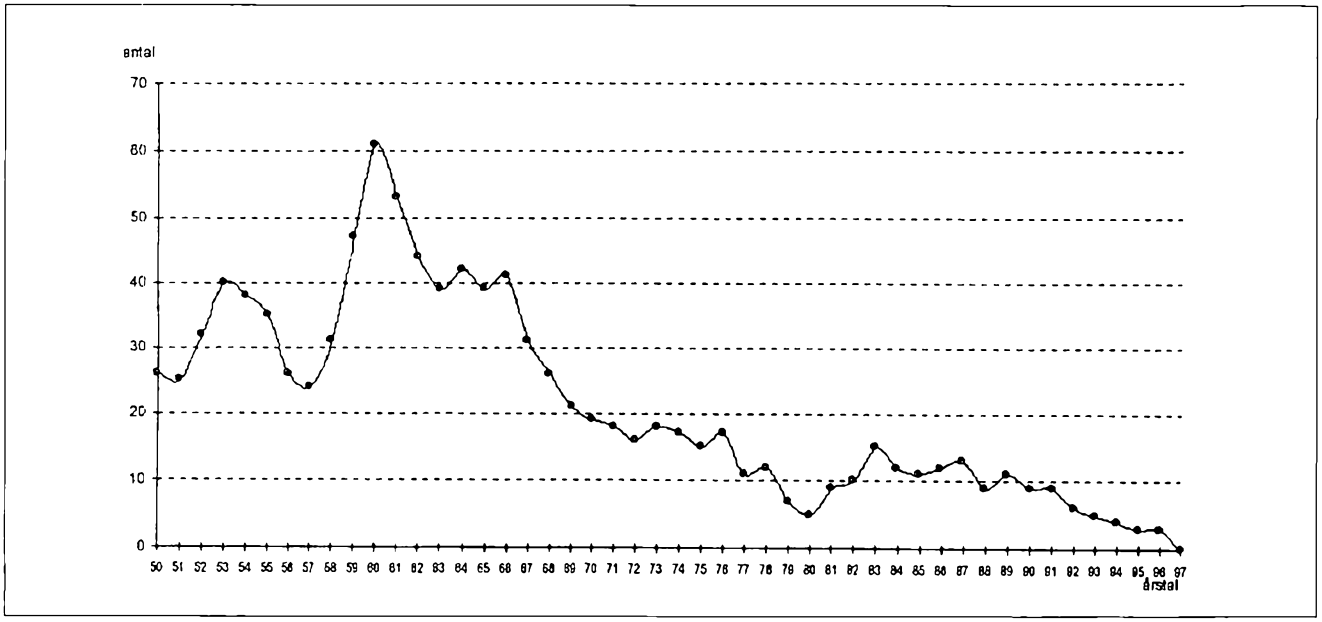

Antal urkokke på spillepladserne 1950-1997.

vet i 1983 om pesticiders indflydelse på agerlandets fugle. Det viste sig her, at almindeligt kendte svampemidler som Maneb, Thiram, Zineb og Captan fremprovokerer æg uden skal og stor kyllingedødelighed hos hønsefugle. De midler, som i dag benyttes til f. eks. bejdsning af sædekorn, angives som "ikke undersøgte". Men da deres virkning er svampebekæmpelse, ligesom de der er undersøgt, kan man frygte, at fugle, der som urfuglene i lang tid lever af sædekorn, får skadet formeringsevnen. I hvert fald fandt en af mine brødre for få år siden advarsel på bejdset raps-såsæd om, at man skal dække frøene omhyggeligt, fordi de er dødeligt giftige for hønsefugle.

Derfor fik vi lavet plejeaftaler med de meget velvilligt indstillede nabolandmænd i Vind om, at der ikke måtte bejdses eller sprøjtes mod insekter m.v. på store naboarealer til heden. Og langs hedekanterne blev udlagt 20 meter brede striber af plantearter, der kun dyrkes for urfuglene uden høstning. Aftalerne drejede sig ikke om småting. De kostede over 5 år 720.000 kr., og de blev først opsagt, da de sidste urfugle var forsvundet i 1998.

I 18 år har vi forsøgt stort set alt, hvad der har ligget indenfor rimelighedens grænser. Det har været vores håb, at bekæmpelse af duehøg og ræve kunne være en nødhjælp i en periode, mens vi forsøgte at finde ud af, om årsagen til tilbagegangen var noget, vi kunne gøre noget ved. Endvidere kunne det give urfuglen en tid til tilvænning til vores nuværende landskab, hvor tidligere tiders store hedeflader og gammeldags landbrug er afløst af en mosaik af skove, heder, ager, moser og enge. Men enten har den danske urfugle-race ikke været i stand til at vænne sig til mosaik-landskabet, eller også er der en eller flere årsager, f.eks indavl, vi ikke har fundet.

Nogen har ment, at arealerne var for små. Men på de mindst 1000 ha velplejede heder, der udgør det nuværende reservat plus omliggende heder, var der i 1960'erne 60 spillende kokke. Eller måske 120 urfugle i alt. Det svarer godt til, at der på gode urfugleterræner i Finland tælles ca. 10 urfugle pr. 100 ha ved de årlige vildttællinger. Og så længe vi ikke kan få en rimelig bestand af urfugle på de gamle arealer, tror jeg altså, der er noget andet i vejen, som ikke drejer sig om arealstørrelse. Hvis det kun var arealet, det drejede sig om, hvorfor forsvandt så også den tidligere så store urfuglebestand på Borris Hede, der stadig er på 5000 ha?

Nogle, ikke mindst Trehøje Kommune, hvor reservatet ligger, foreslog, at vi satte svenske eller skotske urfugle ud som forsøg. Men efter et par års diskussion, hvor især Ornithologisk Forening var imod, besluttede Miljøministeriet, at der ikke skal forsøges yderligere.

Alligevel har arbejdet ikke været forgæves. Vi har holdt urfuglene i live 18 år længere, end nogen troede muligt. Vi har fået midler til eksperimenter og udførelse af den bedste hedepleje i Danmark. Bevaret f.eks. landets sidste bestande af vårkobjælde og 1 ud af Danmarks 10 par af ynglende stor tornskade. Og så har meget af det været sjovt!.

Skarven

Sammen med urfuglereservaterne overtog distriktet ansvaret for fuglereservaterne Felsted Kog og Fjandø. Fjandø var i mange år et meget vigtigt

Skarver over Fjandø, 1991.

ynglested med 10-12.000 fuglepar, især måger og terner, og ynglefugleparrene er gennem rigtig mange år blevet optalt af den dygtige fugletegner Jens Overgaard Christensen. Der har ynglet den meget sjældne sandterne, og hhv.10 og 30% af den danske bestand af fjordterne og splitterne, 20% af sildemåger samt ca. 5% af hættemåger, stormmåger og klyder. I 1983 begyndte der at komme skarv, og i løbet af 10 år steg skarvbestanden til 770 par. Samtidig faldt antallet af andre fugle i reservatet til 2.000 par.

Ved det årlige klitsyn i april 1994 fik jeg at vide, at fiskerne i Nissum Fjord havde fået nok af de mange skarver. Og at vi måtte gøre noget ved det. Ellers ville nogen sætte mink ud på øen, andre ville køre derover med en traktor ved lavvande og tromle alle rederne ned. Så kunne vi jo se, hvad vi kunne gøre ved det! Samtidig kom der fra Miljøministeriet en ændring af reglerne, så det blev tilladt at fjerne skarvreder, hvis lodsejerne ønskede det.

Da skarvbestanden i landet allerede på det tidspunkt ikke ligefrem var truet, men enorm og sekscifret, fandt vi, at det vist var det rette tidspunkt at forsøge at redde fuglereservatet. De berørte lodsejere på øen var også trætte af skarverne, og vi fik straks tilladelse af Skov- og Naturstyrelsen til at gøre noget ved æggene. Vi ville helst have smurt æggene, for det er nemmest og hurtigst.

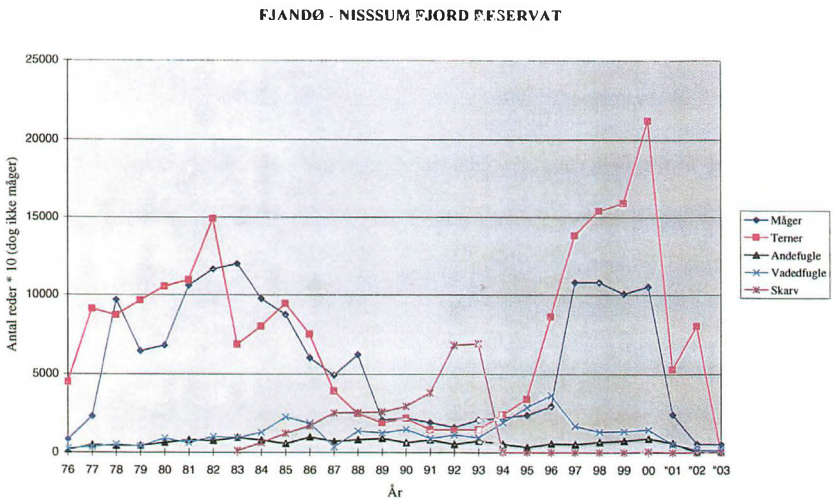

Fugletællinger på Fjandø 1976-2003.

Men vi kunne ikke få fat i den, der havde opskriften fra ægsmøringerne ved Kastrup Lufthavn og Saltholm. Derfor købte vi hattenåle og prikkede æggene i stedet. Sikke en ballade der blev. Med TV2 på ulovlig landgang og ægknækning i reservatet og formanden for Ornithologisk Forening som dirigent på land. Selv om det vi gjorde, var fuldt lovligt, var det første gang det skete, og jeg tror Ornitologisk Forening, i stedet for at prioritere de mere sjældne fugle, tænkte at de ville forsøge at lave så meget ballade første gang, at der ikke ville blive flere, der havde lyst til at forsøge sig med at gøre noget ved skarvbestanden.

Skarvernes afføring havde ødelagt al plantevækst på Fjandø's bi ø Kollingø, så øen var næsten skyllet væk. Da Kollingø var den mest rævesikre og mest benyttede redeplads, iværksatte vi en større retablering ved tilførsel af sand og dækning med planter, vi gravede op på engene. Entreprenør Laurits Simonsen påtog sig opgaven. Men det var lige ved at gå helt galt, da et af køretøjerne kørte fast og var ved at vælte ude i fjodbunden.

Da bølgerne havde lagt sig, holdt vi de følgende år skarverne væk ved hjælp af en såkaldt "bøhmand", som vi ellers brugte til at bortjage kronvildt fra landmændenes marker med. Og så kom de andre ynglefugle heldigvis igen; allerede to år efter var der igen over 10.000 ynglepar på øen.

De seneste år er der så kommet problemer på ny! En rævefamilie har lært sig at svømme over til øen, og de har ryddet rigtig mange reder. På trods af at opsynet har skudt flere ræve derovre, er problemet ikke løst endnu. Måske er den eneste løsning at få opsat nogle fælder til hele den rævefamilie, der har lært sig at svømme, er udryddet. Det er der nu (2007) blevet givet dispensation til.

Botanikken

Hederne

Der hørte 2.400 ha heder til distriktet. Floraen er meget rig. De heder jeg bedst kan lide er de gamle, som ikke kun er lyng; men indeholder en meget rig variation af stauder og småbuske. Hvor der er spredte enebær, og foråret indledes med blomstrende revling, fulgt af vårkobjælde, rosmarinlyng, tranebær, tyttebær, mosebølle og melbærris. Om sommeren masser af klokkelyng, guldblomme, plettet gøgeurt, kattefod, soldug og benbræk. Og til sidst blomstrende violette lyngbakker, djævelsbid og klokkeensian. Der er så mange tyttebær og mosebølle, at distriktet, helt siden krigen, hvert år har haft lukket op for motorkørsel på alle skovvejene den sidste weekend i august, så man kan komme og plukke bær. Og i øvrigt er tidspunktet ofte sammenfaldende med, at der kan findes svampe. For i de store plantager findes Danmarks bedste spisesvampe.

På hederne findes på de magreste steder, og hvor der har været brændt af for nylig, den meget sjældne cypresulvefod og i sommertørre lavninger liden ulvefod. Vårkobjælden er fredet og uddød alle andre steder i Danmark. Det første år opdagede jeg en del kobjælder i knop på et areal ved Bahr, hvor vi skulle brænde hede af. Det var jeg ikke godt tilpas ved. Men en måned efter afbrændingen stod alle planterne heldigvis igen med nye rosetter. I det hele taget har vårkobjældeplanterne en stor regenerationsevne efter beskadigelser af planten, selv om de ellers har det med lige så stille at forsvinde.

Skovriderinden og Karl Johan svampe. Vinterforrådet er reddet!

For der er stadig en stor plante med flere blomster et sted ved den offentlig grusvej, hvor nogen flere gange har gravet planten op. Tilsyneladende skyder planten fra den rodstump, der er efterladt i hullet. Da jeg havde fundet kobjældestederne i løbet af nogle år, kneb det med tiden til at gå findestederne efter hyppigt nok.

Og det begav sig da så heldigt, at Henry Petersen, der var ansat på Specialarbejderskolen Ulfborg Kjærgård, kom til at fortælle, at han hver lørdag gik daglange ture på hederne og i skoven. Det med-

førte et frugtbart samarbejde, idet Henry tilbød at tælle kobjælderne hvert forår. Og ikke nok med det. Han har også forsøgt sig med "lugning" omkring de planter, der var mest trængte. Og nye steder har han også fundet. De senere år har han haft skovfoged Christian Hollesen med på en årlig besigtigelse, så vi ikke risikerer, det hele går i glemme. Skovfogeden forestår sammen med den faste stab af skovens folk al hedepleje, og det er det helt rigtige, han er med, hvis der ikke skal ske "uheld" med planterne.

Hedeplejen

Min forgænger skovrider Vagn Johansen gjorde rigtig meget for at pleje hederne. Hedepleje består i at gøre det samme, som de gamle hedebønder var nødt til at gøre for at overleve. Det vil sige fjerne selvsåede træer og slå lyngen, brænde lyngen, græsse med får og skrælle lyngtørv af. En lyngplante bliver 25-30 år og kan populært sagt kun overleve ved at blive plaget. Gøres der intet springer heden i skov. Det samme gælder også for overdrev og enge. Hvis man ønsker at beholde de spændende dyre-, insekt-, og plantesamfund fra de lysåbne gamle landbrugsarealer, skal de drives som museum, For landmændene er det ikke mere et levebrød at drive dem som før. På baggrund af 13 års erfaringer skrev Vagn Johansen i Dansk Skovforenings Tidsskrift 1970 noget af det bedste og mest originale, der er skrevet om hedepleje. På baggrund af dette og skovfogedernes og skovarbejdernes erfaringer, har vi videreudviklet konceptet til det, som botanikprofessor Helge Vedel på Landbohøjskolen har kaldt "Verdensmesterskab i Hedepleje". Det har

Vårkobjælder, forår 1986 efter afbrænding 1981. Vind Hede.

jeg skrevet 34 sider om i ovennævnte tidsskrift i 1992. Senere oversat til både et engelsk og et tysk tidsskrift. Og hvad er så essensen af det?

Opvækst på heden består især af pionertræarterne bjergfyr og asp. Opvæksten skal holdes i ave, ellers bliver heden til skov. Det kan man se både i egekrattene og i de 25 ha hede i sydkanten af Ølgryde Plantage, der allerede i 1957-planen er udlagt til naturlig tilgroning med skov. Aspen bliver i løbet af en årrække udkonkurreret af egeskov.

Bjergfyrren fjernes lettest efterhånden, som den kommer. Før i tiden blev de trukket op med rod. Men nu er distriktet begyndt at slå heden og bjergfyrrene samtidig med en slagleklipper. Så slås to fluer med ét smæk.

Berit Kiilerich med fårene.

Bævreaspen breder sig, ifølge undersøgelser ved Århus Universitet, ud fra de eksisterende holme med en hastighed af ca. 1 meter om året. Vi har, især i de første år af 1980'erne, kørt kampagner mod aspene, fordi de flere steder var ved at dække det hele. F.eks. på Blåbjerg Hede, Vind Hede, Bredbjerg, Slumsbjerg, Nymark og Urfuglebakke. Vi har forsøgt os med geder, får, heste, køer, slåning og kemi. Og det er lykkedes i et sådant omfang, at der lige for tiden (2007) ikke er problemer. Tværtimod bør man nok ikke udrydde resterne, da aspene, som hjemmehørende i landet, er værtsplante for utallige insekter og svampe. Men der er nu heldigvis endnu nok af bævreasp i egekrattene.

For at tage det grimmeste først lavede vi begyndelsen af firserne nogle sprøjteforsøg som viste, at man kunne slå asp ihjel med Round Up. Men kun hvis hele holmen, de stod i, blev behandlet. Ellers sender de ikke-behandlede træer via rodsammenvoksninger mad ind til de, der er sprøjtet. Først prøvede vi med en såkaldt Weed-wiper. Den består af et hult kosteskaft med Round Up. For enden sidder en svamp, og med denne kan der smøres herbicid på bladene af asp, uden man drypper på de planter

der ikke skal skades. Det var ikke særlig effektivt. Dernæst tænkte jeg, hvis man nu brændte heden og aspekrattet af og sprøjtede det første, som kom op om foråret, nemlig aspeskuddene, ville der ikke ske noget med lyngplanterne, der jo først kom af frø langt senere. For Round Up's virkemåde er, at den kun optages gennem grønne skud. Det forsøgte vi på 60 ha bævreasp på Blåbjerg, hvor der stort set ikke var andre planter end revling, lyng og asp. Og aspene fik godt nok stort set deres bekomst. Men det viste sig, i det ujævne terræn, at være så dyrt og besværligt og så uanvendeligt hvor der var mere sjældne planter, at vi ikke gjorde mere ved det. Og senere blev jo al anvendelse af pesticider på statens arealer forbudt.

Samtidig prøvede vi at slå lyng med bævreasp to gange om året flere år i træk i et forsøg på at sulte træerne ud. Men det gavnede nærmest aspene og endte – i hvert fald på kort sigt – i et stadig tættere aspekrat.

Vi ville også, og helst, prøve biologisk. Satte en ged, en ko og de fåreracer vi kunne få fat på til at afgræsse lyng med bævreasp i et ti meter langt tøjr. Koen måtte snart hjemsendes, da den nægtede at være med. Vinder blev geden og hede-bjergracer af får.

Vi fik fat i 13 Wallis-geder fra statsskovdistriktet på Bornholm. Og det viste sig, at de klatrede i aspetræerne og i øvrigt åd alt levende på arealerne, bortset fra revling. Det første de ødelagde, var et egetræ, som skovfoged Vagn Kristensen havde hegnet ind for at få et flot træ med stor krone, et såkaldt "Sparekassetræ, på heden".

Men der var store ulemper. Gederne forsøgte at klatre over hegnet og to hængte sig i hornene. De var tyndhårede og sarte om vinteren, så i hver fold på ca. 1 ha skulle der opføres et hus. Og afkommet var usælgeligt. Efter to år blev der ved at komme rodskud, og så solgte vi dyrene til levering næste sommer. Men da de havde græsset aspeskuddene af en sidste gang, var aspene godt nok borte for stedse. Alligevel var det for dyrt.

Derfor gik vi videre med får. Ideen var at benytte Lüneburg-får, en race som havde afgræsset Lüneburger Heide i flere hundrede år. Og de var en af vinderne af afgræsningstesten, både med hensyn til lyng og asp. Men det var forbudt at indføre får fra andre lande. Derfor købte vi de Lüneburg-væddere, vi kunne få fat på og krydsede dem med de får, vi havde på distriktet i forvejen. Efter fire gange skulle afkommet blive stort set ligesom faderen, og vi holdt ved mærkning styr på, hvor langt vi var. Jeg læste i et fåravlsblad, at det ville være rentabelt at holde fårene, når der var 600 moderfår. Så vi satsede på det og var så heldige at få ansat den karismatiske Berit Kiilerich som fårehyrde. Tidligere havde vi haft skrækkelige udgifter og stort besvær, når vi med skovarbejderne skulle flytte fårene, klippe dem eller sætte dem til vædder eller have slagtedyrene taget fra. Det ordnede Berit stort set alene med sine hyrdehunde samtidig med, at hun var til stor fornøjelse for publikum.

Det første store forsøg med at udrydde asp med får foregik på de sydligste ca. 15 ha af Slumsbjerg ved Sandfær mellem Råsted og Vind. Her skovede vi de største asp og brændte heden af. Derefter satte vi 60 får ind, da aspen begyndte at sætte rodskud. Det hjalp ikke nok, så efter sommerferien

satte vi 160 dyr ind, og de måtte blive der, til alt var ædt. Derefter satte vi rigtig mange får ind forår og efterår, indtil aspene var væk. Men det tog altså ca. ti år!

Midt under ovenstående forsøg så jeg et forår, at rigtig mange af aspeholmene på Vind Hede var totalt afløvede. Det viste sig at være larverne af den smukke hvide atlaskspinder, der var i fuld gang med at hjælpe os. Og der kom så voldsomme angreb flere år i træk, at mange af holmene gik ud.

Afgræsning af hederne

Det var egentlig vanskeligt at se, hvilken virkning fåregræsningen havde på lyngen. Ville græsningen holde lyngen ung længere end ellers? Eller ville gødningen fra fårene fremme græsset og kvæle lyngen? I hvert fald kunne man gætte på, at tilskudsfoder ville medføre en forøgelse af næringsindholdet, og måske skulle der kun ganske lidt til, oveni de næringsstoffer der kom med regnen, for at forrykke balancen, så heden blev til græssteppe. Denne forvandling kunne man jo allerede se overalt på andre, førhen så flotte heder, f.eks. på Mols og Randbøl Hede.

For bedre at kunne se hvad der skete, afbrændte vi i marts 1982 det halve, ca. 20 ha, af heden ned mod åen over for Sandfær. Resten af heden med store flotte enebær lod vi stå som 0-parcel. Om foråret, straks efter branden, satte vi fårene på. Og siden blev fårene sat på hvert eneste år i et forsøg på at få den unge lyng græsset i bund hvert år for at se, om lyngen derved ville undgå at dø af ælde

Slåede striber på urfuglereservatet.

og derefter blive afløst af revling på det afbrændte stykke. Efter et par år så forsøget så godt ud, at vi gjorde det samme på den østligste halvdel af Munks Hede. Men der opdagede vi noget slemt. Om foråret efter afbrændingen var den nøgne hede uden lyng fyldt med Volverlej og Plettet Gøgeurt. Og der var en del store flotte planter af Vårkobjælde. Årene efter var der ingenting. Fårene havde tilsyneladende ædt det hele. Med hensyn til lyngens evt. bedre overlevelse vil resultatet først vise sig senere. Men vi fik da opdaget, at fårene æder de sjældne planter. Det har jeg senere fået bekræftet, bl.a. i tysk litteratur.

Vi fik efterhånden indhegnet 600 ha hede, enge og overdrev til dyrene, så der kunne græsses efter en plan, således at dyrene fortrinsvis gik på heden om vinteren og på de andre arealer, når de havde mest behov for næring på grund af læmning. Og der var til sidst over 500 moderfår. Men efter erfaringerne med at fårene åd de sjældne planter, syntes jeg ikke, vi skulle have flere indhegninger.

Der var også det problem, at underskuddet ved fåredriften ikke forsvandt, snarere var det proportionalt med antallet af dyr. En væsentlig grund er, at når man avler "tilbage" for at få dyr, der kan leve af næsten ingenting, så får de kun ét lam. Moderne produktionsdyr, der får to eller tre lam, kan slet ikke leve af det foder, der fra naturens hånd er på heden.

På Øster Lem Hede, som vi på et tidspunkt overtog fra Nationalmuseet, havde amtet i en årrække forsøgt sig med fåregræsning mod blåtop. Men vi kunne ikke se noget positivt resultat.

Den mest formålstjenlige måde at græsse hederne af på, finder jeg efterhånden er den, der benyttes på Lüneburger Heide. Her har hver fårehyrde en flok på nogle hundrede får. Han driver dem hver morgen på græs eller eng et par timer, derefter på heden til sidst på eftermiddagen. Igen to timer på engen og til sidst sættes dyrene på stald hele natten. Målingerne har vist, at langt det meste gødning afsættes i nattesædet og på vej til og fra engen. Herved får heden mindre næring end der fraføres, og fårehyrden får en normal arbejdsdag. Sammen med fårene har hyrderne ofte et mindre antal geder til dels at æde træopvækst dels at hjælpe med at holde ræven væk fra lammene. Men hvor finder vi i dag midler og en mand til et sådant job? Tværtimod blev vi desværre, ved en af de store sparerunder for få år siden, nødt til at afskedige vores dygtige hyrde og skære antallet af moderfår ned til ca. 100.

Vi har da også forsøgt os med køer og heste. Med hensyn til køerne fik vi en aftale med Hans Jørgen Jeppesen på Bahr, som meget velvilligt stillede køer til rådighed, således at vi lod et stort stykke hede med bævreasp hegne ind sammen med hans græsmark. Den, hvor urfuglene havde deres største spilleplads. Men køerne foretrak langt græsset, så det endte i ingenting. Hans Jørgen var betænkelig, fordi han var bange for at mælkeydelsen ville falde. Men dertil fortalte hans mor, at det var faderens erfaring, at køerne gav meget federe mælk, når de kom på lyngen. Professor på Landbohøjskolen Kjeld Rasmussen mente senere på en ekskursion, at begge dele kunne være rigtigt fordi fedtprocenten ville stige, hvis mælkeydelsen faldt!

Henrik Hansen i Kronheden har i en årrække

Snoede slåede striber på Nørre Vosborg Hede før afbrænding 2001.

haft sin store flok islandske heste til at afgræsse de ca. 40 ha hede på ejendommen Nymark ved Kronhedevej. Det ser flot ud, og det har i hvert fald den gode virkning, at heste ligesom geder ødelægger al trævækst. Og da hele Nymarks hede har været omtrent dækket af bævrerasp, er der virkelig et arbejde at gøre. Men vi har ikke altid været så smarte til at få alting i avisen. Jeg har set, at græsning med nogle ponyer nu er udråbt som en kæmpesensation nede på sydhavsøerne.

Slåning

Er godt og det nemmeste at gå til. Overalt, hvor lyngen er livskraftig og ikke domineret af revling, er det nok den bedste pleje. Alle hedens stauder forbliver i live, og næring føres bort, hvis det afslåede fjernes. På de heder med bedst lyng har vi i mange år solgt lyng til tækkemand Bo Henriksen fra Stauning. Det var ikke bare gratis, men gav en rimelig indtægt, for tækkemanden lavede selv hele arbejdet, og vi sendte en regning. Tidligere kunne man også sælge lyng til brug ved dræningsarbejder og til biofiltre via entreprenør Christensen i Vorbasse. Men det er længe siden, jeg har hørt fra ham. Det er en skam. For han tog lyngaffaldstørven med, når det var til biofiltre, og det svarede næsten til en afbrænding eller en gammeldags afskrælning. Lyng blev tidligere benyttet til fyring i f.eks. meje-

rier. Vi fik også lov til at prøve at fyre med lyng i Hundevads Møbelfabriks anlæg. Men lyngen kunne ikke gå gennem knuseren i bunden af siloen, så det måtte ligesom ved flisforsøget skovles ud igen med håndkraft. Der var nogen, det var synd for! På urfuglereservatet har skovfoged Jacobsen omkring 1980 startet et slåningsprogram, der er blevet fulgt så længe, der var urfugle i live. Her blev hvert år i store områder slået ca. 1/10 af arealet i striber, så der i princippet hele tiden var 0-10 år gammel lyng nær hinanden. Og med samme princip blev der også slået i stadig større cirkler.

Afbrænding

Hvor der er en rimelig balance mellem lyng og revling, synes jeg, det er en skam at brænde heden af. Men hvor revlingen har fået overtaget i en grad, så heden er helt grøn, er det en god kur, som fjerner revlingen helt.

Der var store erfaringer med hedeafbrænding på distriktet, da jeg kom i 1980. Og da afbrænding er den mindst skadelige af de metoder, der fjerner mest næringsstof fra heden, var vi nødt til at gøre det i et vist omfang hvert år. Eller dog så ofte det var muligt. Der skulle nemlig brændes 24 ha hvert år, hvis vi skulle nå gennem distriktets heder på 100 år! Man kan faktisk kun gøre det i marts. Efter 1. april er det forbudt, fordi der er der for meget dyreliv, der ødelægges, og i perioden 1. november til 1. februar, hvor det igen er tilladt, er det for vådt. Ofte er vejret indenfor disse rammer bedst i påsken! Men mange år bliver det først rigtig godt brænde-vejr ind i april. Og så er det for sent.

Recepten er i teorien enkel, og sådan her lærte jeg af skovfogederne Frits Rasmussen og Ejnar Jacobsen da jeg kom: man har længe i forvejen bestemt, hvor det skal foregå i år. På en dag hvor lyngen er tør, udsigt til næsten vindstille og hvor vindretningen bærer væk fra skoven, går man ud om morgenen og ser, om lyngen kan brænde. Hvis der er hvid frost i bunden, kan man godt opgive det. Hvis forholdene er i orden adviseres politi, Flyvestation Karup og kommunens brandinspektør, og det nødvendige mandskab og grej hidkaldes. Så pløjes der for med tyve meter brede brandbælter hele vejen rundt. Derefter tændes med halmviske på forke mod-ild, og når denne har brændt 20-30 meter af lyngen tændes på samme måde i hele i vindsiden. Og så sker der noget. I løbet af ganske kort tid er det hele ét flammehav, og ofte er afbrændingen forbi på et kvarter. Alt skal være forberedt grundigt og ordentligt. For når der først er tændt i vindsiden, er det umuligt at komme til at standse ilden på grund af varme og røg. Og så skal der bare sættes brandvagt hele natten og ryddes op bagefter.

I årenes løb har vi fundet et par forbedringer. Allerede i 1980 var jeg ikke så stolt ved de pløjede brandlinier. De var effektive, men sporene efter dem forsvandt aldrig, og de gamle hulveje m.v. på hederne røg med i købet. Da vi brændte heden nord for Kobjældevej i Katborg Plantage i foråret 1980, fandt vi derfor på at slå et stort "Dannebrogsflag" med en slagleklipper på langs og på tværs inden branden. Det viste sig, at den friskslåede lyng virkede som et brandbælte.

Det har senere vist sig, at det ikke virker blot lyngen har fået lov at ligge og tørre nogle dage.

Skovløberne Per Rud, Tage Jensen, skovfoged Christian Hollesen og skovløber Erling Trankjær i gang med at styre mod-ilden på Nørre Vosborg Hede 2001.

I litteraturen kan man også se, hvordan et par stoute skotter i sixpence og plusfours brænder tyve meter brede lyngstriber af – kun ved hjælp af paraffinbrænder og en branddasker. Det har vi selvfølgelig også prøvet. Første gang en februardag i 1982, hvor jeg med skovfogedassistent Svend Hansen brændte en sådan stribe på heden overfor Sandfær. Samtidig lykkedes det oven i købet at gå udenom bevaringsværdige enebærbuske. Men da vi næste dag lod nogle af skovarbejderne fortsætte, løb ilden fra dem efter et par timer, og vi undgik kun med nød og næppe at starte en plantagebrand. Formentlig var det nu blevet for tørt og vinden for kraftig. Færdig med det! For at spare og overstå forberedelserne i en fart – slåningen skulle jo ske samme dag som afbrændingen – fandt vi så på at nøjes med at slå to én meter brede striber og afbrænde det mellemliggende stykke først. Det gik også godt, undtagen hvor der er tørt gult græs. Her skal der pløjes eller vandes inden der brændes. Der hvor vi var i tvivl, pløjede vi så i stedet én fure i begge kanter af den 20 meter brede brandlinie inden afbrændingen og jævnede furen bagefter.

Falck i Ulfborg, især stationsleder Jørgen Nielsen i samarbejde med skovfoged Frits Rasmussen, var meget ivrige for, at vi fik holdt tilstrækkeligt med brandøvelser i skoven. Ofte med også kommunens medvirken. Det har vi altid været meget taknemmelige for. Og takket være øvelserne, er vi flere gange sluppet for den helt store katastrofe, når der endelig er sket noget. De vigtigste faktorer for at undgå en brandkatastrofe er, at nogen kan vise udrykningsholdet frem til brandstedet, og at slukningskøretøjerne kan færdes der, hvor det brænder og finde frem og tilbage, når de skal hente vand.

Når vi brændte hede af, var Jørgen Nielsen altid klar til at hjælpe med råd og dåd. Og to gange havde vi nær sat hans brandbil til. Den ene gang ved en stor hedebrand på Stolbjerg, som ikke var påsat af os! Og den anden gang hvor bilen skulle bevande en stribe gult græs på Carlsberg Hede i forbindelse med en kontrolleret hedeafbrænding. Begge uheld skyldtes, at den tunge bil kørte fast på heden samtidig med, at den var tømt for vand. Og det var faktisk ved en af brandøvelserne, vi fandt på, hvad der skulle til for at undgå flere af den slags situationer. Jørgen Nielsen demonstrerede nemlig inde i Aktieplantagen et køretøj, der duede, hvor både civilforsvaret og brandbilen måtte give op. Det bestod af en stor traktor med gyllevogn, påmonteret en kraftig brandsprøjte. Og dette køretøj kunne køre overalt i skove og på klitterne uden besvær. Da vi ikke kunne regne med at kunne låne os frem, måtte vi selv investere i et sådant vogntog. Under skovfoged Christian Hollesen blev brugen af dette køretøj udviklet til perfektionisme. Hurtigt blev vi ligefrem afhængige af det, fordi vi nu både kunne forvande gult græs og slukke de steder hvor ilden løb fra os. Dvs. vi kunne brænde i flere vejrsituationer og tættere på skoven end før. Og vi kunne undgå at pløje furer. Kønnere var det måske også, at vi ikke mere behøvede at lave afbrændingerne så "firkantede".

Imidlertid viste det sig, at vi var nødt til at have to af den slags ekvipager til rådighed! Første gang kunne det være gået galt på Nørre Vosborg Hede, hvis vi ikke havde forberedt det så godt. For pludselig strejkede pumpen, fordi der var kommet en sten i strålerøret. Sådan noget kan altid ske, fordi vi er langt fra brandhaner og nødt til at tage vand i sø og å. Anden gang GIK det faktisk galt nede på Øster Lem Hede. For vinden blæste ilden op fra en ulmende underjordisk myretue samtidig med, at alt vandet var brugt til efterslukning. Og der var 5 km til nærmeste brandhane. Så vi var nødt til at bide i det sure æble og ringe efter brandvæsenet. Vi har selvfølgelig altid både mobiltelefon og walkie-talkie med til alle implicerede. Brandvæsenet kunne ikke køre på heden, så vi fik fyldt gyllevognen op ude ved landevejen, og så gik den ind foran ilden. Og der gik pumpen i stå på grund af oliemangel. Det var en meget speciel olie, som vi kun kunne skaffe, fordi Falck havde noget med. Så vi reddede os til sidst. Heldigvis var der landbrugsjord udenfor heden, så det eneste der skete var, at vi kom i avisen, og at der brændte mere hede end forudset. Og at vi igen blev klogere. Vi havde aldrig været i den situation før at skulle ind foran ilden. Så nu fik vi en ekvipage mere og to sæt røgdykkerudstyr! Og det hele var bestemt min skyld, fordi jeg ved planlægningen dagen før havde forlangt, at der skulle brændes, selv om vinden var vel kraftig efter skovfogedernes smag. Men naboen havde netop kritiseret, at vi gjorde for lidt for heden dernede, og min risikobedømmelse var, at vinden bar væk fra Løvstrup Plantage, vi havde vandvognen og det eneste der kunne ske var, at vi brændte mere hede af end planlagt. Siden har skovfoged Hollesen og hans brandkorps lavet stribevis af hedeafbrændinger både hos staten og på private fredede heder, hvor amtet har brugt os. Der er ingen private entreprenører, der tør. Og det kan jeg godt forstå!

Sammen med stationsleder Jørgen Nielsen la-

vede vi også forsøg med at lave brandbælter med det skum, som brandvæsenet benytter til brandslukning på stråtage. Det kostede i 1990 ca. 1 kr. pr m^2 skum. Derfor blev det ca. 10 gange så dyrt som slåning plus to plovfurer, hvis hele brandbæltet skulle dækkes. Det kunne konkurrere hvis kun en bredde skum på 1 meter, svarende til plovfuren, blev udsprøjtet. Men her krøb ilden under skumstriben, så det duede ikke. Enebærbuskene blev også svedet, selv om vi dækkede dem med skum. Hvis de skulle reddes, skulle et meget stort område omkring busken dækkes med skum; især i den retning vinden kommer fra.

Afskrælning af lyngtørv

Hedebønderne skrællede hvert år lyngtørv af i hele vognlæs. De blev benyttet i grebningen og på gårdspladsen til at suge gødning og ajle op med, og om foråret blev de mættede tørv hakket sammen med møg til hakkemøg, der blev pløjet ned på marken, hvor der skulle dyrkes f.eks. korn. Man har allerede for 20 år siden forsøgt at efterligne dette i Holland, hvor man med en stor maskine skrællede lyngtørven af, hvor lyngen var gødet til mest græs. Det gav en fin "lynggræsplæne". Men på grund af stor næringsstoftilførsel fra luften var meget af det allerede græs igen efter få år. Og omkostningerne var svimlende, ca. 10.000 kr. pr. ha i 1986. Det beløb kunne man dengang købe en ha hede for!

Vi er veget tilbage fra at benytte en så radikal metode. Ikke mindst fordi en stor del af hederne på det gamle distrikt er såkaldt tilstandsfredet af Naturfredningsrådet i 1940'erne. Dette vil sige, at man i princippet ikke må gøre noget. Da jeg søgte dispensation til at pleje hederne i 1980 fik jeg et "ja" – men kun til metoder, der ikke ødelagde det, der lå under jordoverfladen. Dvs. at ikke engang f.eks. spadeharvning var velset. Uanset det er anbefalet af min forgænger skovrider Vagn Johansen og ellers kunne være fristende at prøve. Derudover vil en fjernelse af hele affaldslaget godt nok borttage rigtig meget næring. Men samtidig forsvinder det meste af det, der gør heden til et spændende plantesamfund; nemlig rødder og rodknolde af alle hedens andre stauder, gamle hjulspor og meget andet.

Amtet har dog, på nogle privatejede fredede heder, forsøgt sig på denne vis bl.a. i 2003, især ved Trehøje og Præstbjerg. Men det var på heder, der var ved at blive til én stor mark af blåtop og mosebunke, hvor heden var ødelagt alligevel. Og det bliver spændende at følge hvad det ender med.

Forsøg med at skabe hede på forhenværende landbrugsjord.

I forbindelse med braklægningsproblematikken og den påfølgende planlægning af mulige skovtilplantningsområder på Skovbjerg Bakkeø, blev der fra ornithologisk side fremsat ønsker om at lave store skovområder i Ringkøbing Amt om til lynghede. Det var på det tidspunkt et paradoks. Formålet med Skovbjerg Bakkeø-projektet var det modsatte, nemlig at finde områder her på egnen der kunne gives tilskud til skovplantning efter Folketingets vedtagelse af, at skovarealet i Danmark skulle være dobbelt så stort. Det, der skulle braklægges noget af, var ikke skov, men derimod landbrugsproduktion. Og hvis der skulle laves flere heder, ville det

være mest naturligt at begynde med den dårligste landbrugsjord, hvor jorden var mindst egnet til effektivt landbrug.

For at være forberedt hvis der skulle blive brug for dette, havde vi mange forsøg.

Det billigste var først at se, hvor meget lyng der af sig selv var kommet på landbrugsarealer, der havde været opgivet i mange år. Især arealer hvor dyrkningen var opgivet, før kunstgødning og kraftig kalkning blev sædvanlig. Og det må være noget med 1950'erne. For i 1958 hørte jeg en historie om, at Brøde Jeppesen på Lystlundgård (som ikke ruttede med pengene), havde forsøgt sig med det her nye kunstgødning. Han havde spredt en hel sækfuld ud på sine 100 tdr. land. Og det havde ikke hjulpet et klap, så det kunne han ikke anbefale!

Vi fik i 1991 velvilligst lov til at lægge 6 prøveflader på Jyske Dragonregiments øvelsesterræn i Holstebro. Hele terrænet var eksproprieret og opgivet som landbrug i 1953. Og derudover fandt vi hos os selv 8 arealer, der havde været opdyrket indtil for 10 til 50 år siden, så vi i alt kom op på ca. 200 ha undersøgelsesområde. Flere skovbrugsstuderende, bl.a. Søren Hald og Peter Egestad samt skovfogedassistent Lars Brun, foretog de botaniske undersøgelser. Billedet var ikke entydigt. På 10 parceller var der 0-10% lyng. På 2 parceller 10-50% og på to parceller 51-80% lyng. Men da vi ikke kendte de enkelte arealers forhistorie, kunne vi ikke bruge det til andet end til at konstatere, at selv landbrugsarealer, der havde været meget lidt gødet og kalket, ikke bare lige sprang i lyng igen, hvis dyrkningen holdt op.

Midt i firserne købte vi af fru Jørgensen, Nørre Tang, 80 ha kaldet Nørre Tangs Hede. De 40 ha var hede. Resten var marker med raps, ærter og pillegræs. Efter to år uden dyrkning opdagede jeg, at der på marken, hvor der havde været ærter og også lidt af rapsarealet, var fyldt med små lyngplanter. Så fik jeg den tanke, at det måske var rensprøjtningen af raps og ærter, der havde holdt så meget ukrudt væk, at lyngen kunne få overtaget. Det lavede vi et forsøg med, hvor vi på fire 1 ha store parceller lavede hhv. reolpløjning, sprøjtning med Round Up (slår alt grønt ihjel), sprøjtning med Fusilade (tager kun græs) og en O-parcel.

Efter tre års behandling stoppede vi. For der kom nu lyng alle steder, hvor vi ikke havde gjort noget overhovedet! En venlig nabolandmand fortalte mig at det kunne han godt forstå. For sælgeren havde på grund af økonomien ved de magre arealer ikke gjort ret meget andet end at vende lyngheden, så og høste. Og da næringen var dyrket væk, var det blevet solgt det til os. Men jeg har sjældent set så flotte blomstermarker som de arealer, der var sprøjtet med Fusilade!

I 1991 købte vi ejendommen Nørholm, som var tænkt at skulle indgå i omliggende store hedearealer (Idom Hede) ved Blæsbjergvej. Der var 25 ha, der havde været opdyrket siden 1890 og sidste afgrøde i 1991 var rug. Der fik vi lov at prøve for alvor at lave hede. Der blev udlagt følgende parceller:

1) fåregræsning.
2) Der slås og fjernes det, der kom af sig selv.
3) 6 harvninger pr. år.

4 og 5) direkte såning af hhv. havre og vinterrug og grønslet heraf.

6) udbringning af 650 kg svovlsur ammoniak pr. ha pr. år og 2 gange årlig slåning og fjernelse af, hvad der måtte komme.

Forsøget kørte i tre år uden, vi så én lyngplante. Derefter forsvandt den særlige bevilling til forsøget, og så lod vi arealerne ligge, da det økonomisk var en af de sædvanlige perioder med almindelig smalhals. Muligvis var der en sammenhæng med, at en biolog i en artikel skrev, det var lige så sjovt at se, hvad der kom af sig selv. Men han skulle da lige have talt med os. For til det formål, ligger der i forvejen enorme arealer både hos os og militæret.

Men vi kan jo også lige repetere nogle af min kloge forgængers sidste ord i hans hedeplejeartikel fra 1970: "Denne tilsyneladende robuste lyngplante, der har voldt hedeskovbrugere så mange kvaler at bekæmpe, er, når det kommer til stykket ret sart, når man ønsker den i rendyrket tilstand...

At det skulle blive en hedeskovbrugers vanskeligste opgave at dyrke lyng er egentlig en mærkværdig hændelse."

Interessen for at bevare heden varierer med årene. Her i 2007 synes jeg, der er sorte skyer i horisonten med hensyn til plejens fremtidsudsigter. Den såkaldte stordrift og besparelser gør, at der har været forbud mod nyansættelser af skovarbejdere i mange år. Der skal entreprenører ind i stedet for, siger direktionen. Derfor er gennemsnitsalderen for skovarbejderne meget høj, og ingen nye bliver oplært i noget så specielt som hedepleje. Samtidig er amternes folk spredt for alle vinde, og det kan være tvivlsomt, om hedepleje lige står øverst på kommunernes prioritering. Så hvis skovfoged Hollesen vælter med cyklen, eller når han går af – hvad så?

Engene

Heder, enge og overdrev er højt elskede "natur"-områder, som er under hastig forandring, fordi de alle er resultater af en landbrugsdriftsform, der ikke mere kan betale sig. Eng, der ikke bliver gjort noget ved, bliver først til lysesiv med mos og siden ofte til pilekrat. På de store enge langs Lilleåen har vi forsøgt med græsning både med heste, køer og får. Der er ikke gødet eller sprøjtet nogen sinde. Alligevel har hovedindtrykket af vegetationen i de sidste 30 år været, at det er én stor lysesivmark og ikke gamle dages grønne enge. Og det er svært at få dyr til at afgræsse lysesiv.

Vi har mange gange forsøgt at reducere lysesivene med slåning. Engang slog vi endda en hel eng på frost om vinteren med en rigtig kraftig slagleklipper, der gik 5 cm ned i jorden. Det var efter, jeg på en ekskursion havde hørt en gammel landmand sige, at i gamle dage blev karlen sendt ud og skære lysesivene af om vinteren med en skarpslebet skovl. Så skulle sivene dø, fordi hele oplagsnæringen sad forneden i stænglerne. Det virkede bare heller ikke. Men lige efter slåningen ser det flot ud. Da engene så "rigtige" ud for 50 år siden, lagde gamle skovløber Jens Pedersen i Gosmer engen om hvert tredje-fjerde år og gav det en gang mergel. Men det måtte vi ikke mere. Måske er det den manglende kalkning (og omlægning?) der gør, at engblommer og hjertegræs ikke rigtig er der mere? Eller kombinationen årlige oversvømmelser/engvanding, kalkning, græsning, slåning og omlægning engang imellem? Det har været mærkeligt, man aldrig så en landmand med erfaring fra gamle dage i de fora, hvor man diskuterede, hvad man skal gøre ved engene for at genoprette "gamle dages blomsterenge."

Langs den fredede Idom Å er der heldigvis stadig en spændende flora. Men planterne gror i en meget smal og kuperet eng, der er svær at indhegne lovligt langs den snoede å. Derfor har vi kun haft græsning der for mange år siden. Ifølge reglerne skal der nemlig sættes kreaturhegn langs åen, så dyrene ikke kan komme til at træde vandløbets kanter ned. Da jeg kom i 1980, stod naboens hegn i en del år sat lige ud på tværs af alle åslyngningerne, så det var ikke helt efter bogen. Men det var nok det muliges kunst!

Høbro Bæk er noget helt specielt, og jeg synes, den er langt mere fredningsværdig end Idom Å. Da distriktet i sin tid som lodsejer var med på besigtigelsen i fredningssagen, kan jeg huske, at Idom Å startede med en lang rørlægning, formentlig fra vandhullet ved Kirkegård i Vind, og dukkede op af jorden lige ud for møddingen på Bahr. Og længere ned ad åen sås diverse kloakudløb og møddingsgrøfter inden de to dambrug og udløbet i Storåen. Sådan er det ikke ved Høbro Bæk. Der har aldrig været dambrug, og åen starter som skovgrøfter og løber i sit naturlige leje gennem arealer, hvor risikoen for gylleudslip er meget lille. Der har været engvandingsanlæg hist og her, og der er huller efter, man har udvundet lidt mergel og gravet tørv under 2. verdenskrig. Og engene har været benyttet, som andre steder, til høslet med eftergræsning indtil engang i 1950'erne. Derefter har der været sporadisk græsning indtil midt i 70'erne, hvorefter arealerne blot har ligget som de var. Dog var den lange eng lige efter opstemningssøen øst for St. Hoverdal måske græsset indtil omkring 1980. For

Lysesiv så langt øjet rækker. Gosmer, februar 2008

jeg kan huske, jeg har gået på engen. Men nu er det hele ét flere meter højt krat af birk og pil. På grund af store sumpområder er det ikke så ligetil at lokke nogen til at græsse arealet.

I forbindelse med planændringer i 1995 var vi så heldige at få midler til at få gennemgået engene omkring Høbro Bæk ved biologerne Morten Christensen og Tage Burholt. Engene er på ca. 150 ha, hvoraf staten ejer 2/3. Det var en meget rosværdig og grundig undersøgelse, og vi var meget glade for bekendtskabet. Det skulle vi for længst have haft lidt mere af! De fandt 62 mosarter, 11 arter af bregner og padderokker, 75 arter af græsser, siv og star, 17 arter af gøgeurter, narcisser m.v., 138 tokimbladede urter, 40 arter af træer og buske samt 17 arter af svampe. Og dertil 5 slags pattedyr, 38 fuglearter, 6 slags padder og 26 dagsommerfuglearter og køllesværmere. Og så mangler der en under-

søgelse af resten af insektlivet. Der er f.eks. mange gange flere arter af natsværmere, som møl, målere, spindere og ugler, end af dagsommerfugle. Blandt de fundne arter er der stribevis af sjældne arter og en række rødlistede sårbare/truede arter. F.eks. var der hele tre arter af blærerod og nogle få eksemplarer af den sjældne og meget lidt synbare orkide Hjertelæbe. Nogle af de sjældneste planter stod på arealer under forandring, hvor der var gravet tørv under krigen. Så vi blev enige med amtet om, at vi hellere måtte grave en ny tørvegrav, så der også kunne være et sted for disse sjældne planter om 50 år! Og det gjorde vi så.

Det store spørgsmål er nu, hvordan man kan sikre dette smørhul. Arealet vil ende som tagrørskov og pilekrat, hvis vi ikke får gjort noget ved det. Og det er lige nøjagtig den klassiske problemstilling for størstedelen af de tidligere heder, enge og overdrev over hele landet. Skal de drives som museum, eller skal naturen gå sin gang? Det ideelle ville være at indkalde 100 hedebønder og lade dem drive arealerne i små lodder med håndkraft og dyr i tøjrslag som for 100 år siden. Men de er jo for længst flyttet ind til byen, og der er næsten ingen skovarbejdere tilbage i skoven.

Biologerne, der har lavet undersøgelsen foreslår, at der måske kunne tænkes en indsats mod små områder af særlig værdi. Og derudover at pilekrattene fjernes ved optrækning på statens områder, bortset fra de allerældste krat, hvorpå der gror rødlistede svampe. Men det er ikke så ligetil at trække træer og buske op med rod i de bløde områder, hvor der ikke kan køres. Skovfoged P. Schmidt-Sørensen har forsøgt sig. Men der er stadig i 2007 langt igen.

Klitterne

Da Husby Klitplantage blev lagt ind under distriktet i 1980, fulgte embedet som overklitfoged i Ulfborg/Vemb og Ringkøbing kommuner med. Arealerne blev første år overleveret til mig af overklitfoged Anders Feilberg. Han var ked af at skulle af med klitterne og gjorde en række optegnelser om de spændende Dødemandsbjerge. Han interesserede sig tilsyneladende ikke lige så meget for plantagen og arealerne ved Nr. Lyngvig Fyr. Men sådan var konstruktionen i det gamle klitvæsen. Overklitfogeden var overklitfoged for hele klitten. Men på skovområdet var han klitplantør i sin egen klitplantage og havde ikke derudover skovdyrkningsmæssige ledelsesfunktioner overfor klitplantørerne. Dengang gennemgik vi, til fods hvert forår i to dage, hele klitstrækningen med de respektive klitfogeder og bestemte, hvad der skulle laves af sandflugtsarbejder i den kommende sæson. Der var 6 klitfogeder i alt, og i hver kommune desuden et kommunalt medlem af sandflugtskommissionen, der skulle føre regnskab og sørge for, der ikke blev brugt for mange penge. Hver klitfoged skulle selv sørge for at ansætte den nødvendige medhjælp til de foreskrevne arbejder.

Ved hvert klitsyn i nord mødtes jeg med Jens Klaus, der også var graver i Husby. Han stod ved huset med en pose rundstykker i hånden, og så startede vi hos Rosa og Svend Jensen med at vende årets gang. Sammen med os ankom Jens "Poulsgaard" Sørensen. Han var klitfoged for den sydlige del ved Gaffelbjergvej. Og var en meget stærk mand som, helt til han var over 80 år, stadig kunne fiske fra en tung båd fra stranden og skære klittoppe ned iført træsko. Jens Poulsgaard sagde først op hos os i 1988, da blev han 82!

Klitfogederne Kaj Poulsgaard og Else Hounsgaard planter hjælme, 1997.

Flere gange var Svends hjælmeplantninger allerede taget af havet først på foråret. Derfor ringede han i eftersommeren og spurgte, om jeg ikke ville med ham ud, lige når de var plantet, så jeg dog kunne se, vi havde fået noget for pengene. Da Svend Jensen døde, blev Rosa den første kvindelige klitfoged, og det klarede hun med bravour. Hendes efterfølger blev Kaj Poulsgaard, en sjov, flittig og pålidelig ungkarl, der bor på den sidste gård fra Græmvej og sydud mod klitbakkerne.

Hos Johannes Hage i Fjand kom vi altid for sent, fordi frokosten trak ud. Der fik vi i flere år i træk en afskedsøl, for han ville holde op. Men heldigvis lykkedes det i en årrække at få ham til at blive. Og i Thorsminde hos Villy Braagaard blev vi efter klitsynet sådan bespist med fisk og lagkage, at vi dårligt kunne gå derfra.

Hos den gamle tolder Peder Jeppesen, der boede i en smuk, stråtækt gård lige syd for Vedersø Klithotel, var vi altid af sted med livet i hænderne, for han skulle partout køre klitsyn med sin gamle traktor op og ned ad klitterne. Og vi klamrede os fast, det bedste vi havde lært, bagpå på et bræt. Heldigvis endte det altid godt, og vi fik, i stuen, bagefter en snaps og historier om dengang, der virkelig drev værdier i land, og der var noget ved at være toldembedsmand i klitterne. Nogle af de bedste historier er sat på vers af den navnkundige Valdemar Høgsberg, der ejede Bankgården, inden godsejer Castenskiold købte den. I tolderens stuevægge var indbygget et spændende ur med en gyngende guldengel. Der kunne man se, hvad klokken var i to stuer samtidig, og allermest spændende var det, at uret var håndlavet af en urmager i Idom. Jeg har kun set et ur mere af samme slags, nemlig hos Kaj Poulsgaard i Vestergaard ved Ulfborg.

Og det kommunale medlem af sandflugtskommissionen for Ringkøbing Kommune, Peder Sand! – en på alle måder mægtig mand. Det første år var jeg kørt derud, fordi det var orkan, og vi skulle ud og se, hvad der skete. Først var vi nede og se kommunens dozere forsøge at lukke et hul i klitten ved Viggo Berthelsen på Bækbygård. Derpå kørte vi op på klittoppen ved lærerens sommerhus lige syd for Sands gård. Jeg vendte bilen, så vi hurtigt kunne komme væk. Men jeg var nervøs ved, om vi kunne holde bildøren i vinden. Peder Sand kunne godt, da han med sine mægtige hænder lige så forsigtigt lukkede op og kom ud. Men da jeg skulle forsøge mig, røg døren fra mig og blev slået så skæv, at jeg måtte lukke den ved hjælp af en hegnspæl. Peder Sands mund var helt vandret. Men jeg kunne se på hans udtryk, at det her ville der blive snakket om hele vinteren. Det, han sagde, var: "Nu tror jeg, vi skal tage hjem og få en øl". Da jeg spurgte styrelsen, om de ville betale de 6.000 kr. skaden kostede, sagde de, at sådanne skader var includeret i kørepengene! Så næste gang det var orkan, skulle jeg ingen steder.

Året efter fik jeg med posten pludselig et girokort, hvorefter jeg skulle betale en bøde på 3000 kr. for ikke at have indbetalt tilbageholdt skat af løn rettidigt. Det beroede på, at Peder Sand altid førte regnskab på en stor brun kuvert. Ved årets slutning fik jeg regnskabet, og vi lavede en samlet afregning over for skatteväsenet. Sådan var det blevet gjort før i Feilbergs tid og godkendt af kommunen der-

nede i Blåvand. Der blev ikke brugt mere tid på administration end nødvendigt! Imidlertid ville skattemanden i vores kommune ikke give sig, så jeg måtte forklare mig overfor Statsskattedirektoratet i København.

De godtog, efter lange overvejelser, det argument, som den lokale skattemand ikke kunne forstå: at jeg ikke, som en privat virksomhed, havde haft mulighed for selv at have pengene på min konto. De penge, der ikke var udbetalt som løn, havde hele tiden ligget i statskassen, hvor de så en gang om året flyttede konto. Men sagen havde den konsekvens, at vi måtte flytte regnskabet til statsskovbrugets EDB. Og det var en stor ulykke, for så sagde Peder Sand op. Heldigvis arvede vi hans søn Andreas, og han var så dygtig og flittig, at han efterhånden overtog resten af klitfogedjobbene i Ringkøbing Kommune. Og så kunne vi i lang tid også blive ved at nyde godt af Mette Sands gode og mange kager!

Som kommunalt medlem af sandflugtskommissionen fik vi efter Peder Sand ansat Søren Bank. Han var inspektør ved Bankgården, det vil sige Vest Stadil Fjord. Nogen tid efter kørte jeg forbi hans gård Odbjerg på vej hjem fra et møde i Hvide Sande. En halv time efter ringede telefonen: "Du kørte forbi," sagde Søren. Jeg forklarede, jeg havde været til møde og havde travlt med at komme hjem på kontoret. "Man har aldrig for travlt til at tale med sine ansatte," sagde Søren, "og hvis du ikke kommer ind og får en kop kaffe, når du kommer forbi, får du det ikke godt her!" Så jeg har godt nok i tidens løb fået mange kopper kaffe!

Et år, hvor der havde været nyvalg til kommunens politikere, stod det pludselig i avisen, at én eller anden mig ubekendt politiker havde fået tildelt det ærefulde job som medlem af sandflugtskommissionen. Det var røget med i benuddelingen. Det var rent ud sagt en katastrofe, idet vi jo ikke kunne have en ikke-sagkyndig langvejs fra til at forestå arbejderne i klitten. Endnu værre var det, at klitboerne ville tro, Søren havde lavet noget forfærdelig noget, siden han blev fyret. Og sådan noget ville være årsag til mange års ubærlig sladder og morskab i de kredse. Der var ikke andet at gøre, end bede kommunen om at genoprette Sørens ære ved at kommuneingeniør Rasmussen og borgmesteren omgjorde beslutningen, kørte op til Søren og sagde undskyld med en flaske Gl. Dansk. Og sådan blev det.

De største problemer med sandflugten og sandflugtsloven har vi haft mellem de to diger i Bjerghuse. I orkanen 1981 gik havet igennem klitten, og hele sommerhusområdet var oversvømmet, så vandet kun stod ca. ½ meter under toppen på det inderste dige, vinterdiget. Tage, møbler og alle mulige indbogenstande sejlede rundt over det hele, og mange sommerhuse syntes ikke at kunne bruges igen. Men menneskets optimisme er stor – kun et enkelt hus blev opgivet, resten istandsat.

På fotoet side 110 ses længst til venstre vinterdiget ud mod landevejen. De to herrer står på den klit, vi siden orkanen har fået bygget op ved at fange flyvesandet ved plantning af hjelme og nedgravning af bjergfyrris. Vi kan ikke fange sandet længere ude mod vandet, for her ligger kystinspektoratets kystsikring i form af nedgravede mægtige betonblokke, dækket af et lag sand. I

Sommerhusområdet mellem klit og vinterdige i Bjerghuse, Fjand, 1995.

hvert fald noget af året. Hjelmen vil nu blive ved med at fange sandet, så det ikke lægger sig længere østpå på sommerhusene, landevejen og markerne. Derved bliver klitten højere og højere. Men. Som det kan ses af billedet, vil sandet, efterhånden som klitten vokser, komme til at dække sommerhusene nærmest klitten. Det synes blot et spørgsmål om tid. Samtidig siger sandflugtsloven, at bekæmpelse af sandflugten har forrang for sommerhusbebyggelsen. Det vil sige, det i princippet er forbudt at grave klit væk. Dog har vi administreret det sådan, at man indtil videre efter ansøgning kan få lov til at fjerne sand fra husvæggene med skovl og trillebør. Altså kun det højst nødvendige. Hvis man måtte

komme med en gravemaskine, kan enhver se, hvad der vil ske f. eks. omkring det sommerhus, der ligger nærmest på billedet. Sandflugtsloven siger også, at sommerhuse på klitfredede områder godt må vedligeholdes; men ikke udvides til benyttelse af flere m^2. Hele området mellem klit og dige er sandflugtsfredet. Det har knebet gevaldigt for nogen at finde ud af disse forhold, for om sommeren er det ikke til at forstå, der er anderledes barske forhold om vinteren. Og nogle sælgere glemmer måske at orientere køberne tilstrækkeligt. Derfor har det ikke altidværet lige morsomt at bestyre området. Pænt sagt.

De store bunkers lå under krigen på klittoppene. Men de skyller ned på stranden og videre ud i vandet efterhånden, som klitten rykker tilbage. Her giver de anledning til store huller i klitterne, når vinterstormene laver strømhvirvler i vandet omkring betonklodserne. Og efterhånden som betonen nedbrydes, kommer der et utal af lange spidse jernstænger frem, som er til fare for badende og sæler, når betonklodserne ligger ude i vandet. Det er ikke lykkedes at finde nogen, der vil påtage sig et ansvar for at fjerne jernpiggene. De, der er under vandet, er vanskelige og farlige at kappe af, og i øvrigt dukker de hurtigt op igen. Vi havde hørt, at hjemmeværnet, under stort besvær, og med ringe held, havde gjort forsøg med bortsprængning. Vi forsøgte derfor med noget nyt nede ved Strandgården. Vi fik nemlig Statens Specialarbejderskole Ulfborg Kjærgård til, som forsøg og elevopgave, at prøve at grave så meget sand væk omkring to bunkers, at de forsvandt ned i hullet ved næste højvande. Det lykkedes at "sænke" de to. Men det var meget farligere end nogen havde regnet med. Den ene gravemaskine var nær fulgt med ned i hullet, så arbejdet blev stoppet.

Det har været en meget stor glæde for mig at lære de mennesker at kende, der boede langs klitten. Desværre er det en uddøende race, levemulighederne svinder ind, og de smukke gårde opkøbes af velhavere andetsteds fra. Men sådan ødelægges jo så meget...

Og nu går tendensen i retning af, hvad Naturfredningsforeningen ønsker: at naturen skal gå sin gang og sandet flyve overalt, hvor der ikke lige nu er skader i baglandet. Det har vi såmænd i alle årene praktiseret udfor Husby Klitplantage, fordi skoven og klitterne bagved ejes af staten, og så kan man jo se den vilde natur der. Men i vinteren 2007 fik vi på Thorsminde Tangens landevej en forsmag på, hvad sandet gør, hvis der ikke dæmpes...

Rigdommen på planter, sommerfugle og andre insekter

Ud over alle de spændende hedeplanter som er nævnt tidligere, er der på arealerne alle de arter af ulvefod, der findes i Danmark. Cypresulvefod kommer på steder i heden, hvor ingen andre planter vil gro, og er ofte én af de første efter en afbrænding, især hvor der også har været pløjning.

Femradet ulvefod er den hyppigste, og den står i store kolonier; mest i lysåben, rimelig urørt fyrreskov. Otteradet ulvefod forekommer hist og her, de mærkeligste steder. I Hoverdal Plantage fandt jeg en stor plante ved en gammel rødeg, og lidt derfra var der mange små aflæggere i begge sider af

Fra oven snerresværmer, snerlesværmer og ligustersværmer.

en dyb grøft med lidt ler i siderne. Ofte dør planten pludselig uden påviselig ydre årsag. Liden ulvefod er de samme steder som klokkeensian; i kanter og på bunden af sommertørre vandhuller. Henry Petersen har én gang fundet flad ulvefod. Og jeg har én i mit herbarium fra 1958; men har ikke selv fundet den siden. Almindelig ulvefod er den mindst almindelige her! Kantet konval, anemone og liljekonval med duftende blomster i tusindvis er i egekrattene.

Der er stor blærerod i gamle lergrave, og hvor der er spildt ler, når der er kørt fra lergraven, finder vi majgøgeurt og hjertegræs. Langs Idom Å og ved udspringet af Gryde Å, er der stadig mange engblommer, nellikerod, troldurt og alle mulige andre dejligheder. Og i hængesækkene er langbladet ranunkel og masser af bukkeblad. I de sure tørvehuller er der liden blærerod. Engang hvor den øverste af "badesøerne" ved Lystlundvej havde været tørlagt nogle år, kom der titusindvis af liden blærerod på hele vandoverfladen, da vandet kom igen. Søen var helt gul.

I Fjand enge er der et par steder den meget sjældne kødfarvet gøgeurt.

Langs vejkanterne – der er 139 km rimelig god skovvej – står om foråret skorsoner og guldblomme, og i eftersommeren blomstrer her blandt mange andre, lyng og rigtig mange djævelsbid. Djævelsbid må have en dejlig honning, for den er en af de allerbedste sommerfugleblomster, og på solskinsdage i august kan hele rabatten være levende af alle slags sommerfugle. Larverne af den meget sjældne hedepletvinge lever kun på djævelsbid, der blomstrer samtidig med lyngen. Så vi har forbudt at slå rabatterne før lyngen er afblomstret.

Et andet godt sted at se mange storsommerfugle er de vildtagre, der er udlagt med lucerne. Når lucernen blomstrer, opdager man rigtig, hvor mange storsommerfugle skoven rummer. Tørstbusken er almindelig i egekrattene, og vi har også plantet

mange. Så citronsommerfuglen, der lægger sine æg på tørst, kan ses overalt i skoven; oftest én og én. Og lynghedens skønhed, natpåfugleøje, dukker op de mærkeligste steder. Jeg har præpareret en, der fløj mod kontorvinduet på skovridergården. Og en anden gik jeg glip af. Da vi i eftersommeren 2006 gik fra en begravelse i Ulfborg, fløj den rundt og rundt på vejen foran os; måske efter at have ramt en bil. Jeg puttede den i bilens handskerum for at tage den med hjem. Men desværre kom vingerne i klemme i hængslet, da jeg ville tage den ud.

Ved kaprifolierne i haven på Ulborggård kunne vi helt konstant se snerresværmeren stå som en kolibri foran blomsterne, når det var godt vejr.

En sensommerdag i 1987 ringede min ældste datter Bolette, at hun stod og så på en kæmpestor natsværmer, der sad på en bunker ude i Husby Klit. Jeg spurgte, om det var en ligustersværmer, som er almindelig. Men det mente hun ikke det var. " Så må du gerne tage den med hjem, for så er det nok en snerlesværmer, som kan være kommet med golfstrømmen langs kysten nede fra Middelhavet. Den er ganske alene i Danmark, og den kan alligevel ingen mage finde." Så nu sidder den meget sjældne sommerfugl her i kassen på væggen. Dens snabel er 10 cm lang, når den rulles ud. Tænk, at Bolette kunne se forskel!

Hvis man gerne vil få et indtryk af, hvor meget insektliv der er i granskoven, er det en god ide at gå ind i en gammel bevoksning en sommerdag. Det hele summer af liv, fordi bierne i utallige skarer har travlt med at lave "skovhonning" af de bladlus, der er overalt. I det hele taget er der et meget rigt liv af bladlus, edderkopper, biller, myrer, møl m.v. i de stedsegrønne trækroner hele året rundt. Og det er årsagen til, at mange fugle kan bo her. Ifølge en engelsk undersøgelse, citeret i "Regnskov" nr. 4, 1994, er nåleskove i virkeligheden rigere på liv end løvskove. Der er både flere organismer og flere forskellige arter. Problemet er bare, at nåleskovens arter er små, og de falder ikke i øjnene som f. eks. løvskovens sommerfugle. Og så er de ikke hjemmehørende i Danmark. For både at bevare de arter, der er hjemmehørende, og nåleskovens nye arter, er den bedste skov for faunaen en blandingsskov.

Jagten og dyrelivet

Helt fra distriktets oprettelse i 1942 har det været reservat; især med henblik på at oprette og sørge for vedligeholdelse af en kronvildtbestand på egnen. Dette var et resultat af en aftale mellem Statsskovbruget og Jagtrådet. Jagtrådet bestod bl.a. af de daværende tre jagtforeningers formænd og nogle videnskabsmænd fra universitetet. Og det var Jagtrådet, der bestemte over de midler, der kom ind fra jagttegnene. Jagtrådet betalte til distriktet et beløb i "jagtleje" pr. ha pr. år og bestemte både hvordan, hvornår og hvor lidt, der måtte gås på jagt på distriktet. I øvrigt var det også Jagtrådet, der både købte urfuglereservaterne og betalte for driften af dem for jægernes penge.

Hertil kom, at Jagtrådet også betalte for en kronvildtskade – erstatningsordning overfor landmændene.

Da reservatet blev oprettet, var det en meget alvorlig situation, hvis en landmand fik ædt vinterfoderet til sine dyr. Og når man med reservatet ville lave mere kronvildt, fandt man det også i orden, at den skyldige betalte skaderne. Erstatningsordningen trådte i kraft, hvis der skete skader over et vist minimumsbeløb indenfor 2 km fra reservatet. Men

Vildtparade før der kom så meget kronvildt. 1994.

Da der var ræveskab nogle år sidst i 80'erne steg råvildtbestanden til det dobbelte. Af hensyn til smittefaren blev de skudte ræve transporteret i sække og gravet ned. I baggrunden skovfogederne P. Schmidt Sørensen og Fritz Rasmussen

kun hvis den pågældende landmand henvendte sig, så snart skaden begyndte og skrev under på, at vi måtte bortjage kronvildtet med alle midler. Dvs. med gaskanoner, radioer, lys, sirener, hjortetaksolie, skræmmeskud. Og hvis ikke det hjalp, måtte vi skyde det. Herefter besigtigedes skaden lige inden høst af de to parter og en af Landbrugsministeriet udnævnt vurderingsmand, og der forhandledes om betalingen. Hvis ikke parterne kunne blive enige, er der udpeget en opmand, der så tager over. Ham har vi aldrig haft brug for. Ordningen eksisterer endnu. I 2006 blev der udbetalt ca. 75.000 kr. i erstatning.

Da jeg kom, blev der afholdt 6-8 klapjagter om året, hvor et bredt udsnit af egnens befolkning blev inviteret. 30 mand hver gang Og der var en rimelig bestand af råvildt, ræve og harer.

Jagterne forsøgte vi at drive som "det gode ek-

Installatør Ejnar Christensen gav mig i 1986 dette foto af en "Anders And" hjort, skudt af hans svoger udenfor Fejsø Plantage i 1985.

sempel", dvs. efter alle kunstens regler med en ordentlig streng parole og de traditionelle hornsignaler. Og ved frokost blev der prædiket om distriktets jagtpolitik og reservatfunktion og meget andet aktuelt fra distriktet. Af hensyn til det øvrige publikum holdt vi aldrig jagt lørdag og søndag. Og vi begyndte først på hagljagterne midt i oktober, når kronvildtets brunst var forbi og rålammene rimeligt store. Af hensyn til kronvildtet og naboerne var langtgående støvere forbudt. Og der blev kun jaget én gang om året på det samme areal.

Jeg fik meget hurtigt indtryk af, at folk udenfor syntes, "skoven" var meget lukket. Sådan var det nemlig over det hele dengang. Og vi ville gerne have et godt forhold til de omboende jægere. Det var vigtigt for mig, at man udefra kunne få indtryk af, hvad der skete i statens skov. Fra 1980 begyndte vi derfor, udover nogle af de "sædvanlige", at invitere 4 mand hvert år fra hver af de jagtforeninger, der havde arealer op til det gamle Ulborg samt fra hver af de fem jagtforeninger i Ringkøbing og Holstebro. Herved kunne en lidt større del af amtets beboere efterhånden få en mulighed for at komme med, hvad enten de kendte skovvæsenet eller ej. Det var vigtigt for vores renomme, fordi jagt her på egnen er en højt elsket og værdsat syssel. I modsætning til forholdene ved de store byer, hænger der, populært sagt, stadig en bøsse bag hver køkkendør her, lige fra amtsborgmesteren til fiskeren i Thorsminde. Det jeg gerne ville vise var, at jagten blev drevet med meget mild hånd. Med hovedvægten lagt på naturoplevelse, forsigtig omgang med skydevåben og god etikette overfor vildtet, medens selve skyderiet kommer i anden række. Og håbet var, at man ville tage det gode eksempel med hjem til efterfølgelse, da det var let at se, den førte reservatpolitik og vildtpleje medførte et eldorado for både dyr og fugle.

Mens jeg var handelsskovrider i København, var der en frisør i Silkeborg, der klagede over, at han ikke blev inviteret på jagt på et nærliggende statsskovdistrikt. Sagen endte i folketinget, og vi måtte endevende, hvordan jagterne på det pågældende distrikt foregik. Der var i øvrigt ikke noget at kritisere; tværtimod. Men da jeg ikke ville risikere at stå med røde øren, hvis vi kom ud for noget tilsvarende her, lavede jeg hvert år en oversigt over, hvad der foregik. F.eks. som denne fra 1988:

Distriktets jagtdeltagere 1988
(Inviterede gæster. Kun ganske få udeblev, især kategorien "skovridere")

Distriktets leverandører, håndværkere og kunder	13
Politikere fra amt og kommuner	6
Embedsmænd fra amt og kommuner	2
Politi	6
Militær	6
Redningskorps og brandmyndigheder	3
Toneangivende personer i omegnen	6
Repræsentanter for hedeselskabet og skovdyrkerforeningen	7
Jagtforeningsrepræsentanter og jagtkursuslærere	52
Redaktører og journalister samt andre bladfolk	4
Naboer	20
Forpagtere	1
Landbrugsministeriets vildtforvaltnig, reservatsektionen, rævegasningsfolk	3
Fredningsinspektoratet	1
Medlemmer af sandflugtskommission og klitfogeder	5
Skovarbejdere	11
Skovfogeder og tidligere medarbejdere	10
Skovridere	7
Hundefolk	7
Arbejdsministeriets efteruddannelsesskoler	6
Jagtkonsulenter	1
Nabo-dambrugere(Lilleåen)	4
Arboretet og Landbohøjskolen	1
Danida	1
Naturfredningsforeningen	1
Friluftsrådet	1
Det grønne råd, Ringkøbing amt	1
Distriktets jagtlejere	6
Andre (Personalets bekendte og familiemedlemmer)	18
I alt	**210**

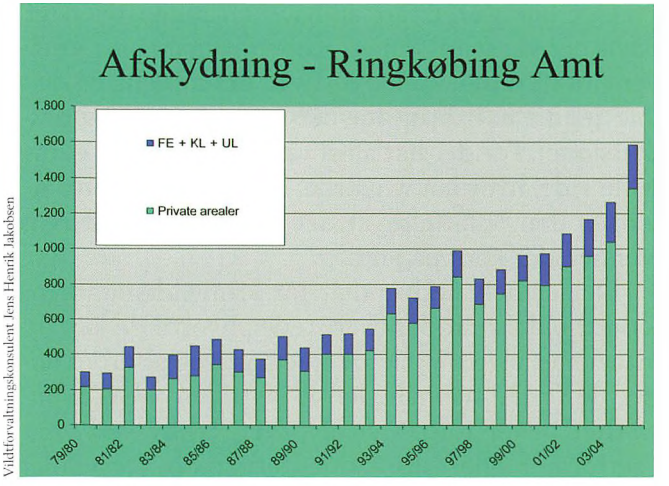

Figur 1: Afskydning i Ringkøbing Amt, fordelt til "Statsskovene" og "Private" arealer.

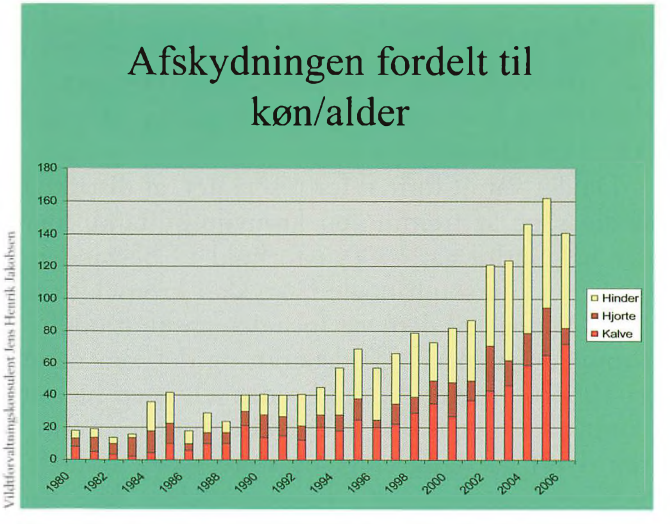

Figur 2: Afskydning på Ulborg Statsskovdistrikt 1980-2006 fordelt til hjorte, hinder og kalve.

Det har været rart at have en sådan oversigt. Dels har jeg sendt den til København engang imellem, så styrelsen kunne se, hvad der foregik, og dels har jeg tit haft brug for den ved foredrag og ekskursioner. For der har altid været mange, der gerne ville vide, hvordan vi gjorde. Tilsyneladende havde nogen den opfattelse, at det kun var skovriderens venner, der kom på jagt.

Det er helt nødvendigt for kronvildtstammens opretholdelse, at der er fristeder, hvortil de kan fly, når der er ufred. Vi holdt ikke trykjagt på kronvildtet de første to måneder af jagttiden. Hvis kronvildtet bliver forstyrret alvorligt, f. eks. ved visse jagtformer eller store orienteringsløb, forsvinder de fuldstændig fra stedet for først at vende tilbage flere uger efter. Derfor var det naturligt, at dyrene flyttede ind i statsskoven, når støverjagterne i de private skove begyndte. Hvis forstyrrelserne sker idelig, kan der ikke forekomme en fast bestand,men kun strejfvildt. Hvis kronvildtet havde fået samme behandling hos os som i visse naboskove, ville der ikke være kronvildt på egnen.

Da det var et formål for reservatet, at distriktet skulle søge at fremme en kronvildtbestand, blev der helt indtil ca. 1990, i forhold til bestandens størrelse, kun skudt nogle få stykker kronvildt om året. Og nogle af dem var forinden anskudt udefra. Kronvildt er meget skudstærkt, og det kan nemt gå 100-200 meter fra skudstedet selv med hjertet skudt ud. Og hvis ikke hjerte eller lunger er ramt, kan dyret gå rigtig langt og være svært at finde. Schweisshundene var i firserne endnu ikke opfundet, og derfor fandt vi det uforsvarligt at holde trykjagt efter kronvildt, når der ikke var sne. For kun på sne kan man rigtig se, hvad der er sket i skuddet. Efter der er kommet rigtig gode schweisshunde og schweisshundefolk, er det ikke betænkeligt at holde kronvildtjagt, når der ikke er sne. For de dygtige hunde kan finde det mindste spor af anskydning og bagefter enten finde dyret, hvis det er dødt, eller "stille" dyret og holde det på stedet, så hundeføreren kan aflive det.

Erstatningerne til distriktets nabolandmænd lå i mange år på et årligt gennemsnit på 10-20.000 kr. Ikke meget i forhold til ca. 200 naboer. Og det var, som om kronvildtbestanden lå stabilt på et ret lavt niveau. Men omkring 1990 skal jeg love for, reservatet begyndte at virke. Der skete nu over få år nærmest en eksplosion i antallet, så vi begyndte at blive betænkelige ved, om vi havde været for rare ved kronvildtet for længe. Erstatningssummerne og klagerne blev værre, og i 1993 måtte vi af med 70.000 kr. – et hidtil helt uhørt beløb. Samtidig var der sket det, at hele jægernes højt renommerede og agtede institution på Kalø med forskning, jagttegnsadministration, reservatinspektør og tilhørende arealer og jagttegnsmidlerne, blev lagt sammen med Skov- og Naturstyrelsen. Herefter bestemte styrelsen, at reservatet skulle nedlægges og jagten udlejes.

Kronvildtet er en stor skadevolder indenfor både skovbrug og landbrug. Derfor og på grund af stor jagtlig værdi har kronvildtet i mange, mange år fået en voldsom behandling. Når der omkring 1990 overhovedet var en bestand i Danmark skyldtes det udelukkende, at der fandtes det, vi fandt på at kalde "kronvildtkærneområder". Disse er karakteristiske ved, at der hvert sted er flere tusinde hektar,

hvor der sker en større hensyntagen til kronvildtet end til størst mulig lejeindtægt. Hvor hjortene kan brøle i brunsttiden uden at være sikre på, der sidder en jæger og venter på dem dagen efter. Disse kærneområder var på et tidspunkt kun Fjeld, Skaføgård, Løvenholm og Mejlgård, alle på Djursland, samt Rold Skov. I resten af landet var kronvildtet udryddet. Men kronvildtet rykkede mod vest og fandt nye kærneområder, især i de store statsskove og klitplantager. Her er kronvildtet godt beskyttet. Enten fordi det meste ikke kan udlejes, eller fordi det hører under Oxbøls Skovdistrikts reservatordning med militærets skydeterræn. Jagten på Ulborg Statsskovdistrikt kunne imidlertid godt udlejes, da arealerne enten var opkøbt så sent, at de ikke indgik i civillisteloven som Kongehusets jagt, eller fordi de af Kongehuset var godkendt som udtaget til kronvildtreservat.

Vi syntes, det ville være synd og skam for hele egnen, at kronvildtbestanden skulle splittes ad for højst mulig jagtleje. Det gamle Ulborg distrikt har nemlig i menneskealdre været brunstplads for hele egnens kronvildtbestand, fordi vi stort set har ladet dem brøle og parre sig i fred. Derfor foreslog vi, at vi som forsøg fortsat fik lov at drive reservatpolitik med kronvildtet. Men på en sådan måde, at vi solgte jagtpladser i stedet for at give dem gratis væk. Samtidig skulle vi så, ligesom med gæssene i Vest Stadil Fjord, forsøge at påvirke jagtdeltagerne til at overholde et sæt jagtetiske regler. Til alt held sad Ulrik Lorenzen som handels- og jagtskovrider i styrelsen. Han gav os stor opbakning til projektet, og nu (2007) kører det på 13. år. Da Lorenzen senere blev udnævnt til skovrider på Oxbøl Statsskovdistrikt, har han selv under stor festivitas og fantasirigdom forsøgt sig på samme boldgade.

På grund af de idelige klager over markskader og den store erstatning for vildtskader året før, blev vi i 1994, det første år salgsjagterne begyndte, nødt til at være lidt hårde ved kronvildtet og skød hele 70 – en på det tidspunkt ustyrlig stor rekord. Det skal ses på baggrund af, at der i firserne stadig gik frasagn om en jagt i 1979, hvor man havde skudt hele 4 stykker kronvildt på én dag.

De første år udlejede vi 6-8 hagljagter ved siden af hjortejagterne. Men vi blev ret hurtigt nødt til at trappe antallet ned. For råvildtbestanden raslede ned i områderne med kronvildt. Og til sidst kunne vi kun være bekendt at sælge hagljagt, hvor det ikke var kronvildt, så vi kom helt ned på to hagljagter om året. Til gengæld har vi på grund af den stadig stigende kronvildtbestand trappet op på trykjagterne, så vi de seneste år før 2008 skød omkring 150 stykker kronvildt om året. Og der er ikke tegn på, bestanden er for nedadgående. Samtidig er den store bestand til stor glæde for egnens andre jægere. Både vildtstatistikken fra jægerne og oplysningerne på vores kronvildtmøder viser, at jægerne udenfor statsskoven samtidig skyder ca. 400 dyr af den samme bestand. Nemlig den, der har brunstpladser på det gamle reservat.

I perioden 1994-2005 er der i gennemsnit nedlagt 1 dyr pr. 100 ha på de 8.000 ha af Ulborg Statsskovdistrikts 12.240 ha, hvor der er kronvildt. Fordelingen har været 18% hjorte, 44% hinder/smalhinder og 38% kalve. I rekordåret 2005 blev nedlagt 162 dyr, svarende til 1 dyr pr. 50 ha.

Efter der er blevet oprettet lokale kronvildtfor-

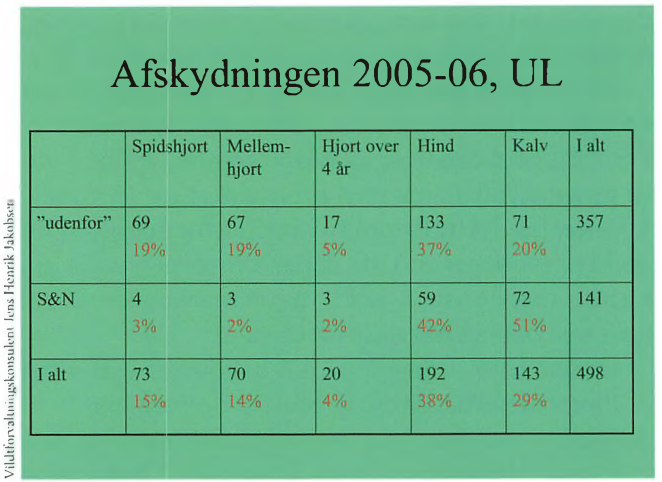

Afskydningen 2005-06, UL

	Spidshjort	Mellem-hjort	Hjort over 4 år	Hind	Kalv	I alt
"udenfor"	69 19%	67 19%	17 5%	133 37%	71 20%	357
S&N	4 3%	3 2%	3 2%	59 42%	72 51%	141
I alt	73 15%	70 14%	20 4%	192 38%	143 29%	498

Figur 3: Afskydning på Ulborg Statsskovdistrikt 2005-2006 fordelt til "Staten" og "udenfor".

valtningsråd; her "Kronvildtgruppe Vestjylland", har man forsøgt også at opgøre, hvad der bliver skudt på de private arealer udenom det gamle distrikt. Ved et af de første møder blev fremlagt det resultat, der ses på figur 3.

Salgsjagterne efter kronvildt forløb på den måde, at jægerne, om eftermiddagen og aftenen inden jagten, deltog i en slags kursus i skydning og jagtetik på Amtsskydebanen i Ulfborg. Og dagen efter holdtes jagten. Til at begynde med drev vi såter på 80 ha hver, ligesom ved hagljagt. Det forstyrrede kronvildtet rimelig meget, og ofte var arealet helt tomt for kronvildt i 1-2 uger efter jagten. Det kunne vi ikke lide, selv om vi ikke havde planer om at holde jagt på det areal igen, før der var gået en måned eller mere. Senere har vi – tror vi da – fundet en metode, der forstyrrer langt mindre. Og kræver mindre mandskab. Vi satte nu skytterne én og én på snedige steder over et areal på 500 ha. Derefter gik vi tre mand med eller uden hund ind på tre ruter, der førte os igennem de tykninger, hvor vi ved kronvildtet står. Så kommer de lige så stille snigende eller gående forbi skytterne, og såvel udbyttet som træfprocenten var langt bedre end før. Og kronvildtet trækker tilsyneladende ikke, som før, meget langt væk bagefter.

På en af de første års betalingsjagter på kronvildt kom vi ud for, at en anskudt kronhjort var søgt op på en ø i en islagt sø i Hoverdal. Her havde schweisshunden fundet den, og den var blevet aflivet. Efter den sidste såt mødtes alle deltagere ved søen for at få hjorten i land. Det var mørkt, frost og der lå 2 cm is på søen, hvor hjorten og hunden begge var gået igennem isen på vej over. Søen var 2 meter dyb, og hunden ville ikke komme ind. Først forsøgte vi at trække et reb tværs over søen for, ved hjælp af geviret, trække hjorten over isen. Men det duede ikke. Så fandt et lyst hoved på, at vi kunne tage en 20 meter lang stamme og skubbe den over til øen, hvorefter han ville kravle på stammen derover med et reb. Han gik dog igennem med det samme. Næste mand støttede sig med maven på stammen og mavede sig derudad, og så gik det. Alle kom meget sent hjem! Men det var måneskin og stemningen var høj.

Når vi udbød jagterne, var alle pladser solgt på 1 time eller lige så hurtigt, som telefonerne kunne komme igennem. Selv til 4.000 kr. pr. mand pr. jagt...

Mange jægere er meget fokuserede på at skyde hjorte med gevir, og da især en stor, gammel hjort.

Samtidig bliver der udenfor statsskovene skudt forholdsmæssig mange små hjorte, idet det kun er handyr, der er jagtbare i september. Da går dyrene meget ud på de modnende landbrugsafgrøder samtidig med, brunsttiden begynder. Det er også altid en rig oplevelse for alle, hvad enten man er jæger eller ej, hvis man i skoven ser en rigtig hjortebedstefar. For at spare på de små, og derved lave flere emner for store og gamle hjorte, har vi i mange år haft den regel, at hvis man havde skudt hjort før, skulle den næste være en hjort med krone. Og hvis man havde skudt sådan én, skulle den næste altid være en større. Det første år med betalingsjagterne blev der skudt alt for mange spidshjorte. Derfor bestemte vi fra år 2, der kun måtte skydes til én hjort pr. mand pr. dag. Dette sparede mange små hjorte livet, idet de, der havde skudt en lille hjort før, ikke ville risikere at gå glip af chancen, hvis der kom en virkelig stor. Samtidig havde vi den regel, at man ikke måtte skyde til mere kronvildt, hvis man havde skudt til et stykke, der var gået derfra, og som måske var anskudt og skulle eftersøges. Da kronvildt er så skudstærkt, at det ofte går 100 meter med en dræbende kugle, kan man derfor ikke være sikker på at have lov at skyde igen, selv om man har leveret en god kugle. Det medførte, at en del meget gevir-fokuserede jægere slet ikke ville skyde til hinder og kalve, fordi de ikke ville risikere at gå glip af den store hjort, der ofte kommer sidst i rudlen. Da vi gerne ville have skudt en rimelig mængde hinder og kalve og reduceret bestanden, lavede vi så parolen om til: HVIS den store hjort kom, måtte man også skyde til den, hvis man var rimeligt sikker på de tidligere evt. afgivne skud til hind og kalv var dræbende.

Her til allersidst er det for 2006/07 besluttet, at man KUN må skyde til kronebærende hjorte. Herved kan naboerne vide, at hvis de lader en otteender gå, så bliver den ikke skudt i statsskoven. Dvs. der er en rimelig chance for, den kommer igen til næste år med krone på.

Når det kan lade sig gøre at have en så stor kronvildtbestand og så meget jagt på den et sted, hvor der samtidig foregår utallige andre aktiviteter, skyldes det først og fremmest, at naturområderne er rigtig, rigtig store. Og allervigtigst er det, at der altid er mad nok. Ud og ind mellem distriktets skove ligger, som en mosaik, 2400 ha velplejede heder og 1000 ha enge, sletter, overdrev, agre og brandlinier. Og af disse er flere hundrede ha opdyrket og virker som vildtagre, enten ved de er bortforpagtede til økologisk landbrug eller drevet som vildtagre. Og endelig er det af uvurderlig betydning at kronvildtet om natten kan besøge rare landmænd i et meget stort område. Selvfølgelig kommer de der for at æde. Men oftest er der ikke egentlig skade at spore, idet det er svært at se, hvor meget de æder af f. eks. pillegræsset. De fleste påviselige skader sker i en måneds tid mellem sommerferien og høst, og så vil der næsten altid være problemer med vinterraps lige op og ned ad skovgrænsen.

Det spiller også en rolle, hvordan vi behandler dyrene. Kronvildtet tåler ikke idelig forstyrrelse; f.eks. udvandrer de hurtigt fra et område, hvis nogen dag efter dag går rundt og afsætter menneskefært i deres hjemområde. Også selv om de ikke er der for at gå på jagt. Derfor tilstræbte vi mindst 1 måneds fred mellem vores jagter hvert sted, og over hele distriktet var der med mellemrum udlagt

områder på 50-150 ha med tætte bevoksninger, hvor ingen som helst forstyrrelse blev tålt, heller ikke jagt. Det har været heldigt for os, at der generelt har været stor forståelse for vores argumenter, når vi har foreslået at flytte et eller andet arrangement til et tidspunkt, hvor arrangementet blev til mindst mulig skade på dette eller hint. Især skylder vi Holstebro Orienteringsklub og Jyske Dragonregiment tak for et forbilledligt samarbejde omkring de mere krævende discipliner.

Der er ikke så mange ræve, harer eller råvildt i skoven som først i firserne. Men der er odder i åerne, og rigtig mange husmår overalt. Jeg har fanget 4 husmår og 4 mink i min hønsegård! Når vi ser en mår i skoven, er det svært at afgøre, om det er en skovmår eller en husmår. Det går jo hurtigt!

Der synes at være den grævlingebestand terrænet kan rumme. Vi ser mest grævlingen, når den gynger af sted som et flyvende tæppe foran bilen på skovvejen om aftenen. Eller når den en sjælden gang er kørt over og ligger i vejkanten. Lækat har jeg kun set én gang. Den svømmede en vinterdag, hvid og sort, i åen ved Fuglsang bro, og først troede jeg, det var en edderfugl på afveje! Jeg har aldrig set brud så tit som her. Ofte løber de over vejen. Og engang, jeg stod og snakkede med skovfoged Hollesen i Skårmosen, stak en brud hovedet op af en stendynge mellem os for at se, hvad vi lavede der!

Egernet ser vi nu sjældent. Sådan var det bestemt ikke for 30-40 år siden. Min forgænger fortalte, de aldrig fik nødder af deres store nøddehegn. Et år blev det for meget, og hans frue fik udleveret en lille haglbøsse og skulle skyde alle de egern hunden fik øje på, og gøede af, i nøddetræerne. Hun skød 60. Og skovriderens fik ingen nødder alligevel. Man har talt meget om, hvad der kunne være årsagen til den store tilbagegang i egernbestanden. Nogle mente, årsagen nok var en sygdom. Men efter jeg i en svensk undersøgelse fandt, at 80% af duehøgens vintermad var egern, tror jeg snarere, årsagen er den mættede bestand af duehøge og de mange mårer.

Det meget rige dyreliv på distriktet er en glæde for alle, der bruger skoven. Her kan enhver med lidt tålmodighed se kronhjortebedstefar med sit harem, råvildt, harer, ræve, egern og måske en grævling foruden en vrimmel af fuglearter. De kan også gøre det i fred, især hvor jagten ikke er udlejet på kontrakt. For selv om der bliver lavet penge på jagt også på de ikke-udlejede arealer, bliver der ikke jagtet i weekenden, hvor folk fra Holstebro, Ulfborg og Ringkøbing samt stimer af tyskere fra sommerhusene med stor glæde henter lyng, tyttebær, mosebøller, grankogler, og svampe i et af Danmarks bedste og smukkeste svampedistrikter.

Publikum

Da jeg kom i 1980, var der ikke en eneste lejrplads på de dengang over 6.000 ha. Argumentet var, at al åben ild var forbudt i nåletræsplantager fra 1. april til 1. november. Det var ikke så godt. Jeg havde været grøn spejder i mange år og vidste, at spejderne generelt var meget forsigtige og omhyggelige, både med hensyn til at tænde ild og rydde op efter sig. Det kunne simpelthen ikke passe, at man ikke kunne finde ét eneste sted at slå lejr. Derfor fandt vi de områder, hvor brandfaren var MINDST, og så blev der lavet 8 lejrpladser, som hurtigt blev opdaget af både spejdere, skoler og efterskoler. Vi fik også lavet en folder om dem.

Den ene plads kom til at ligge lige uden for vores egen have. Men jeg blev efter nogen tid træt af at visse brugere – og det var ikke spejderne – rensede fisk og kyllinger og skrællede kartofler ved vores vandhane på gårdspladsen, og så fandt vi midler til at få lagt vand ind på selve pladsen.

Med tiden opdagede vi også, at de unge mennesker var blevet mere sarte end før i tiden. Det var ikke mere sagen at forrette sin nødtørft sid-

Lejrplads ved Lystbækgård med "Fonden for Træer og Miljø", 1997.

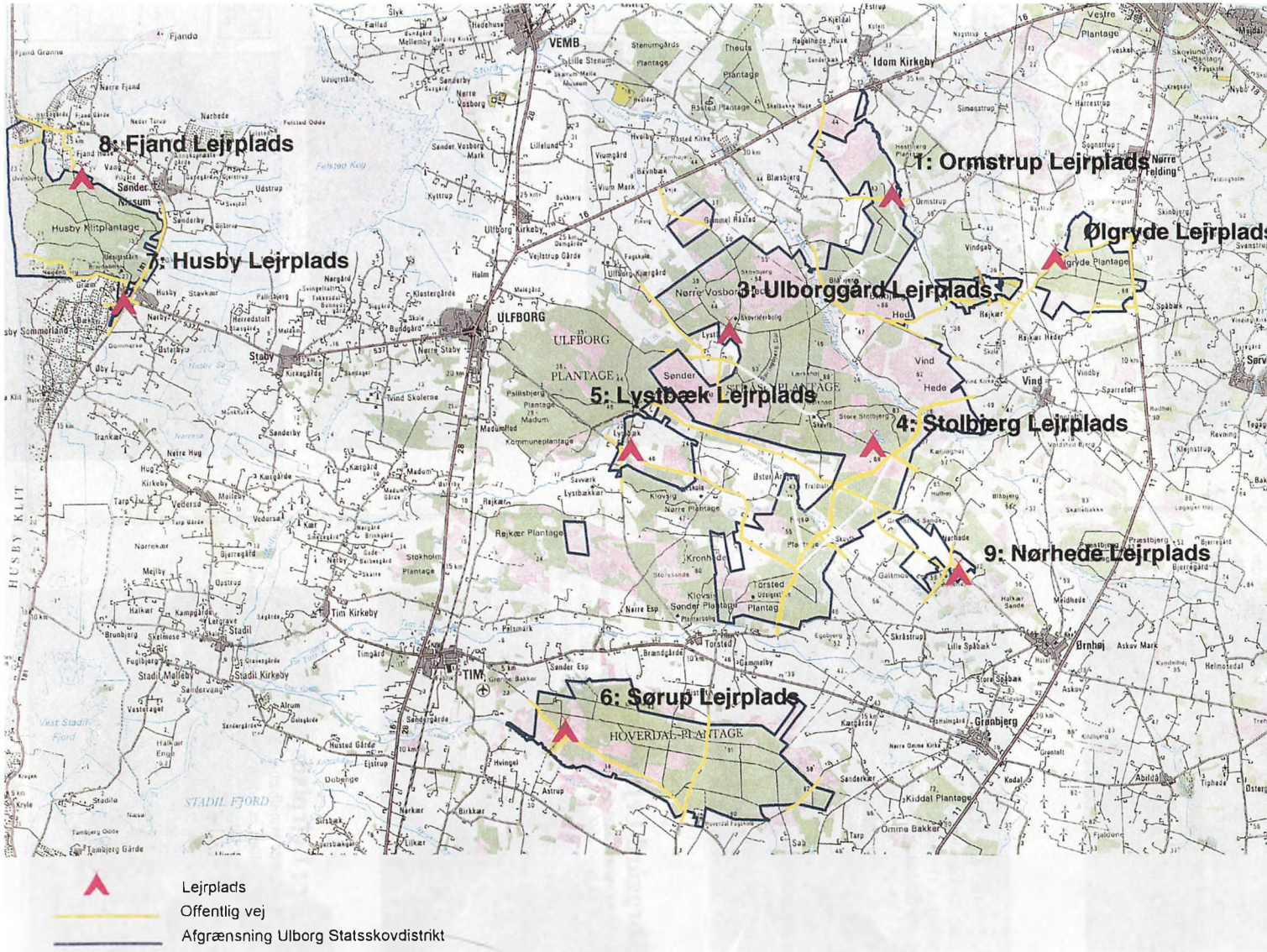

Kort fra lejrpladsfolder.

dende på en pind over et hul med tusind fluer. Så vi opfandt diverse lokumstyper til brug i det fri. Højt berømt var skovfoged Frits Rasmussens, som kunne flyttes fra det fyldte hul til et nyt ved hjælp af en traktorlift.

Det der bedst dækkede et andet behov stod skovfoged Vagn Kristensen for. Han og skovarbejderne Jens Jørgen Andersen, Tony Jensen og Kjeld Agerfeld byggede ved Lystbækgård først i 1990'erne et kæmpeindianertelt i træ, hvor mindst 50 personer kunne grille i læ i al slags vejr. Og det, sammen med hjemmebyggede toiletter og brusebad med møntindkast, medførte en så voldsom tilstrømning, at der kom ca. 3.000 brugere om året alene til denne plads.

Ja, man tror det næsten ikke. Men distrikterne herovre i det mørke Vestjylland er faktisk særdeles velbesøgte af publikum i forhold til resten af statsskovene. Vi kan ikke konkurrere med Jægersborg Dyrehave. Men det var helt almindeligt, at der pr. år var ca. 10.000 på anmeldte løb og øvelser, og i sommerhalvåret var der som hovedregel anmeldt friluftsarrangementer hver eneste dag et eller andet sted.

Og der er jo langt flere end deltagerne i de anmeldte arrangementer, der bare kommer på tur i skoven. Der er taget hensyn til det store besøg ved anlæg af utallige stier, P-pladser, 9 lejrpladser, 2 badesøer, borde, bænke, grillpladser, toiletter, 2 hundeskove, særlige mountainbike-arealer og ridestier. Derudover har funktionærerne i alle årene afholdt ca. 30 ekskursioner om året, og vi har udgivet vandretursfoldere og opsat informationstavler med skovkort ved alle indgangsveje til skovene. I Husby afholdt skovfoged Jens Henrik Jakobsen og hans folk hvert år, under stor festivitas, juletræsmarked med en række underholdende tiltag for hele familien. Det er med årene blevet en hyggelig tradition, hvor flere hundrede glade gæster hygger sig. Og i alle årene siden opfindelsen har der været stort tilløb til arrangementet "Skovens Dag". I forbindelse med naturgenopretningsprojektet ved Vest Stadil Fjord, er der taget særlig vidtgående hensyn til både publikums adgang og oplysning samt til fuglene. Der er tre grillpladser, to fugleskjul, et informationhus med vintersikkert toilet samt mange kilometer ridesti, cykle- og vandresti. Og hvor det har været muligt, er tingene indrettet handicapvenligt.

Der er også indrettet to skovlegepladser, en i Husby og en i Femhøjsande.

Badesøen "Skavemosen" i Husby Klitplantage er udgravet i 1980 af Ulfborg Kjærgaard på initiativ af klitplantør Peter Ejlskov. Vandet var til at begynde med rødt af okker; men det fik Ejlskov væk ved en årlig gang kalkning, indtil amtet forbød det midt i 90'erne. Tilstanden var ellers så fin, at der i vandet groede den meget sjældne bregneart Pilledrager. Vandstanden i søen er nogenlunde konstant, bunden er sand og er jævnt skrånende ud til et par meters dybde på midten. Derfor er søen meget benyttet – især af børn – når der er for store bølger og stærk strøm i havet ved siden af. Og det er der jo for det meste. Der er indrettet toilet, borde, bænke og grillplads. For handicappede er der god plads til kørestolen ved bordene, og der er udlagt en lang stålbro langt ud under vandet, så man kan bade i kørestolen.

Badesøen i Skavemosen 2002.

Badesøen ved Lystlundvej er, omtrent samtidig med Skavemosen, ligeledes udgravet af Ulfborg Kjærgaard. Der er tre søer lige efter hinanden, og vandet er helt rent kildevand fra helligkilden i Nøvling Sande. Kun den dybeste sø, der har fast sandbund, er velegnet til badning. Desværre er søernes vandstand meget svingende i takt med grundvandspejlet . Men i de gode år er den fantastisk. Skovfoged Frits Rasmussen syntes, det var en dårlig ide at indrette noget ved søen, fordi han forudså, det kunne give distriktet en masse problemer. Og det med problemerne fik han ret i.

For nu at begynde med glæderne, så har parkeringspladsen, sandbredderne og søen været fyldt med biler, cykler og glade badegæster alle gode sommerdage i mange år, blot der var vand i søen. På et tidspunkt kom der så mange, at nogle forældre var bange for, at vandet kunne være sundhedsfarligt. Siden har kommunen hver uge i badesæsonen taget vandprøver, og distriktet slår resultatet af dem op på en opslagstavle ved P-pladsen. Forunderligt nok var der aldrig noget i vejen med vandkvaliteten. Enten fordi søen har en stor selvrensende evne, eller fordi grundvandet passerer hurtigt forbi. Vi satte bænke og affaldskurve op. Og en kasse med branddaskere. For selv når det var rigtig tørt og selv om, der var sat skilte op med "Brandfare, åben ild forbudt", var der ofte nogen, der tændte bål lige op og ned ad de omgivende knastørre fyrrebevoksninger. Samtidig var dette tit kombineret med en dynge tomme flasker. Og klager fra andre brugere. Også over, at fulderikker kastede tomme flasker efter de badende børn. Det var ikke nogen udsøgt fornøjelse at skulle ud om aftenen og skælde ud efter klagerne. Da Jens Henrik Jakobsen afløste som skovfoged i Stråsø, fik han en ide, som tog toppen af brandfareproblemet. Han foreslog, at vi lavede en bro over til øen midt i søen og lavede en regulær grillplads der, når vi nu alligevel ikke kunne forhindre bål. Så var det da i det mindste på det mindst farlige sted. Jeg fandt det genialt. Senere, da skovfoged Hollesen kom til, blev der rejst en kæmpe Douglas granstamme på skrå ud over vandet. Her kunne man, ved et reb fastgjort i toppen, slynge sig ud og plumpe i på søens dybeste sted.

Et af de første år havde nogen opsat en gammel campingvogn i træerne ved søbredden. Lige oveni nogle meget sjældne planter. Trods store anstrengelser, og henvendelser både hos politi og forsikringsselskaber, lykkedes det aldrig at finde en ejermand. Så efter nogen tid måtte vi flytte den til

Skovens dag

Egentlig har disse dage ud

et sig til noget af et cirkus!

et andet sted. Her stod den i flere år, uden nogen ejermand dukkede op.

Engang imellem kunne man også se på parkeringspladsen, der blev kørt vildt rundt i biler derude, ofte var det hele kørt i stykker. Da jeg ville have inddelt pladsen i båse med sveller for at få en ende på det, sagde skovfoged Rasmussen: "Lad dem være; så gør de da ikke fortræd andre steder imens." Og sådan blev det.

Der ser ikke så ryddeligt ud i de gamle skovfyr omkring søen. Det skyldes, vi ikke ryddede op i væltede træer m.v., fordi der på stedet gror en meget sjælden plante, der udelukkende trives i halvskygge.

På "Skovens Dag" har vi i mange år været stolte ved at få lov til at vise frem fra vores arbejdsdag og de herligheder, vi har været så heldige at få i varetægt. Skovparterne har på omgang fået overdraget opgaven, og det har været forbløffende, så flotte arrangementer der har kunnet udføres med så lidt papir! Det kunne kun lade sig gøre, fordi vi har haft en utrolig dygtig, loyal og fantasirig medarbejderstab. Dette har også vist sig ved, at vore utallige møder i samarbejds- og sikkerhedsudvalgene altid er foregået i god ro og orden. Ikke mindst fordi skovarbejderne har forstået at vælge dygtige og besindige repræsentanter. Og den gode stemning på arbejdspladsen er så igen, sammen med det mangeårige ansættelsesstop, årsag til det i andre henseender betænkelige, at der snart ingen ansatte er med under 25 års anciennitet.

Der har været utallige morsomme episoder i forbindelse med "Skovens Dag"- arbejdet er jo som regel sjovest, når der er godt gang i den. Der har altid været besøg af flere hundrede mennesker, også når det har regnet og blæst allerværst.

I 2002, hvor vi havde fået ny skovfogedassistent, Claus Simonsen, fik han, for at prøve noget nyt, til opgave at stå for at arrangere "Skovens Nat." Det blev med lejrbål, fortællinger, overnatning i bivuak og fugletur ved solopgang. En god oplevelse som mange stadig husker os på.

Omkring orienteringsløb har vi haft et godt samarbejde både med Ringkøbing og især med Holstebro Orienteringsklub, som "sidder" på de største af Gl. Ulborg distrikts skovarealer. De rigtig store løb med hundredvis af deltagere har mange andre steder givet problemer af forskellig art. Sådanne store løb har vi haft mange af, nogle gange om foråret og ofte flere dage i træk. Men takket være stor samarbejdsvilje, god planlægning – ofte flere år forud – og en tiptop overholdelse af de trufne aftaler, har vi haft det fint med det. I begyndelsen stod Henning Kobberø for aftalerne, senere, i en meget lang årrække, især Lars Vendelbjerg.

I 1979 var jeg handelsskovrider i Direktoratet for Statsskovbruget. Handelsskovrideren, ind imellem med én medhjælp, havde ansvar for al koordineret træhandel, pyntegrønt, jagt, fiskeri, landbrug, publikumsregler og en hel del mere. Bl.a. sekretær for juristen der stod for alle lejemålene på Dyrehavsbakken! Det var dengang skovdirektøren af al magt søgte at holde et overskud hjemme, så man ikke behøvede at spørge Finansministeriet om penge. Hvis man havde overskud skulle man ikke spørge om så meget! Hele styrelsen bestod dengang af ca. 30 personer alt inklusive – ca. én procent af de ansatte ude i landet. Vi og resten af skovbruget

Tyttebærdag, 1983.

holdt et stort møde med Orienteringsforbundet i Brøndbyhallen. Skovdirektør Frølund mente på skovbrugets vegne, at orienteringsløberne trådte for meget i anemonerne i skovbunden i yngletiden m.m. Og senere general Holst-Sørensen mente, på orienteringsløbernes vegne, at skovens traktorer i hvert fald var værre. Stemningen var ikke for god. Men skovrider Ladefoged fra Aarhus Kommunes skovdistrikt – der kom farende ind fra højre fra et andet møde – satte meget på plads ved at foreslå, at den eneste rigtige måde at opnå noget fornuftigt på, ikke var "krig". Men at formanden for den lokale orienteringsklub en gang om året mødte op hos den lokale skovrider med en flaske Gammel Dansk. Så kunne de to i ro og mag udveksle erfaringer fra det forgangne år og aftale, hvad der kunne passere det kommende år. Det har vist sig at fungere!

Noget anderledes har det været med militærets orienteringsløb m.v. Vores gode og store nabo var Dragonkasernen i Holstebro. Militærets anvendelse har været mere aggressiv og, især tidligere, stærkt præget af meget hyppige skift i personalet. Ikke så snart havde vi fået én ansvarlig kørt ind i reglerne, før han/hun blev afløst af en ny, der oftest ikke var af den type, der læste aftalerne mellem forsvarskommandoen og skovbruget, inden man gik i felten. Jeg har stor forståelse for, at man ikke bruger bogorm til at forestå noget så modigt som "spejdereskadronen". De var de værste. Men vi skulle også gerne være der. Heldigvis havde de forskellige oberster, der blev udskiftet med ca. 3

års mellemrum, rigtig god forståelse for vores synspunkter. Og der endte mange klagesager. Ja, en af obersterne sagde oven i købet, at han var glad for mine skriverier, for det var jo ikke altid, negative ting af sig selv kom ham for øre. Det hjalp rigtig meget, at der på et tidspunkt blev udnævnt en øvelsesansvarlig for hele kasernen, som skulle have forelagt alt med skovene, inden det gik løs. Stakkels chefsergent Koch måtte stå model til meget, og efter ham major Muus. For nogle år siden, hvor der havde samlet sig en ordentlig stak klager, var jeg så heldig at blive inviteret til Nymindegab sammen med alle kasernens befalingsmænd for at holde en times foredrag om vores erfaringer med militæret. Det var en god oplevelse. Nogle måtte "sidde efter" inde hos obersten, da vi andre gik til middag.

Militærets egentlige øvelser gav selvfølgelig noget arbejde. Og det slog også lidt gnister. Værst var især engang, hvor det ustyrlige jægerkorps kom på deres årlige besøg med gæster fra England. Ved tidligere lejligheder forsvandt noget af skovfogedens brænde og sådan lidt. Skidt med det. Men denne gang præsterede de, på trods af udførlige forudgående aftaler, at holde skydeøvelser i en sået, hvor vi samtidig havde solgt en betalingsjagt til 25 jægere. Da jeg påtalte, at en mand skød med maskingevær ind i såten, 10 km fra hvor soldaterne skulle være ifølge aftalen, sagde en befalingsmand på engelsk til mig, at det påhvilede enhver soldat at holde skydeøvelser hvor som helst og når som helst, hvis hans våben ikke var i orden. Men da jeg gik fra stedet, hørte jeg ham dog råbe: "You big idiot". Det var altså ikke til mig. Jægerne var ikke tilfredse. Men jeg må tage hatten af for de overordnende: vi har ikke set jægerkorpset siden!

Lige siden distriktets oprettelse har der været tradition for, at der var åbent for bilkørsel på alle skovveje den sidste weekend i august. Da er tyttebærrene på de store heder i gennemsnit rimeligt modne. Og i tilgift er der altid hedens blåbær – mosebøllerne – og chance for kantareller og andre svampe. For at vise, det generelle forbud mod motorkørsel disse tre dage er ophævet, har vi altid dækket alle forbudstavler med papirsække og sat annonce i de lokale dagblade og ugeaviser.

I de gamle skovegne har man ikke haft det store besvær med at få omegnen til at forstå, man ikke må køre i bil på de lukkede skovveje. Sådan har det jo været siden de første regler for færdsel i skovene kom i 1920'erne. Det har været lidt anderledes her. Grundene kan man godt gætte på. Men det er et faktum, at mange her på egnen helst vil gå skovtur i bil. Derfor fik vi lavet et kort til uddeling til interesserede, der viser, der er så mange skovveje her, der ikke er lukkede, at man fint kan køre sig en meget lang skovtur i bil mellem Ringkøbing, Holstebro og Ulfborg. Man kan bare ikke køre ALLE steder. De offentlige veje gennem statsskovene kan også ses på kortet over lejrpladser i dette afsnit.

Andre kan ikke fordrage, at deres skovtur på cykel, til hest eller til fods bliver pulset til af forbikørende biler på grusvejene. Den besindige borgmester Niels Kr. Jensen fra Ulfborg forsøgte, ved en ekskursion om naturnær skovdrift med ca. 100 deltagere, at forlige en diskussion om kørsel i skovene ved at foreslå, at vi godt nok skulle overholde det generelle kørselsforbud i reglerne, men at vi la-

Indvielse af Husby Skovlegeplads, 1999. Formanden for Teknik og Miljø Lars Eriksen indvier svævebanen.

vede en særlig vestjysk ordning ved, gennem lokal bekendtgørelse som ved tyttebærdagene, at lukke op nogle flere weekends. Så kunne de, der ville gå sig en skovtur, tage et andet sted hen disse dage. Derfor vedtog vi i brugerrådet, der også skulle være åbent for bilkørsel en forårsweekend, når alt var sprunget ud, samt en weekend lige før første søndag i advent, så der kunne samles lidt til juledekorationerne.

Skovlegepladser var sidst i 90'erne højeste mode. Vi var generelt noget betænkelige ved sikkerhedskravene, da ingen rigtig vidste, hvad vi kunne blive gjort ansvarlige for, hvis der skete uheld. Vaksest ved havelågen var klitplantør Ejlskov, der allerede i 1999 kunne indvi en primitiv skovlegeplads tæt ved alle distriktets sommerhusudlejninger i nordenden af Husby Klitplantage.

En af de første hundeskove i landet blev indviet i min forgængers tid i Femhøjsande ved Ringkøbing. I Husby Klitplantage havde vi gentagne klager, bl.a. fra jagtlejerne, over talrige løse hunde fra de mange sommerhuse. For at kunne give en positiv henvisning, i stedet for en blot og bar skideballe, besluttede vi at lave en hundeskov ved landevejen til Thorsminde i en del af plantagen, der naturligt var adskilt fra størstedelen. Den blev indhegnet og indviet i april 2003.

Fortidsminder er ofte overføget af sandflugten her på egnen. Men vi har passet godt på de gravhøje, vi kan se. Der er to studefolde på distriktets arealer, én ved Sønder Vosborg hede og én ved Gosmervej i Stråsø plantage. Dem hæger vi selvfølgelig også om.

På de heder, hvor der ikke er rodet i overfladen, er der utallige hjulspor og hulveje. Gode eksempler kan ses på en rute fra Vind ned over vadestedet ved Sandfær samt på Nørre Vosborg Hede, hvor man ved kørselen fra gårdene i syd har sigtet efter Nymølle ved Lilleåen. Det er nemt, på luft-

2001. Mangeårigt medlem af brugerrådet og distriktets gode ven, skoleinspektør Emil Christensen, Tim, var i adskillige år ivrig fortaler for en skovlegeplads nær Tim og Ringkøbing. Det lykkedes at finde en plads til det samt nogle grillpladser til forældrene i Femhøjsande. Og initiativtageren kom selv til at save indvielsessnoren over med en motorsav.

fotos, at se de hjulspor, vi skal passe på. F.eks. luftfotoet over slåninger af lyngen på urfuglereservatet under afsnittet med urfuglen. Da vi skulle lave skovrejsning ved Lystbækgård i 1992, undersøgte Ringkøbing Museum arealerne for fortidsminder. Man var især interesseret i et areal, hvor lærer og lokalhistoriker Alfred Kaae havde fundet nogle pilespidser, da man arbejdede med landevejen mel-

Studefold i Stråsø Plantage.

lem Ulfborg og Torsted. Lige syd for Lystbækgård fandtes et forsvarsværk bestående af lange bælter med utallige stolpehuller, ca. 10 rækker stolper ved siden af hinanden, måske fra en slags palisader. Fundene blev dateret til førromersk jernalder, og arkæologerne mente, der var tale om noget, der er kaldt "Cæsars liljer." Det mentes ikke at være palisader som i indianerfilmene, men korte, spidse

Rekonstruktion af "Cæsars liljer". Foto: Palle Eriksen, Ringkøbing Museum.

egepæle, der kun lige stikker op gennem græsset. Distriktet prøvede at rekonstruere dem. Forsøget kan ses i det lille indhegnede areal på marken syd for Lystbækgård.

Engang imellem er der nogen, der brokker sig over, at statens skovdrift giver underskud. Af det, jeg har berettet i dette skrift, fremgår det, at et distrikts og en skovriders arbejde består i meget andet end skovdrift. Og noget er endda meget langt derfra. F. eks. overtog statsskovbruget sidst i 70'erne, da Amtsfredningsinspektoratet blev nedlagt, Strandgården i Husby Klit. Den var fredet og underlagt Kgl. Bygningsinspektørs ansvar. Sommetider kom derfra ønske om årlige bygningsarbej-

Hulbælter ved Lystbækgård. Foto: Palle Eriksen, Ringkøbing Museum.

der, der næsten var lige så bekostelige som vedligeholdelsen af resten af distriktets 39 huse og gårde tilsammen. Og indtægterne var ikke noget at råbe hurra for. I sin tid forhandlede skovdirektør Frølund med formanden for Ringkøbing Museum, amtsborgmester Ebbensgaard, om prisen for at leje Strandgården til museumsformål. Det blev til 100 kr. om året plus skorstensfejning og skraldeudgift. Frølund kunne ikke stå for Ebbensgaard! Det var nu godt nok, museet havde til huse i bygningen, så den var til glæde for alle, for ærlig talt ved jeg ikke, hvordan vi ellers skulle forsvare at have den.

Vi havde også et "museum" ved Nr. Lyngvig Fyr. Det var lavet i samarbejde med biologerne på

Århus Universitet, og her kunne man blive oplyst om, hvad der foregår ved kysten og se eksempler på de ting og dyr, der driver op på stranden. Og man kunne også komme på toilettet!

Heldigvis er vi i den lykkelige situation, at naturens størrelse her på egnen passer rimeligt til befolkningens størrelse. Således er det lykkedes at finde plads til de fleste fornuftige ting, uden de generer hinanden. Når det er lykkedes så godt, som tilfældet er, skyldes det ikke mindst, at de fleste kontaktede distriktet før et arrangement. Dels for at få råd og hjælp dels for at vide, hvor der ikke var "optaget". Det er meget sjældent, vi har sagt nej til noget. Men ind imellem har vi foreslået en anden tid eller et andet sted. Jeg kan huske, vi har sagt nej to gange. Den ene var til en lærer, der ville have forstærket toppen af det store udsigtstårn på Lærkehøj, fordi han rappellede der med elever. Det var det ikke beregnet til. Og vi havde i sin tid måttet ofre lige så meget, som tårnet havde kostet, på ingeniørberegninger blot til lovliggørelse af, at man GIK op i det. Men vi opdagede først, hvad det blev brugt til, da læreren spurgte, om vi ville ændre på det.

Historien bag tårnet er, at en dame klagede over, at træerne havde ødelagt udsigten, som i hendes barndom havde været enestående. Da vi ikke kunne fælde hele skoven udenom, besluttede vi at lave et udsigtstårn, der var højere end bevoksningen foran udsigten ud over hederne. Og det fik vi lov til af amtet, blot tårnet blev placeret diskret og var mere end ti meter fra gravhøjen. Vi har været heldige med det, for man kan ikke se tårnet fra Vind Hede, selv om man kan se Vind Hede fra tårnet. For at få tårnet rejst med Kloses kraner måtte vi lave en helt ny vej op til toppen. Så nu kan man også køre derop med ekskursionsbusserne.

Og så måtte vi efter nogle års forsøg med DM i slædehundekørsel holde helt op med det. For selv om arrangørerne var søde og rare og spærrede skovveje af, så man ikke uforvarende kom ind i løbsruterne, medførte arrangementet, at der var uafbrudt gøen i et kæmpeområde af utallige hunde i tre døgn. Og det fik alt kronvildt til at fortrække i lang tid fra hele området.

Gennem alle årene har vi haft en god lokal presse, som vi har været meget glade for. Ikke mindst takket være journalisterne ved De Bergske Blade,

Anette Holm og Knud Erik Nielsen, der har haft en forunderlig evne til altid at forstå, hvad man mener!

Vi har også modtaget forskellige tilkendegivelser af, at der er nogen, der har været glade for distriktets virke.

Fonden for Træer og Miljø

Den Grønne Pris
2003

tildeles

BO HOLST-JØRGENSEN

som anerkendelse for sit store og vedholdende arbejde på Ulborg Statsskovdistrikt med at øge skovens biologiske mangfoldighed bl.a. ved plantning af løvtræer, æbletræer og ved pleje af hederne.

I Gerlevparkens bøgesamling er der til ære for Bo Holst-Jørgensen plantet en Gråsten bøg.

Frederiksberg, den 30. maj 2003

Erik Hoffmeyer
Formand for repræsentantskabet

Tove Christensen
Formand for forretningsudvalget

"Den grønne Pris"

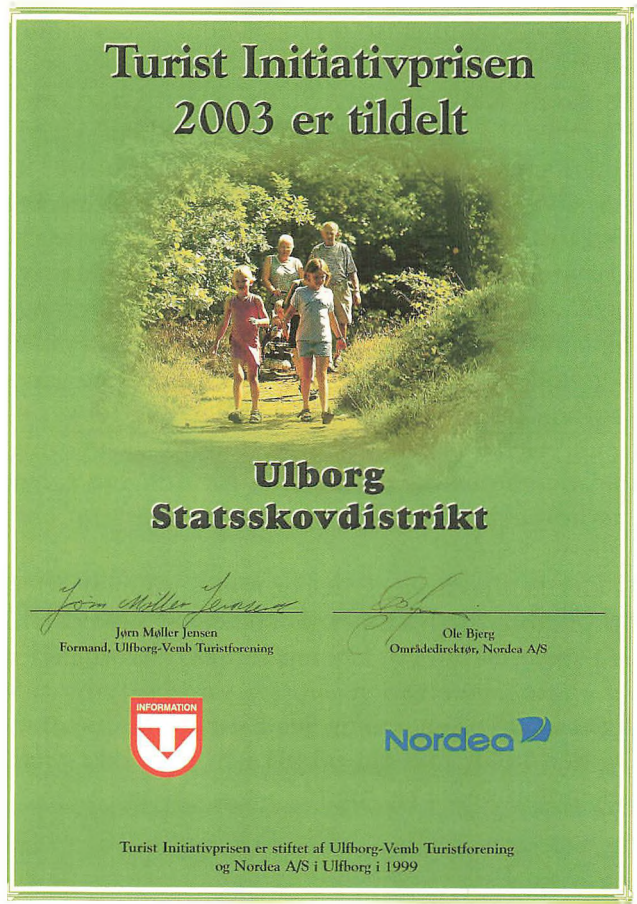

Turist Initiativprisen 2003 er tildelt

Ulborg Statsskovdistrikt

Jørn Møller Jensen
Formand, Ulfborg-Vemb Turistforening

Ole Bjerg
Områdedirektør, Nordea A/S

INFORMATION

Nordea

Turist Initiativprisen er stiftet af Ulfborg-Vemb Turistforening og Nordea A/S i Ulfborg i 1999

Turistinitiativprisen

Epilog

Når jeg har skrevet denne svanesang, skyldes det, at de 6 store vestjyske skovdistrikter, som led i statsskovenes rationalisering og overgang til stordrift, er blevet lagt sammen to og to. Således er det gamle Ulborg Statsskovdistrikt blevet lagt sammen med det gamle Klosterhedens Statsskovdistrikt, til nu i 2008: Skov- og Naturstyrelsen, lokalenhed Vestjylland. Den samlede funktionærstab er reduceret til det halve. Og bestanden af skovarbejdere reduceres med foruroligende hast, idet der har været ansættelsesstop i 13 år. Fremtiden er store maskiner fra forskellige maskinstationer langt borte og fjernadministration af arealerne fra kontoret ved Lemvig. Her sidder nu også alle skovfogederne, idet deres kontorer på skovparterne er nedlagt. Derudover er de alle blevet eksperter i et bestemt opgaveudsnit, som de har ansvar for, i stedet for tidligere tiders ansvar for skovarbejdere og natur i et bestemt område.

Det kan godt være, det er mere rationelt. Men det er store forandringer, og én ting er i hvert fald helt sikkert – om lidt kan ingen huske, hvordan det var engang: nemlig den gang jeg var så ustyrlig heldig at lande på en stilling, jeg har nydt i fulde drag. Og den holdt min tid ud. Så kan man ikke være bekendt at ønske sig mere!

Dette er fortællingen om hvor spændende det var at være skovrider i Vestjylland i en tid, der snart vil være "gamle dage".

Historien om folk og fæ, lyngheder, urfugle, kronhjorte, skarver, gæs, mistelten, tyttebær, æbletræer, kobjælder, Vest Stadil Fjord, jagt, skovrejsning, naturgenopretning og bestræbelserne på at lave en "rigtig " skov ud af plantagerne.

Om lidt kan ingen huske, hvordan det var!

